

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

1

ROČNÍK 43, 1992

CENA 29 KčS

OBSAH

Ján Kačala: Syntaktický systém jazyka	3
Juraj Šikra: Lexikálna homonymia	13
Viktor Krupa: Ikonické akustické prvky v slovnej zásobe	26
Ella Sečaninová: Vzt'ah konfrontačnej lexikológie a dvojjazyčnej lexikografie	34

Diskusie

Ján F i n d r a: Pravopis ako individuálny a sociálny fenomén. Nad novými <i>Pravidlami slovenského pravopisu</i>	48
---	----

Rozhľady

Slavo O n d r e j o v i č: Nikolaj Sergejevič Trubeckoj – klasik modernej jazykovedy	56
--	----

Správy a posudky

Na šesťdesiatku docenta Ábela Kráfa. J. Kačala	65
Súpis prác doc. Ábela Kráfa za roky 1982–1991. L. Dvonč	67
Šikra, J.: Sémantika slovenských prísloviak. J. Horecký	70
Masár, I.: Príručka slovenskej terminológie. E. Pícha	71
Linguistic Categorization. V. Krupa	73
Lexikologické sympóziu v Heidelbergu. V. Blánar	74
Vedecká konferencia o komunikácii. J. Klincková	77
Za profesorom D. Viehwegerom. J. Kačala	79

СОДЕРЖАНИЕ

Ян Каčала: Синтаксическая система языка	3
Юрай Шикра: Лексическая омонимия	13
Виктор Крупа: Акустический иконизм в лексиконе	26
Элла Сеқанинова: Отношения сопоставительной лексикологии и двуязычной лексикографии	34

Дискуссия

Ян Финдра: Орфография как индивидуальный и социальный феномен. Замечания о новых <i>Правилах словацкой орфографии</i>	48
---	----

Обзор

Славо О н д р е й о в и ч: Николай Сергеевич Трубецкой – классик современного языкознания	56
---	----

Сообщения и рецензии

К шестидесятилетию доцента Абела Краля. Я. Каčала	65
Список работ доц. Абела Краля опубликованных в период 1982–1991 гг. Л. Двонч	67
Шикра, Ю.: Семантика словацких наречий. Я. Горецки	70
Масар, И.: Руководство по терминологии словацкого языка. Э. Пиха	71
Языковая категоризация. В. Крупа	73
Симпозиум по проблемам лексикологии в Гейдельберге. В. Бланар	74
Научная конференция по проблемам коммуникации. Я. Клинькова	77
Скончался профессор Л. Фивегер. Я. Каčала	79

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 43, 1992

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

– SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.

THE LINGUISTIC JOURNAL

of the Ľudovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences

Volume 43, 1992

Published semiannually in 80 pp.

by the Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Address of the Editorial Board:

813 64 Bratislava, Panská 26, Czecho-Slovakia

Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München,
Germany

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук

Том 43, 1992

Издается два раза в год на 80 стр.

Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Адрес редакции: 813 64 Bratislava, Panská 26, Чехо-Словакия

Подписки принимает: KUBON und SAGNER, P.O.B 34 01 08, D-8000 München, Germany

REDAKČNÁ RADA

J. Bosák (výkonný redaktor), K. Buzássyová, J. Dolník, J. Horecký, J. Kačala (hlavný redaktor),
R. Krajčovič, A. Kráľ, V. Krupa, J. Mistrík, S. Ondrejovič, I. Ripka, J. Sabol, E. Sekaninová

SYNTAKTICKÝ SYSTÉM JAZYKA

JÁN KAČALA

V práci sa v zhrňajúcej podobe predkladajú základné koncepty pripravovaného syntetického diela o slovenskej syntaxi. Vychádza sa z domácej lingvistickej tradície, ale nadväzuje sa aj na relevantné poznatky súčasnej európskej a svetovej lingvistiky. Z metodologického hľadiska sa vyzdvihuje téza o znakovkej povahe jazyka a potreba riešiť vzájomný vzťah významovej a výrazovej stránky jazykových jednotiek na rozličnej úrovni organizácie jazykového systému. Dôležitou koncepciou črtou je organické spojenie klasickej závislostnej syntaxe so sémantickou syntaxou, v ktorej sa rozhodujúca úloha pripisuje sémantike lexikálnych jednotiek vstupujúcich do vetnej konštrukcie a sémantickým vzťahom medzi prvkami sémantickej štruktúry vety. Práca má tieto časti: O. Úvod; 1. Systém jazyka ako usúvzťažnenie významových a výrazových prvkov; 2. Syntaktický systém ako organizácia jazykových jednotiek ostatných úrovní jazyka; 3. Systematika syntaktického systému jazyka. Náplň syntaktického systému jazyka tvoria: 3.1. syntaktické jednotky, 3.2. syntaktické vzťahy, 3.3. konštrukčné pravidlá a 3.4. syntaktické prostriedky.

O. Táto práca je zhrnutím doterajších relevantných poznatkov a úvah o koncepcii pripravovanej kolektívnej *Syntaxe slovenského jazyka* a jej zmyslom je predložiť základné predstavy o koncepcii tohto syntetického diela širšej odbornej verejnosti. Základy koncepcie vychádzajú zo slovenskej gramatickej i jazykovednej tradície (odkazujeme tu aspoň na Š t ú r o v u koncepciu rozvedenú v jeho *Nauke reči slovenskej* z r. 1846, ďalej na P a u l i n y h o prácu *Štruktúra slovenského slovesa* z r. 1943 a na kolektívnu akademickú *Morfológiu slovenského jazyka* z r. 1966 pod vedeckou redakciou J. R u ž i č k u), vlastná koncepcia by však mala byť zároveň syntézou domácej tradície s poznatkami súčasnej európskej i svetovej jazykovedy. V tejto koncepcii by sa malo prejavovať, že ide o teoretický výklad slovenského jazykového materiálu na základe konzistentnej jazykovednej teórie a s využitím primeraných jazykovedných metód. Metodologicky je dôležité vychádzanie zo znakovkej povahy jazyka a zreteľné rozlíšenie významovej a výrazovej stránky jazykových jednotiek rozličnej úrovne, ako aj výklad vzájomných vzťahov týchto dvoch stránok, ktoré sú síce pri jazykových jednotkách navzájom pevne zviazané, ale vonkoncom nie sú pri nich symetrické. V rámci vety a syntaxe vôbec je dôležité rozlíšenie (formálno)gramatických a sémantických prvkov, ako aj gramatických a sémantických vzťahov medzi prvkami.

Teoreticky a metodologicky ide v našej koncepcii, ako sme ju istým spôsobom rozviedli už v našej monografii (porov. Kačala, 1989), o organické spojenie klasickej závislostnej syntaxe, v ktorej sa vychádza zo syntaktických (syntagmatických) vzťahov medzi syntaktickými jednotkami a rozlišovania rozmanitých typov syntaktických konštrukcií, so sémantickou syntaxou, v ktorej má rozhodujúcu úlohu sémantika lexikálnych jednotiek vstupujúcich do vety a sémantické vzťahy medzi prvkami sémantickej štruktúry vety.

Predložený text chápeme ako náčrt základnej problematiky, v ktorom základné tézy a myšlienky nie sú v každom jednotlivom prípade rovnomerne rozvedené a podopreté argumentmi ani ilustrované jazykovým materiálom. Z priestorových dôvodov nie je možné definovať na tomto mieste všetky pojmy (definície sa uvádzajú v iných našich prácach) ani vypočítavať a explikovať pri relevantných pojmoch ich náplň a jednotlivé typy. Kladieme dôraz na systematiku prístupu k spracúvanej problematike. Naša práca má okrem úvodu tieto časti: 1. Systém jazyka ako usúvzťažnenie významových a výrazových prvkov; 2. Syntaktický systém ako organizácia jazykových jednotiek ostatných úrovní jazyka; 3. Systematika syntaktického systému jazyka.

1. Systém jazyka ako usúvzťažnenie významových a výrazových prvkov

Jednotným metodologickým východiskom našich ďalších úvah je téza, že jazyk je systém prvkov majúci znakovú povahu. Členenie znakových jazykových jednotiek na označované a označujúce robíme základom členenia celého systému jazyka: analogicky rozlišujeme významový a výrazový systém jazyka. Obidva tieto systémy majú vlastný systém prvkov, ako aj vlastnú organizáciu prvkov (vlastnú štruktúru), pričom prvky jedného i druhého systému sú navzájom stabilne usúvzťažnené. Konštruovanie kvalitatívne vyšších jazykových jednotiek (viet) z takto usúvzťažnených prvkov zaisťuje plnenie jazykových funkcií, najmä základnej komunikatívnej funkcie. Konštruovanie chápeme ako tvorenie syntaktických konštrukcií, najmä vetných, z lexikálnych prvkov na základe gramatických a sémantických vlastností lexikálnych prvkov, ako aj na základe konštrukčných pravidiel, ktoré zahŕňajú tak pravidlá gramatického, ako aj sémantického rázu.

Pri základnom členení systému jazyka na významový a výrazový systém nadväzujeme na teoretickú koncepciu E. Paulinyho, ako ju rozpracoval najmä v práci *Systém v jazyku* z r. 1958 a v istej podobe uplatnil vo svojom syntetickom diele *Slovenská gramatika* z r. 1981. Uvedená Paulinyho idea našla v slovenskej jazykovede systematické uplatnenie v práci Š. Ondruša a J. Sabola *Úvod do štúdia jazykov* (1. vyd. z r. 1981). Na rozdiel od E. Paulinyho však nepoužívame termín *zvukový systém*, lež termín *výrazový systém*, lebo istý význam či funkcia sa môžu v jazyku vyjadriť aj ináč ako zvukovými prostriedkami. Preto termín *zvukový systém* nahrádzame termínom *výrazový systém*, ktorý je širší. Medzi výrazové prostriedky na úrovni syntaxe patrí napríklad aj tesné vzájomné postavenie prvkov v istom druhu syntagmy, t. j. pevný slovosled komponentov príslušnej syntagmy, a ten nepatrí medzi zvukové prostriedky; zato medzi výrazové prostriedky (na realizáciu syntagmatického vzťahu ako obsahového, resp. významového prvku) jednoznačne patrí. Pritom pod označenie výrazové prostriedok, prípadne výrazová stránka nepochybne patrí každý prvok zvukového systému a tým je do výrazového systému zahrnutý.

Termíny *jazyková jednotka*, *syntaktická jednotka* – jazykový prvok, *sémantický prvok*, *výrazový prvok* – jazykový prostriedok, *syntaktický prostriedok*, *výrazový prostriedok* diferencujeme takto: jednotku chápeme ako bilaterálnu, významovo-výra-

zovú entitu; prvok môže byť významovej (sémantickej, obsahovej), ako aj výrazovej (formálnej) povahy; prostriedok patrí do výrazového systému jazyka, je iba jeho súčasťou a má nástrojovú povahu.

2. Syntaktický systém ako organizácia jazykových jednotiek ostatných úrovní jazyka

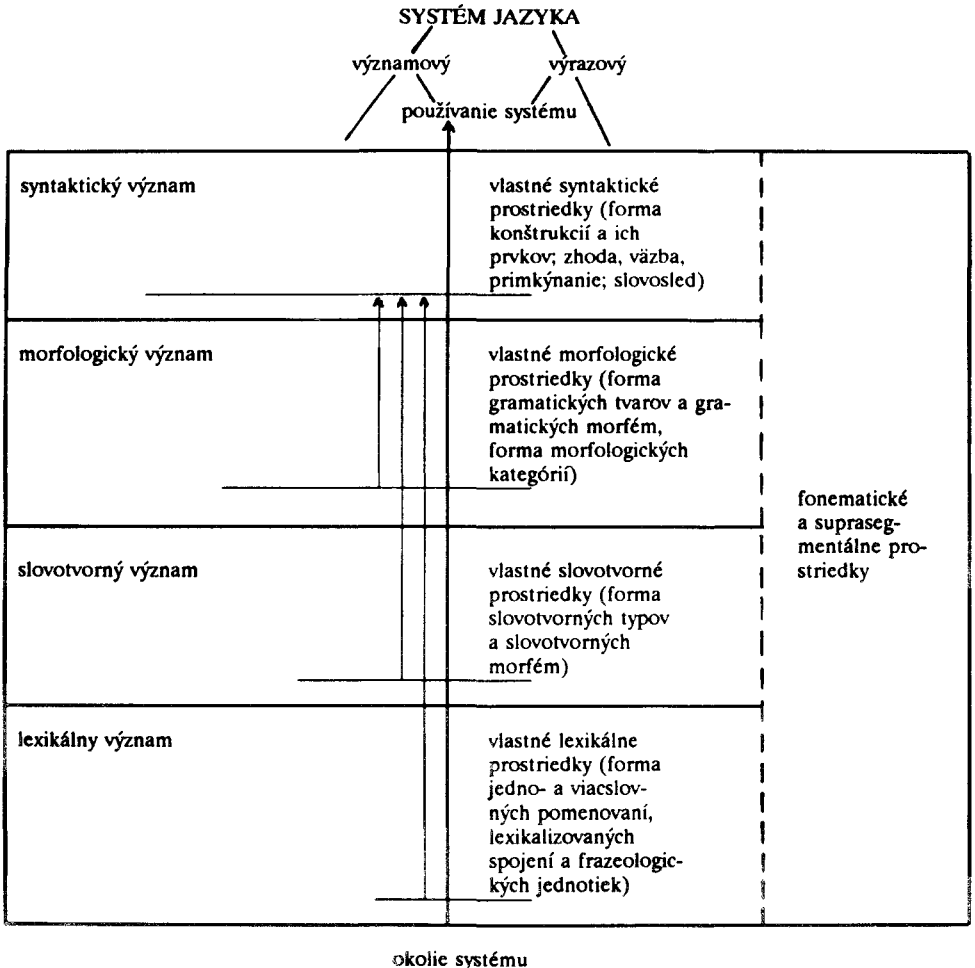
Významový systém tvoria jednotky (svojou ideálnou, obsahovou stránkou) patriace rozličným úrovňam jazykovej stavby: konštrukcia, gramatický tvar, slovtvorný typ, pomenovanie. Sú usporiadané na hierarchickom princípe: konštrukcia stojí najvyššie, ostatné jednotky stoja vo vzťahu k nej v "služobnom" postavení v tom zmysle, že slúžia na výstavbu jednotiek utvárajúcich konštrukciu. Na úrovni konštrukcie, pokiaľ ide o jej prvky, sa nestretáme s ničím takým, s čím by sa nebolo možné stretnúť na hierarchicky nižších úrovniach: ide tu o pomenovania sformované morfológicky a prípadne slovtvorne tak, aby mohli plniť funkciu člena konštrukcie. Charakteristickou črtou syntaktického systému z hľadiska jeho vzťahu k nesyntaktickým systémom je takto konštruovanie z toho, čo je už ostatnými systémami dané ako hotové a pripravené na konštruovanie. Zmyslom konštruovania z prvkov nižších úrovní je tvorba viet ako konštrukcií, nosičov komunikovaného obsahu, komunikovanej informácie.

Výrazový systém chápeme ako zásobáreň foriem, foriem pre prvky významového systému. Medzi zodpovedajúcimi prvkami jednotlivých úrovní jazykovej stavby jestvujú pevné väzby, to znamená, že prvky syntaktickej úrovne z významového systému sú zviazané so špecifickými prvkami syntaktickej úrovne z výrazového systému, podobne prvkom nižších úrovní významového systému jazyka zodpovedajú prvky nižších úrovní výrazového systému jazyka. Prítom okrem prvkov vlastných jednotlivým úrovňam jazykovej stavby treba rátať aj so všeobecnými výrazovými prvkami; taký ráz majú fonemické a suprasegmentálne prostriedky jazyka, z nich fonemické predstavujú výrazovú stránku všetkých významových, resp. obsahových prvkov bez ohľadu na úroveň jazykovej stavby. Podľa toho možno v rámci výrazového systému rozlišovať dvojaké prvky: špecifické, zodpovedajúce jednotlivým úrovňam jazykovej stavby vo významovom systéme, a všeobecné, ktoré zodpovedajú významovým prvkom bez rozdielu v úrovni jazykovej stavby.

Prí tomto chápaní jazykového systému, jeho významových a výrazových prvkov podľa jednotlivých úrovní jazykovej stavby (t.j. syntaktickej, morfológickej, slovtvornej a lexikálnej úrovne), prirodzene, berieme do úvahy to, že ustálenosť vo vzťahu medzi paralelnými významovými a výrazovými prvkami jazykového systému je síce pravidelná, pevná a spoločensky sankcionovaná, ale nie je bezvýnimčná. Prejavuje sa to mnohotvárne: 1. tomu istému významovému prvkovi zodpovedajú viaceré prvky výrazového systému, a to nielen z jednej úrovne (najčastejšie lexikálnej), ale aj z viacerých úrovní jazykovej stavby (povedzme zo syntaktickej, morfológickej, slovtvornej i lexikálnej); 2. proti viacerým prvkom významového systému stojí jeden prvok výrazového systému a 3. sú sémantické prvky, ktoré nemajú špecifický výrazový prvok, a takisto aj výrazové prvky, ktorým nezodpovedá nijaký významový prvok,

resp. ktoré nijaký významový prvok nemajú. Táto viacrozmerná asymetria jazykového znaku (S. Karcevskij v tejto súvislosti vraví o asymetrickom dualizme) je pre prirodzené jazyky charakteristická a neznačí v nich nič neprirodzené. Prípadné komplikácie pri dorozumívaní, spôsobené touto asymetriou, sa eliminujú inými jazykovými aj nejazykovými činiteľmi.

Uvedené prvky a vzťahy v systéme jazyka naznačuje schéma:

Horizontálne členenie systému jazyka je dané ustálenou súvzťažnosťou významového a výrazového systému jazyka na všetkých jeho úrovniach, resp. jazykových jednotiek tvoriacich tento systém (túto súvzťažnosť zodpovedajúcich prvkov významového a výrazového systému signalizujú čiary ako základne šípok smerujúcich do syntak-

tickej roviny systému jazyka). Vertikálne členenie prechádza horizontálnym členením a je dané rozlišovaním typov významov, t.j. syntaktického, morfológického, slovtvorného a lexikálneho typu významu, a ich súvzťažnosťou so zodpovedajúcimi prostriedkami výrazového systému. Keďže na vertikálnej úrovni členenia systému jazyka sa rozlišujú isté diferencované základné jednotky s vlastnou štruktúrou, môžeme hovoriť o zodpovedajúcich (čiastkových) systémoch jazyka, a to o syntaktickom systéme, morfológickom systéme (tie tvoria dovedna gramatický systém), slovtvornom systéme a lexikálnom systéme (tieto dva tvoria spolu nominačný systém).

Syntaktický systém jazyka stojí hierarchicky najvyššie, lebo jeho ústredná jednotka – veta, vetná konštrukcia – plní v jazyku komunikačnú funkciu. Jednotky nesyntaktických systémov sa uplatňujú pri komunikácii len ako súčasť vety, len ako jednotky podrobené konštrukčným pravidlám. Toto postavenie nesyntaktických rovín a ich jednotiek signalizujú v uvedenej schéme šípky smerujúce od jednotlivých nesyntaktických rovín do syntaktickej roviny systému jazyka. Jednotky nesyntaktických rovín sú komunikačne nesamostatné a pre komunikáciu majú zmysel práve ako jednotky usporiadané gramaticko-sémantickými pravidlami vety.

Forma syntagmatických konštrukcií ako elementárnych prvkov, ktoré sú výsledkom konštruovania, je daná povahou a spôsobom spojenia slovnodruhovo charakterizovaných a morfológicky stvárnených slovnodruhových prvkov vo funkcii vetných členov na základe syntaktického (syntagmatického) vzťahu. Môže tu ísť o tieto spojenia: substantívno-slovesné spojenia, adjektívno-substantívne spojenia, substantívno-substantívne spojenia s predložkou alebo bez predložky, substantívno-príslovkové spojenia, príslovkovo-slovesné spojenia, príslovkovo-adjektívne spojenia, príslovkovo-príslovkové spojenia, slovesno-substantívne spojenia s predložkou alebo bez predložky a viaceré iné.

Forma nesyntaktických prostriedkov je ustálený a uzavretý sled foném (napr. pri gramatickej morféme alebo pri jednoslovnom pomenovaní) usúvzťažnený so zodpovedajúcim významom, ako aj spôsob spájania morfém do jednoslovného pomenovania vrátane alternácií, ktoré nastávajú na hranici morfém. Pri viacslovnom pomenovaní je formou ustálené, resp. lexikalizované spojenie jednoslovných pomenovaní, pri frazeologickej jednotke je formou konštantná petrifikovanosť spojených pomenovaní.

3. Systematika syntaktického systému jazyka

Syntaktický systém jazyka tvoria: 1. syntaktické jednotky, 2. syntaktické vzťahy, 3. konštrukčné pravidlá a 4. syntaktické prostriedky.

3.1. Syntaktické jednotky

Syntaktické jednotky tvoria syntaktické štruktúry a ich prvky. Systém syntaktických jednotiek je regulovaný systémovými paradigmatickými a syntagmatickými vzťahmi. Syntaktické jednotky sa členia na gramatické a sémantické.

Gramatické jednotky sú: 1. vetný člen ako prvok konštrukcie a ďalej 2. syntagma, 3. polopredikatívna konštrukcia, 4. veta a 5. súvetie ako konštrukcie.

Sémantické jednotky tvoria prvky a konfigurácie týchto prvkov v podobe istej sémantickej štruktúry vety. Prvky sa členia na predikáty a na charakteristiky. Charakteristiky môžu byť intencné a neintencné, intencné sa ďalej členia na substanciálne a nesubstanciálne. Neintencné charakteristiky sú všetky nesubstanciálne.

Centrálne miesto medzi konštrukciami, ako aj medzi syntaktickými jednotkami vôbec patrí vete. Vetu vymedzujeme na základe týchto identifikačných znakov: 1. na centrálnom člene vety (t.j. na predikáte) sa realizuje aktualizácia, resp. predikácia ako vetotvorný akt; 2. rozhodujúci význam pre vetu má stavba jej gramatického a sémantického jadra; 3. stavbu gramatického a sémantického jadra vety podstatným spôsobom ovplyvňujú gramatické a sémantické vlastnosti verba finita v úlohe predikátu, ktorý má status centrálného člena vety; 4. vetu charakterizuje usúvzťažnenie ucelenej jazykovej informácie (ako obsahovej stránky) a minimálneho a pritom štruktúrne úplného celku (ako výrazovej stránky), 5. veta je konštrukcia, nosič usposobený na prenos jazykovej informácie (obsahu); 6. veta sa vyznačuje jednotou svojej gramatickej a sémantickej stavby a obsahovej zložky; 7. veta je komplexná systémová a komunikačná jednotka jazyka, 8. veta ako typ zahŕňa rozličné modifikácie na paradigmatickej, kognitívnej a komunikačno-pragmatickej úrovni.

Dôraz na jednotu vety zo systémového aj komunikačného hľadiska nám umožňuje vyhnúť sa striktnej dichotómii veta – výpoveď, ktorá sa dnes postuluje vo viacerých syntaktických teóriách, a organicky začleniť celú tzv. komunikatívno-pragmatickú problematiku do výkladov v rámci syntaxe, tak ako to zodpovedá aj slovenskej gramatickej tradícii.

3.2. Syntaktické vzťahy

Syntaktické vzťahy sú abstraktné jazykové vzťahy, na ktorých sú vybudované vyššie syntaktické jednotky (t.j. konštrukcie, resp. štruktúry). Zaraďujeme sem jednak základný vzťah (t.j. aktualizáčný alebo vetotvorný) a jednak ostatné vzťahy. Základný vzťah chápeme ako komplexný, t.j. gramatický aj sémantický zároveň, ostatné vzťahy sa členia na gramatické a sémantické.

Gramatické vzťahy sa delia na rozvetvovacie a modifikačné, pri rozvetvovacích sa rozlišujú subordinatívny (podradňovací) vzťah a koordinatívny (priraďovací) vzťah, pri modifikačných rozoznávame polopredikatívny vzťah a apozíčný vzťah. Osobitnú poznamku si zaslúži polopredikatívny vzťah, ktorý vymedzujeme ako neplnohodnotnú (nepravú) predikáciu, a apozíčný vzťah, ktorý chápeme ako zmiešaný subordinatívno-koordinatívny vzťah.

Pri sémantických vzťahoch rozlišujeme determinatívny (určovací) vzťah, ktorý sa uplatňuje medzi sémanticky nerovnorodými, resp. nerovnocennými prvkami, a nedeterminatívny vzťah, ktorý sa realizuje medzi sémanticky rovnocennými prvkami. Determinatívny vzťah zahŕňa také prípady, ako je zužovanie platnosti významu syntakticky nadradeného pomenovania, kvalifikácia platnosti významu takéhoto pomenova-

nia, kvantifikácia významovej platnosti nadradeného pomenovania, určovanie okolností deja vyjadreného syntakticky nadradeným pomenovaním, vymedzovanie sémantických entít, na ktoré sa vzťahuje dej vyjadrený syntakticky nadradeným pomenovaním, a intenzifikácia platnosti významu nadradeného pomenovania. Nedeterminatívny vzťah zahŕňa najmä konjunkciu (t.j. zlučovanie v širokom zmysle) a disjunkciu (t.j. vylučovanie alebo prekonávanie spoločnej alebo rovnocennej platnosti dvoch súvzťažných členov).

Osobitne v rámci sémantických vzťahov uvádzame intenzívny vzťah medzi prvkami sémantického jadra vety; intenzívny vzťah signalizuje orientovanosť dynamického príznaku.

3.3. Konštrukčné pravidlá

Konštrukčné pravidlá zahŕňajú pravidlá spájania a pravidlá usporiadania syntaktických jednotiek.

Pravidlá spájania zahŕňajú 1. pravidlá gramatickej a sémantickej spájateľnosti (lexikálnych) jednotiek, 2. pravidlá rozvetvovania syntaktických jednotiek a 3. pravidlá paradigmatických zmien (derivácií) syntaktických jednotiek v konštrukcii. Prítomnosť spájateľnosti lexikálnych prvkov, ako sme už naznačili, môže byť gramatická a sémantická. Rozvetvovanie syntaktických prvkov je alebo rozvíjanie, alebo rozširovanie, pričom rozvíjaním sa gramatický a sémantický základ vety obohacuje o kvalitatívne nové jednotky, kým rozširovaním pribúdajú vo vete syntaktické jednotky takej kvality, aké už sú vo vete zahrnuté. Paradigmatické zmeny syntaktických prvkov v konštrukcii sa členia na kondenzačné, derivačné, substitučné a transpozičné.

Pravidlá usporiadania zahŕňajú slovosled a perspektivizáciu gramatických a sémantických prvkov vety. Slovosled sa diferencuje na troje podľa toho, či ide o slovosled v syntagme, vo vete alebo v súvetí.

Slovosled vo vete má centrálnu postavu; určuje ho významová stavba vety (výpovede), resp. tematicko-rematické členenie vety (aktuálne vetné členenie).

Perspektivizácia dáva základ perspektíve, ktorá sa člení na gramatickú a sémantickú. Tak gramatická perspektíva, ako aj sémantická perspektíva môže byť aktívna alebo neaktívna (pasívna).

Pri usporiadaní syntaktických jednotiek vo vete má významnú úlohu princíp aktivity vo vete a jazykovosémantická prezentácia obsahu vety.

3.4. Syntaktické prostriedky

Syntaktické prostriedky sú výrazové (formálne) prostriedky rozličného druhu slúžiace vete, resp. syntaxi. Ide tu 1. o morfológické prostriedky (nimi sa rozumejú predovšetkým gramatické tvary a gramatické morfémy či už nesamostatné alebo samostatné), 2. o lexikálne prostriedky (sú to gramatické slová: predložky, spojky, častice, a to samostatné aj nesamostatné), 3. o vlastné gramatické prostriedky, ako je zhoda, väzba a primkýnanie, 4. o slovosled ako signál pevnej vzájomnej zviazanosti členov

SYNTAKTICKÝ SYSTÉM

1. Syntaktické jednotky
(sú to syntaktické štruktúry a ich prvky; systém syntaktických jednotiek je regulovaný paradigmatickými aj syntagmatickými vzťahmi)
- Sú ← gramatické
 sémantické

Gramatické:

vetný člen – prvok konštrukcie
syntagma
polopred. konštr. } konštrukcie
veta
súvetie

Sémantické:

prvky
štruktúry – konfigurácie prvkov
prvky ← predikáty
 charakteristiky
charakteristiky ← intenčné
 neintenčné
intenčné ← substanciálne
 nesubstanciálne

Veta – centrálna syntaktická jednotka

Charakteristiky (identifikačné znaky) vety:

- realizuje sa v nej aktualizácia, resp. predikácia na centrálnom člene
- rozhodujúci význam má stavba jej gramatického a sémantického jadra
- gramatické a sémantické vlastnosti VF ako centrálného člena vety
- súvzťažnosť ucelenej jazykovej informácie (obsah) a minimálneho a pritom štruktúrne úplného celku (výraz)
- veta ako konštrukcia usporiadaná na prenos informácie (obsahu)
- veta ako komplexná systémová a komunikačná jednotka jazyka
- veta ako jednota gramatickej a sémantickej stavby a obsahovej zložky
- veta ako schéma a jej paradigmatické, kognitívne a komunikačné modifikácie

2. Syntaktické vzťahy
(sú to vzťahy, na ktorých sú vybudované syntaktické jednotky)
- Sú ← základné – aktualizračný (vetotvorný)

 ostatné

 rozvetvovacie
 modifikačné

Základný vzťah je komplexný, t.j. gramatický i sémantický, ostatné sú:

 gramatické
 sémantické

Gramatické:

rozvetvovacie
 subordinatívny
 koordinatívny
modifikačné
 polopredikatívny
 apozičný

Polopredikatívny vzťah je neplnohodnotná predikácia. Apozičný vzťah je zmiešaný subordinatívno-koordinatívny vzťah.

Sémantické

 determinácia
 nedeterminácia

Determinácia

- zužovanie platnosti významu
- kvalifikácia významu
- kvantifikácia významu
- určovanie okolností deja
- vymedzovanie sémantických entít, na ktoré prechádza dej
- intenzifikácia platnosti významu

Nedeterminácia

 konjunkcia
 disjunkcia

Osobitne v rámci sémantických vzťahov stojí intenzívny vzťah: ide o orientovanosť dynamického príznaku.

syntagmy a zároveň syntaktickej závislosti jedného člena syntagmy od druhého člena syntagmy (je to vlastný "formálny" slovosled), 5. o zvukové prostriedky, ako je rozmanitá melódia vety, vetný prízvuk a pauza, a 6. o grafické prostriedky používané pri grafickom zázname (zvukového) jazykového prejavu (sú komplementárne so zvukovými prostriedkami).

V zhustenej podobe uvádzame systematiku syntaktického systému jazyka v prehľadnej tabuľke na stranách 10-11:

*Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Bratislava, Panská 26*

Bibliografia

- KAČALA, J.: Sloveso a semantická štruktúra vety. Bratislava, Veda 1989. 252 s.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
ONDRUŠ, Š. - SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 320 s.
PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikáľno-syntaktická. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943. 116 s.
PAULINY, E.: Systém v jazyku. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Red. A. Dostál. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 18-29.
PAULINY, E.: Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému.) Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.
ŠTUR, L.: Nauka reči slovenskej. V Prešporoku 1846. Nákladom Tatrina č. 1. 216 s.

DAS SYNTAKTISCHE SYSTEM DER SPRACHE

Zusammenfassung

In der Arbeit werden in einer zusammenfassenden Form die Grundkonzepte des synthetischen Werks über die slowakische Syntax vorgelegt; das Werk soll im Ludovít-Štúr-Institut für Sprachwissenschaft der Slowakischen Akademie der Wissenschaften vorbereitet werden. Man geht von der slowakischen linguistischen Tradition aus, allerdings knüpft man auch an diejenigen positiven Erkenntnisse der gegenwärtigen Linguistik an, die aus den anderen Ländern Europas sowie der Welt stammen. Von der methodologischen Sicht aus, wird die These über die Zeichennatur der Sprache sowie das Bedürfnis hervorgehoben, die gegenseitigen Beziehungen der semantischen Seite und der Ausdrucksseite der Spracheinheiten auf der verschiedenen Ebene der Organisation des Sprachsystems zu lösen. Ein wichtiges Merkmal der Konzeption ist die organische Verbindung der klassischen Abhängigkeitssyntax mit der semantischen Syntax, in der man der Semantik der lexikalischen Einheiten, die in die Satzkonstruktion eintreten, und den semantischen Beziehungen zwischen den Elementen der Semantischen Struktur des Satzes eine entscheidende Rolle zuschreibt.

Die Arbeit enthält drei Teile: 1. System der Sprache als eine Korrelation der Semantik- und der Ausdrucksseite; 2. Syntaktisches System als eine Organisation der Sprachelemente von übrigen Ebenen der Sprache; 3. Systematik des syntaktischen Systems der Sprache. Das Gehalt des syntaktischen Systems der Sprache bilden: 3.1. die syntaktischen Einheiten, 3.2. die syntaktischen Beziehungen, 3.3. die Konstruktionsregeln und 3.4. die syntaktischen Mittel.

LEXIKÁLNA HOMONYMIA

JURAJ ŠIKRA

Lexikálne homonymá podľa autora charakterizuje synchronná významová neusúvzťažnosť, totožnosť formy (zvukovej a grafickej) a spravidla aj zhodné morfológické vlastnosti; syntagmatické a syntaktické vlastnosti sa zhodujú len čiastočne. Etymologické hľadisko sa pri synchronnom určovaní homonymných lexíí nepovažuje za relevantné. Predkladá sa klasifikácia lexikálnych homonym z piatich rôznych hľadísk (podľa uplatnenia vlastností lexikálnej homonymie, z hľadiska realizácie v dominantných lexikálnych subsystémoch, podľa prislušnosti k slovným druhom, podľa pôvodu a zo štylistického hľadiska). Na záver sa uvádza relevantnosť vymedzených skupín lexikálnych homonym pre lexikografické spracovanie.

1. Homonymii, resp. jej vzťahu k polysémii sa v domácej a zahraničnej literatúre venovala doteraz značná pozornosť (Đurovič, 1953; Zgusta a kol., 1971; Lyons, 1978; Peciar, 1980; 1981; Ivanová-Šalingová, 1981; 1982 a iní). Išlo niekedy aj o dosť špecifické pohľady na homonymiu, resp. na vzťah homonymie a polysémie (napr. homonymia v terminológii – Horecký, 1957; homonymia a polysémia vo vzťahu ku gramatickému rodu – Dvonč, 1960; homonymia pri vlastných menách – Blanár, 1977; textová homonymia – Mistrík, 1977;¹ štylistické využitie homonymie a polysémie – Findra, 1978; Mistrík, 1989; homonymá v súčasnom výkladovom slovníku – Michalus, 1984; homonymá v historickom slovníku – Peciar, 1981; Krasnovská, 1981; homonymá v nárečiach – Ripka a kol., 1984 a i.). V niektorých jazykoch jestvujú aj osobitné slovníky homonym (napr. slovník poľských homonym – Buttler, 1988; slovník ruských homonym – Achmanova, 1974). Interpretácia homonym u jednotlivých autorov sa líši a vo vymedzení niektorých kritérií sa nezriedka zaujímajú protichodné stanoviská. Tradičné základné vymedzenie homonymie (totožnosť formy a odlišnosť významov, nie vždy sa uvádza aj vzájomná významová neusúvzťažnosť oboch homonym) pri aplikácii na rôzne jazykové javy má za následok rozdielny rozsah homonymie a rôznu modifikáciu základných a niektorých ďalších kritérií vymedzujúcich tento jazykový jav.

Keďže sa chceme venovať predovšetkým lexikálnej homonymii, pokúsime sa o vymedzenie jej kritérií. Budeme pritom vychádzať zo štyroch predpokladov, ktoré považujeme za nevyhnutné pri synchronnom skúmaní lexikálnej homonymie:

¹ Autor termín textové homonymá nepoužíva, len ho naznačuje v závere svojej štúdie ("Homonymia v texte flektívneho jazyka ..." Mistrík, 1977, s. 194). Vzhľadom na rozsah a aplikáciu pojmu homonymia v štúdií J. Mistríka sa nazdávame, že ju možno označiť ako textovú (resp. kontextovú) homonymiu (dominantná oblasť uplatnenia tejto homonymie je text; porov. aj definície jednotlivých vyčlenených skupín).

(1) Naše úvahy sa budú vzťahovať na úroveň lexikálnosémantického systému.

(2) Základnými jednotkami tohto systému sú bilaterálne jazykové jednotky – lexie (majúce formu a jeden význam), ktoré sa vyznačujú vlastnými paradigmatickými vlastnosťami (morfológickými, slovotvornými, lexikálnymi), ako aj syntagmatickými vzťahmi (tvorenie minimálnych syntagiem, syntaktické vzťahy, syntaktická funkcia; pravá a ľavá valencia, intencná štruktúra pri slovesných lexiciách). V niektorých doterajších prácach sa uvádzali termíny slovo alebo lexéma, ktoré niekedy (svojou dvojznačnosťou a viacznačnosťou) do istej miery sťažovali vymedzenie homonymie.

(3) Pri hodnotení homonymnosti jednotlivých lexíí určujúcim bude synchronane hľadisko (ide nám o lexikálnu homonymiu v súčasnom jazyku; porov. aj Trnka, 1931, s. 153).

(4) Lexikálnu homonymiu budeme skúmať v relatívne homogénnom jazykovom útvaru – v spisovnom jazyku, nie v iných jazykových útvaroch, ktoré môžu tiež mať značný stupeň homogénnosti (napr. nárečia).²

2. Vymedzenie kritérií lexikálnej homonymie

Pri vymedzení kritérií lexikálnej homonymie bude treba sústrediť pozornosť predovšetkým na otázky spojené s lexikálnym významom oboch homonymných lexíí, na totožnosť ich formy, problém relevantnosti kritéria rozličného etymologického pôvodu a na paradigmatické a syntagmatické vlastnosti homonymných lexíí.

2.1 Lexikálny význam homonymných lexíí

Vychádzame z predpokladu, že pri lexikálnych významoch dvoch homonymných lexíí synchronne nemožno určiť žiadne významové vzťahy (tak aj Trnka, op. cit.; Zgusta a kol., 1971, s. 78; Lyons, 1978, s. 551). Možno si položiť otázku, či v zmysle rozlišovania medzi významovými a obsahovými zložkami (Dolník, 1982, s. 14) treba tu brať do úvahy aj obsahové zložky (pričom si uvedomujeme, že hranica medzi významovými a obsahovými zložkami je plynulá). Tento problém je osobitne dôležitý pri prenesených významoch (ktoré vznikli na základe simulačného obsahového vzťahu – metaforickým prenosom). Nazdávame sa, že pri posudzovaní lexikálnych významov je dostačujúce obmedziť sa na samočné významové zložky (sémy), netreba brať do úvahy iné, mimovýznamové (obsahové) zložky, ktoré sa nevracajú do jazykového významu jednej alebo druhej homonymnej lexie (*záмок*, "mechanizmus určený na zamýkanie kľúčom"; *záмок*, "špachtické sídlo"; obe lexie nemajú nijaký vzájomný významový vzťah).

² Treba však rátať s neostroťou hraníc jednotlivých jazykových útvarov a vzájomným prienikom časti ich prvkov hlavne v ich okrajových vrstvách.

2.11 Prechodné javy medzi homonymiou a polysémiou

Ako o jednom z prechodných lexikálnych javov medzi polysémiou a homonymiou sa novšie hovorí o kosémii (Dolník, 1989). Kým polysémia sa z onomaziologického hľadiska dáva do súvisu s analogickou nomináciou, vymedzenie kosémie ako koexistencie dvoch významov nespojených sémantickým derivačným vzťahom sa vzťahuje na paralelnú (navzájom relatívne nezávislú) nomináciu (o pojmoch analogická a paralelná nominácia porov. Horecký, 1987). Napr.: *desiatka* 1. číslo desať, 2. beh na 10 km, 3. desaťčlenná skupina, 4. dopravný prostriedok (električka, autobus) č. 10, 5. 10° pivo, prípadne ďalšie významy. Spoločným významovým komponentom je seméma lexie (1) označujúcej číslo/počet (*desať*), ktorá motivuje paralelný vznik lexíí (2)–(5), líšiacich sa svojím významom aj svojím denotátom. (G. Persson [1988] označuje analogické vzťahy medzi dvoma lexiami ako heterosémiu; tomuto termínu sa J. Dolník vyhýba, keďže v našom lingvistickom kontexte sa začal termín heterosémie používať ako nadradený pojem pre homonymiu a tautonymiu - porov. Ripka a kol., 1984, s. 277–278). Do kosémie zaraďuje J. Dolník (op. cit., s. 324) aj prípady formálnej zhody prechýlených ženských názvov a pomenovaní, ktoré vznikli univerbizáciou, napr. *umývačka*₁ (osoba) - *umývačka*₂ (zariadenie, stroj). Vylučuje z nej však prípady, keď sa pri jednotlivých významoch diferencuje morfológický tvar slova, napr. *volič*₁ (človek) - *volič*₂ (prístroj).

V práci *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 341 n.) sa popri polysémii a homonymii používa aj termín mnohoznačnosť, ktorý sa vzťahuje hlavne na lexie z prechodného pásma medzi polysémiou a homonymiou (o kosémii sa tu ešte neuvažovalo): 1. Ide o signifikatívnu mnohoznačnosť (zhoda formy a denotátu, rozdielnosť signifikátu) a zaraďujú sa sem prípady tzv. medzisystémovej polysémie a homonymie (napr. *hviezda* ako súčasť bežnej slovnej zásoby a v terminológii); lexie s rôznymi signifikátmi súvisiacimi s rozličným vnímaním, resp. definovaním denotátu (napr. rôzne definície pojmu *slovo* v jazykovede). 2. Ďalej ide o tzv. denotatívnu mnohoznačnosť (*pamät*₁ človeka – *pamät*₂ počítača). Tu však možno pripomenúť, že rozdiel je aj v signifikáte oboch lexíí, ako to vidno aj z výkladu ich významov: *ľudská pamät* = "spôsobilosť zachovávať si a vybavovať si predchádzajúce vnemy a poznatky, resp. zásoba týchto poznatkov"; *pamät počítača* = "zariadenie na uchovávanie dát, kódovaných informácií". Možno tu hovoriť skôr o denotatívno-signifikatívnej mnohoznačnosti (rozdielny signifikát a denotát; rovnako aj pri ďalších príkladoch *jazdec* a *nosič*).

Ostatné uvádzané slová možno zaradiť buď medzi terminologické homonymá (napr. *elipsa*_{1,2} g e o m. "uzavretá krivka", l i n g v. "výpustka") alebo medzi tzv. medzisystémové homonymá (pričom je tu už nielen rozdielny signifikát, ale aj denotát; napr. *balast*_{1,2} – lexie z bežnej slovnej zásoby v priamom a prenesenom význame "zbytočná, bezvýznamná vec" – *balast*₃ l o d. termín "účelné zaťaženie plavidla na dosiahnutie jeho stabilnosti"; podobne niektoré ďalšie uvádzané príklady ako *drak*, *skleslosť*, *depresia*). Kým pri tzv. denotatívnej (vhodnejšie denotatívno-signifikatívnej)

mnohoznačnosť ide hlavne o terminologickú a tzv. medzisyntémovú (presnejšie medzisyntémovú) homonymiu, uvádzané príklady signifikatívnej mnohoznačnosti by bolo možné podľa nášho názoru zaradiť medzi polysémne slová (osobitný druh medzisyntémovej polysémie – *hviezda*_{1,2}, resp. vnútrosubsyntémovej, hlavne terminologickej polysémie – napr. rôzne vymedzenie pojmu *slovo* v lingvistike). Termín 'mnohoznačnosť' sa z tohto hľadiska (na rozdiel od termínu *kosémia*) podľa nášho názoru ukazuje ako nadbytočný pre oblasť prechodných javov medzi polysémiou a homonymiou.

Podľa doterajších zistení sa ukazuje, že pri sporných prípadoch na rozhraní polysémie a homonymie nemožno vždy celkom uspokojujúco využiť doterajšie postupy: sémovú (komponentovú) analýzu, rozčlenenie na lexikálne polia, distribučné vlastnosti, prípadne rozličné derivačné vzťahy (Zöfgen, 1989, s. 781). V sporných prípadoch tohto typu sa zväčša postupuje individuálne (od prípadu k prípadu), konečné riešenia sú niekedy len približné. Pri spracúvaní slovnej zásoby v slovníku by si lexikograf mal vybrať rozumnú strednú cestu – prijímať za homonymá len dvojice lexém s celkom rozdielnymi neusúvzťažnenými významami (Zgusta a kol., 1971, s. 78).

2.2 Forma homonymných lexém

Pre homonymné lexie je charakteristická zvuková a grafická totožnosť formy (*kalit'*₁ *vodu* – *kalit'*₂ *oceľ'*). V prípadoch čiastočnej zhody môže ísť o zhodu zvukovej formy a čiastočnú rozdielnosť grafickej formy – hovorí sa o homofónii (*matica* "súčasť skrutky" – *Matica* "inštitúcia"), resp. o zhodu grafickej formy a čiastočnú rozdielnosť vo výslovnosti – hovorí sa o homografiu (*panický* – od *panika*, výslovnosť [n]; *panický* – od *panic*, výslovnosť [ň]; porov. Zgusta a kol., 1971, s. 78–80; Ivanová-Šalingová, 1982, s. 68–69).

2.3 Etymologický pôvod

V starších prácach o homonymii sa často uvádzalo, že homonymné lexie by nemali mať rovnaký etymologický pôvod (napr. Pauliny – Ružička – Štoic, 1968, s. 131; Slovník spisovného jazyka českého, 1., s. XVII; novšie Findra, 1978, s. 129). Z tohto hľadiska sa niekedy hovorilo o "etymologických" homonymách a na druhej strane (hlavne v niekdajšej sovietskej jazykovede) sa uvádzali "historické" homonymá, ktoré vznikli rozštiepením významov polysémických slov (Peciar, 1980, s. 37). Požiadavka rozdielneho etymologického pôvodu je však sotva opodstatnená pri hodnotení lexém zo synchronného hľadiska, keď významovú súvislosť možno rekonštruovať len osobitným etymologicko-historickým interpretačným postupom. Napríklad lexie *hranica*₁ "nahromadené drevo" a *hranica*₂ "myslené alebo osobitne označené pásmo vymedzujúce určité územie" nemajú zo súčasného pohľadu už nijaký spoločný významový prvok. [V Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ) sa spracúvajú obidve lexie v osobitných heslách, v Krátkom slovníku slovenského jazyka (ďalej KSSJ) sa obe lexie spracúvajú v jednom hesle. Š. O n d r u š (Ondruš – Sabol,

1984, s. 226–227) ich zaraďuje k homonymám.] Historická vecno-významová súvislosť (robenie hraníc z dreva – hraničných zásekov, prípadne iných prekážok alebo označení – na rozmedzí určitých geograficko-politických útvarov (žúp, štátov), resp. vlastníckych území)³ už je pre súčasných používateľov slovenčiny neznáma.⁴

Kritérium etymologickej usúvzťažnenosti nie je pri tom vždy tak jednoznačne zisiteľné a priamočiaro aplikovateľné, ako by sa mohlo niekedy na prvý pohľad zdať (porov. Lyons, 1978, s. 551, príklady na anglické slová *port*₁ "prístav" – *port*₂ "portské víno"). Nazdávame sa preto, že pri synchronnom hodnotení lexíí v slovníku súčasného jazyka možno medzi homonymá zaraďovať nielen lexie s rozličným etymologickým pôvodom (domácim alebo cudzím), ale aj lexie s rovnakým etymologickým pôvodom, ktorých pôvodná významová súvislosť je zastretá, resp. sa už nevedomuje. Etymologický pôvod lexíí nie je rozhodujúcim (diferencujúcim), a teda relevantným kritériom pre synchronne hodnotenie homonymných lexíí (Zgusta a kol., 1971, s. 77; Lyons, 1978, s. 551 a i.).⁵ Rozdielnú úlohu má toto kritérium pri hodnotení rovnakých lexíí v historickom slovníku, kde je, pravda, nutné poukázať na pôvodnú spätosť rozdielných významov v historickom vývine a primerane ich aj lexikograficky

³ Slovo *hranica* (*granica*) je známe vo všetkých slovanských jazykoch. Slovotvorne, významovo a historicky súvisí so slovom *graň*/*hraň* (porov. Skok, 1971; Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov, 1980 – ďalej ESSJ), pri ktorom sa v niektorých slovanských jazykoch uvádzajú okrem iných významy "hranica, roh" (rus., ukraj., poľ., čes. – Vasmer, 1953; ESSJ; Machek [1971] neuvádza túto súvislosť, ale slovo *hranica* spája skôr s lexémou **grab-nica* od *hrabat*; porov. aj možný praslovanský súvis s pomenovaním druhu duba v južnoslovanských jazykoch [*gran, granica*; *Quercus conferta*] – Janyšková, 1991, s. 276–277). V slovenčine je doložené archaické slovo *hraň* vo význame "kopa dreva" (tak Vasmer, 1953) a zároveň aj proprium *Hraň* (predtým v pomaďarčenej podobe *Garaň-a*, r. 1393 *Garan*) označujúce dedinu v južnom Zemplíne, ktorá sa v historických prácach spomína v súvislosti s posunom slovensko-ranouhorského pomedzia (Varsik, 1964, s. 100; 1977, s. 493; J. Stanislav [1948, s. 183] spájal toto meno s významom "okraj"). Sufixom *-ica* sa tvorilo slovo *hranica* – v slovenčine s oboma významami: 1. a) "(na)ukladaná kopa dreva", resp. ďalšou špecifikáciou významu b) "kopa dreva slúžiaca ako prekážka na pomedzí dvoch území – hraničný zásek" (tento význam je vo svojej latinskej podobe *indagines*, prípadne aj v maďarskej podobe *gyepű* doložený aj v starších uhorských listinách – porov. Varsik, 1977, s. 479); synekdochickým prenosom sa z tohto významu vyčlenil druhý význam 2. "rozhranie, medza" (*limes*). Oboidva významy slova *hranica* v slovenčine zo začiatku vecno-významovo splyvali, resp. tvorili dva významy polysemickej lexémy (porov. aj významový paralelizmus s prvým významom maďarského ekvivalentu *gyepű*, t.j. "neschodná lesnatá oblasť tvoriaca hranicu Uhorska (v stredoveku) alebo funkčne rovnaká prekážka (uzatvorenie, ohrada, zásek)" – A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 1967). Po strate vecno-významovej súvislosti sa však slovo *hranica* rozčlenilo v slovenčine na dve samostatné lexémy (tak ich už uvádza aj Historický slovník slovenského jazyka, 1991, ktorý má doklady na obidve slová z prvej polovice 17. stor., resp. pri propriách *Pogran, Granich* z 11.–13. stor.).

⁴ V tejto súvislosti možno pripomenúť požiadavku, že pri posudzovaní homonymných lexíí treba vychádzať z jazykového vedomia bežného používateľa jazyka, nie z jazykového vedomia odborne vyškoleného používateľa jazyka (Dvorník, 1960, s. 105).

⁵ Ondruš (Ondruš – Sabol, 1984, s. 227) na základe pôvodu slov rozlišuje: internú homogénnu homonymiu, ktorá vznikla podstatným významovým rozčlenením pôvodne toho istého slova v rámci jedného jazyka (*druh*, "priateľ" – *druh*, "odroda") a internú heterogénnu homonymiu, ktorá je výsledkom hláskového splynutia pôvodne odlišných slov v rámci toho istého jazyka (*hody*, "sviatok" – *hody*, "vrny"); na druhej strane pri hláskovom splynutí domáceho a cudzieho slova alebo pri formálnom splynutí dvoch cudzích slov hovorí o externej heterogénnej homonymii *legenda*, "literárno-epický text" – *legenda*, "vysvetlivky k schémam, mapám a pod.).

spracovať. Tu je toto kritérium relevantným činiteľom hodnotenia homonymných lexíí (lexie s totožným etymologickým pôvodom sa nehodnotia ako homonymá; homonymné lexie tu môžu mať len rozličný pôvod – domáci alebo cudzí; porov. Krasnovská, 1981, s. 230). Pri neuplatnení tohto kritéria v synchrónnom hodnotení je rozsah homonymných lexíí o niečo širší ako pri diachrónnom hodnotení.

2.4 Paradigmatika a syntagmatika homonymných lexíí

Pri paradigmatických vlastnostiach homonymných lexíí budeme uvažovať hlavne o ich morfológických a slovotvorných charakteristikách, pri syntagmatických vlastnostiach o ich lexikálnej (resp. sémantickej) spájateľnosti a syntaktickom fungovaní.

2.41 Z hľadiska morfológických vlastností pri lexikálnych homonymách predpokladáme zhodu morfológických kategórií (hlavne rodu, čísla a pádu).⁶ So zhodou morfológických kategórií súvisí aj príslušnosť k tomu istému slovnému druhu (porov. Ivanová-Šalingová, 1982, s. 68). V takomto prípade dochádza k zhode všetkých (prípadne väčšiny) tvarov homonymných lexíí (*správa*₁ "oznámenie, informácia" – *správa*₂ "orgán, inštitúcia", resp. "činnosť, spravovanie"; *pýr*₁ "burina" – *pýr*₂ k n i ž. "červeň na tvári"; *kalit'*₁ "mútiť, zakaľovať" – *kalit'*₂ "osobitným technologickým postupom zvyšovať tvrdosť kovov"). Pri časti homonymných lexíí sa však morfológické paradigmy nezhodujú úplne (napr. pri slovesách *nadrobit'*₁ – *nadrobit'*₂, ktoré vznikli z rozdielnych odvodzovacích základov [*nad+robit'* – *na+drobot'*], prejavuje sa napríklad rozdiel vo vidových tvaroch: *nadrábat'* ndk. k *nadrobit'*₁, nie však k *nadrobit'*₂).

Pri lexíách, ktoré sa zhodujú len v niektorých tvaroch, prípadne len v jednom tvare, sa hovorí o tvarovej homonymii, resp. o homoformách. Také prípady nebudeme zaraďovať medzi lexikálne homonymá (*mat'*₁ "vlastníť" – *mat'*₂ "matka"), hoci čo sa týka ich slovníkového spracovania – hlavne homoformy, ktoré sa zhodujú vo svojom základnom tvare (nominatív substantív, neurčitok sloves) –, predstavujú špecifickú skupinu. Napríklad uvedená dvojica *mat'*₁ – *mat'*₂ reprezentuje taký druh homoformiem, ktoré by sme mohli nazvať základové (bázové, kanonické) homoformy a vyžadujú si aj osobitné lexikografické spracovanie – v osobitných heslách, pričom sa rozlišujú číselným indexom (porov. SSJ; KSSJ).

2.411 Osobitný problém v slovenskej lexikológii a lexikografii predstavuje uplatnenie kategórie životnosti pri časti substantívnych lexíí (typ *čistička*₁ "osoba" – *čistička*₂ "zariadenie"). Rozdiel v kategórii životnosti viedol niektorých autorov k hod-

⁶ P. Ondrus (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 167) naproti tomu uvádza: "Ak pomenovania majú gramatické formy a slovotvorné príznaky zhodné, treba hovoriť o polysémii; na druhej strane: "Ak však pomenovania majú rozdielne gramatické a slovotvorné vlastnosti, ide o homonymiu." Pritom sa ako príklady uvádzajú homonymné lexie *čelo*, "časť hlavy" – *čelo*, "strunový nástroj", ktoré sa však líšia len svojimi slovotvornými vlastnosťami, nie svojimi gramatickými vlastnosťami.

noteniu týchto lexíí ako homoným (Peciar, 1955, s. 337–338; 1980, s. 88; spracovanie slov tohto typu v SSJ). Nazdávame sa, že takéto hodnotenie nie je úplne oprávnené. Ak za jedno zo základných kritérií lexikálnej homonymie považujeme významovú ne-usúvzťažnosť oboch lexíí, pri tomto type je časť sém tvoriaca ich význam spoločná (porov. možné výklady oboch lexíí: *čistička*₁ "osoba, ktorá niečo čistí" – *čistička*₂ "zariadenie, ktoré niečo čistí"). Nejde tu teda o lexikálne homonymá, nanajvýš možno hovoriť o homonymii prípon (aj to len o zdanlivej homonymii, lebo slovtvorná štruktúra oboch slov je rozdielna: *čistička*₁ = *čistič-ka*, prechýlená podoba od maskulínového tvaru *čistič*; *čistička*₂ = *čistič-ka*, utvorené od slovesného odvodzovacieho základu príponou *-ka*). Pri hodnotení homonymných lexíí za primárne považujeme argumenty v rámci príslušnej jazykovej roviny, ktorej výrazové prostriedky posudzujeme (teda pri lexikálnej homonymii lexikálnu rovinu). Dôvody vyplývajúce z fungovania týchto výrazových prostriedkov v iných jazykových rovinách (napr. v morfolologickej – niektoré rozdiely v skloňovaní životných a neživotných substantív) pokladáme v tejto súvislosti za sekundárne. Zo sémantického (semaziologického) hľadiska ide tu o kosémiu, z onomaziologického hľadiska (ako sme uviedli skôr) o paralelnú nomináciu. Hoci kategória životnosti podstatným spôsobom modifikuje (rekategorizuje) lexikálny význam oboch lexíí, neruší ani nezastiera ich významovú usúvzťažnosť. Preto pri lexíách tohto typu nebudeme hovoriť o lexikálnych homonymách (tak aj Dvonč, 1960, s. 110).

2.412 Ďalší problém predstavuje hodnotenie lexíí, ktoré sa líšia slovnodruhovou charakteristikou, ale je medzi nimi určitá významová súvislosť (typ *večer*₁ – substantívum, *večer*₂ – príslovka). L. Ď u r o v i č (1953, s. 66) považoval dvojicu *večer*₁ – *večer*₂ za homonymá, na druhej strane však pri neohybných slovných druhoch (napr. predložka a príslovka *vedľa*), ktoré majú "ten istý význam", hoci patria do rôznych slovných druhov, pokladá za správnejšie hovoriť "o jednej lexéme, snáď s rôznymi gramatickými významami" (op. cit., s. 74), čiže nezaraďuje ich medzi homonymá. Podobne uvažoval Š. P e c i a r (1980, s. 91), ktorý typ príslovka a predložka, resp. častica (napr. *vedľa*₁ – *vedľa*₂, *okolo*₁ – *okolo*₂) nehodnotil ako lexikálnu homonymiu v pravom zmysle, ale len ako "istý typ gramatickej homonymie, resp. funkčnej homonymie". Na druhej strane typ *večer*₁ – *večer*₂, prípadne aj predikatíva *ima*, *zima*, *tepló* a pod. pokladal za lexikálne (a zároveň funkčné) homonymá. L. Z g u s t a a kol. (1971, s. 84) hodnotil typ *večer*₁ – *večer*₂ ako prípad čiastočnej homonymie. Principiálne však pri type *večer*₁ – *večer*₂ (substantívum – adverbium) a *vedľa*₁ – *vedľa*₂ (predložka – príslovka) ide podľa nášho názoru o analogický prípad, ktorý si vyžaduje zhodné riešenie. Rozdielne slovnodruhovú zaradenie vyplýva okrem iného z rozdielnej syntaktickej funkcie oboch lexíí. Aj tu sú však (podobne ako pri lexíách diferencovaných podľa uplatnenia kategórie životnosti) obidva významy navzájom usúvzťažené (*večer*_{1,2} – označenie časti dňa), pričom vyjadrujú rozdielne slovnodruhovú významy (kategoriálne sémy) rámcujúce a modifikujúce ich spoločné významové jadro. Tento typ nepatrí preto medzi vlastné lexikálne homonymá, možno o nich hovoriť ako o slovnodruhových homonymách (Filipec – Čermák, 1985,

s. 142), ktoré by patrili do širšej kategórie gramatických (prípadne morfológických) homonym.

2.413 Osobitná črta homonymných lexíí súvisí s ich derivačnými vlastnosťami. Ide o to, že sa z nich niekedy odvodzujú nové slová rôznymi slovotvornými prostriedkami (*cifra*₁ "číslica" – *dvojciferný*, *trojciferný*, *ciferník*; *cifra*₂ "ozdoba" – *cifrovať*, *vycifrovať*, *cifrovaný*; porov. aj Ďurovič, 1953, s. 73; Zgusta a kol., 1971, s. 86).

2.42 Syntagmatické (v užšom zmysle) a syntaktické vlastnosti homonymných lexíí sa môžu líšiť v rozličnej miere. Nemožno však predpokladať (na rozdiel od paradigmatických – hlavne morfológických – vlastností) ich úplnú totožnosť. Absolútna totožnosť syntagmatických a syntaktických vlastností⁷ (pri paralelnej zhode morfológických vlastností) totiž v skutočnosti vylučuje uplatnenie lexikálnej homonymie (Lyons, 1978, s. 566).

Rozdiely sa prejavujú už na úrovni rozdielnej významovej a lexikálnej spájateľnosti (o rôznych druhoch spájateľnosti lexíí porov. Filipec – Čermák, 1985, s. 144–148). Napríklad rozdielna významová (a často aj syntakticko-morfológická) spájateľnosť homonymných lexíí *remíza*₁ "nerozhodný výsledok" a *remíza*₂ "vozovňa": *dosiahnuť remízu*, *hrať na remízu*, *skončiť sa remízou* – *ísť do remízy*, *odstaviť vozeň v remíze*, *zatvoriť remízu*; rozdielna lexikálna spájateľnosť oboch lexíí (napr. v rámci synonymických radov): *dosiahnuť*, *vybojovať*, *uhrať remízu* – *zatvoriť*, *uzavrieť*, *zamknúť remízu*. Homonymné lexie môžu zaujímať rozličné miesto v sémantickej štruktúre vety (napr. *Rys*₁ *skočil do húštiny*. – *Projekt bude treba načrtnúť na rys*₂; *rys*₁ – agens, *rys*₂ – paciens).

Pri slovesných homonymných lexíách sa uvažuje ešte o intencných homonymách (Kačala, 1980; novšie v užšom chápaní Kačala, 1989, s. 104–105). Nazdávame sa, že by bolo užitočné používať tento termín/pojem ako genus proximum – spoločné označenie pre javy slovesnej lexikálnej homonymie späté s intenciou slovesa, pričom ďalej predpokladáme rozčlenenie intencnej homonymie na: a) heterointencné homonymá, pri ktorých ide o rozdielnu intencnú hodnotu homonymných slovesných lexíí (typ *letovať*₁ *niekde* – *letovať*₂ *niečo* označované ako "intencné homonymá" u J. Kačalu, 1989, s. 105); b) homointencné homonymá, pri ktorých je intencná štruktúra rovnaká (typ *nadrobiť*_{1,2} *niečo*: *nadrobiť*₁ *rukáv* – *nadrobiť*₂ *chlieb*). Takto vymedzené a špecifikované pomenovania intencných homonym (na homointencné a heterointencné) podľa našej mienky dostatočne vyjadrujú ich pojmový obsah.

2.5 Zhmutie vlastností lexikálnych homonym

Na základe nášho uvažovania môžeme zhrnúť vlastnosti lexikálnych homonym. Za lexikálne homonymá budeme považovať lexie, ktoré majú:

⁷ Podľa E. P a u l i n y h o (1980, s. 210) za homonymá možno pokladať iba také slová, ktoré môžu stáť v rovnakej syntaktickej pozícii, v rovnakom kontexte a v rovnakej komunikačnej situácii, kde sa iba z obšírnejšieho kontextu dá určiť významová rozdielnosť.

- a) odlišné významy a nie sú synchronne usúvzťažnené;
- b) totožnú (zvukovú a grafickú) formu;
- c) spravidla zhodné morfológické vlastnosti;
- d) často odlišné derivačné reťazce odvodené od homonymných derivačných základov;
- e) čiastočne zhodné syntagmatické a syntaktické vlastnosti.

Etymologické hľadisko nepovažujeme za relevantné pri synchronnom hodnotení homonymných lexíí. Z hľadiska uplatnenia logických princípov v slovnej zásobe možno lexikálne homonymá charakterizovať ako formálne totožné a sémanticky disjunktné lexikálne prostriedky (Dolník, 1990, s. 166).

3. Klasifikácia lexikálnych homonym

Pri našej klasifikácii sa budeme do určitej miery opierať o doterajšie (predovšetkým domáce) práce, ktoré prinášajú určité členenie osobitne lexikálnych homonym (Blanár, 1977, s. 40–41; Ivanová-Šalingová, 1982, s. 72; Ondruš – Sabol, 1984, s. 227; Filipec – Čermák, 1985, s. 141–142; Kačala, 1989, s. 105 a i.). Tieto klasifikácie, resp. príspevky k nim do určitej miery modifikujeme a dopĺňame podľa vlastných zistení a záverov.

(1) Podľa uplatnenia vlastností lexikálnej homonymie rozdeľujeme homonymné lexie na: a) úplné – realizujú sa všetky vlastnosti lexikálnej homonymie (*čelo*₁ "hudobný nástroj" – *čelo*₂ "časť hlavy", *raziť*₁ "prudkým tlakom tvoriť" [napr. medaily] – *raziť*₂ "páchnuť" [napr. dymom]); b) neúplné (čiastočné) – realizuje sa pri nich väčšina uvedených vlastností; niektorá z vlastností sa však uplatňuje v obmedzenom rozsahu (napr. pri morfológickej kategórii pádu sa nezhodujú všetky pádové formy: *kolok*₁ "cenina", gen. *kolku* – *kolok*₂ "kužeľovitá figúra", gen. *kolka*; *druh*₁ "priateľ", gen. *druha* – *druh*₂ "odroda", gen. *druhu* a i.).

(2) Z hľadiska realizácie lexikálnej homonymie v dominantných lexikálnych subsystémoch členíme homonymá:

A. na základe protikladu bežná (neterminologická) – terminologická slovná zásoba: a) vnútrosubsystémová homonymia – neterminologická (*kord*₁ "látka" – *kord*₂ "zbraň") a terminologická homonymia (v rámci terminologických subsystémov, napr. *fistula*₁ l e k. "odvodný kanálik" – *fistula*₂ h u d. "druh hlasového tónu"); b) medzi-subsystémová homonymia, v ktorej sa do vzájomného vzťahu dostávajú lexie z bežnej slovnej zásoby a terminológie (*takt*₁ "ohľaduplnosť" – *takt*₂ h u d. "pravidelne sa opakujúca rytmická jednotka; *lokál*₁ h o v o r. "pohostinské zariadenie" – *lokál*₂ l i n g v. "pád";

B. na základe protikladu apelatívnej a propriálnej lexiky – lexikálna homonymia sa uplatňuje najmä vnútri týchto subsystémov, napr. v propriálnej lexike – *Dunaj*₁ "rieka" – *Dunaj*₂ "obchodný dom" – *Dunaj*₃ "hotel" a i. (podrobnejšie členenie propriálnych homonym porov. Blanár, 1977, s. 40–41). Pri realizácii medzisubsystémovej homonymie (vzťah apelatívnej a propriálnej lexie) sa obidve lexie spravidla ne-

zhodujú formálne (rozdielna grafická podoba propria), dochádza k homofónii spätej s čiastočnou heterografiou, napr. proprium *Škoda* ("továrenská značka"; v polysémnom vzťahu je lexia *škoda*₁ "auto tejto značky") a apelatívum *škoda*₂ (subst. "hmotná alebo iná strata");

C. Ak by sme okrem spisovného jazyka brali do úvahy aj iné útvary národného jazyka (napr. nárečia, slangy), bolo by možné vyčleniť aj ďalšie druhy medzisubsystemovej homonymie (slangové a spisovné slovo, nárečové a spisovné slovo a pod.), napr. *basista*₁ a) "kto hrá na kontrabase" – prípadne b) "spevák spievajúci bas" – *basista*₂, s l a n g. "kto je väznený v base".⁸

(3) Z hľadiska príslušnosti lexikálnych homonym k jednotlivým slovným druhom rozdeľujeme ich na substantívne (*granát*₁ "polodrahokam" – *granát*₂ "druh munície"), verbálne (*ustat'*₁ "vyčerpať sa námahou" – *ustat'*₂ "prestáť"), adjektívne (*pólový*₁ adj. odvodené od subst. *pól* – *pólový*₂ adj. odvodené od subst. *pólo*). Zriedkavo sa lexikálna homonymia uplatňuje pri iných slovných druhoch už či jednotlivo alebo v homonymných pároch v rámci slovného druhu. Tzv. slovnodruhové homonymá typu *ráno*₁ (subst.) – *ráno*₂ (adverb.) nepovažujeme za lexikálne homonymá a zaraďujeme ich do gramatickej, resp. morfolologickej homonymie.

(4) Podľa pôvodu členíme lexikálnu homonymiu z dvoch hľadísk.

A. Z hľadiska etymologicko-historického pôvodu možno rozlíšiť: I. internú (nekontaktoú) homonymiu v rámci určitého jazykového systému (bez kontaktov s inými jazykmi): a) homogénnu (homonymné lexie vznikli významovým rozčlenením pôvodne polysémnej lexémy, napr. *hranica*₁ "nahromadené drevo" – *hranica*₂ "pomedzie, rozhranie (štátov a pod.)"); b) heterogénnu (rôzne slová podľa pôvodu, napr. *vyzrieť'*₁ "pozrieť" – *vyzrieť'*₂ "dospieť");

II. kontaktoú homonymiu, ktorá vznikla ako dôsledok jazykových kontaktov s inými jazykmi a zahŕňa: a) externú homonymiu heterogénnu (dve prevzaté slová, napr. *legenda*₁ "literárny epický útvar" – *legenda*₂ "vysvetlivky na mape, náčrte, obrázku a pod."); *koštovať'*₁ h o v o r. "ochutnávať" – *koštovať'*₂ h o v o r. "stáť – o ce ne"); b) externo-internú homonymiu, z hľadiska etymologického pôvodu spravidla heterogénnu, pri ktorej sa stretajú cudzia (prevzatá) lexia a domáca lexia (*para*₁ "voda alebo iná tekutina v plynnom skupenstve" – *para*₂ "juhoslovenská peňažná jednotka"; porov. aj poznámku 4);

B. z hľadiska derivačného pôvodu možno ďalej rozlíšiť: I. lexikálne homonymá odvodené z homonymných derivačných základov (*čelo*_{1,2} – *čelový*_{1,2}); II. lexikálne homonymá odvodené z rozdielných derivačných základov (*auto* – *autový*_v, *aut* – *autový*₂, *kánon* – *kanonický*_v, *kanonik* – *kanonický*₂).

⁸ Tento druh lexikálnej homonymie, ktorý do istej miery prekračuje vymedzený rámec našich úvah (spisovný jazyk), sme sem začlenili preto, lebo pri lexikografickom spracovaní slovnjej zásoby väčšieho rozsahu (napr. pri slovníku spisovného jazyka stredného typu) bude treba brať do úvahy aj niektoré frekventované lexikálne prostriedky z iných útvarov národného jazyka (nárečí, slangov).

(5) Zo štylistického hľadiska možno lexikálne homonymá rozdeliť na: a) štylisticky nepríznačné (nociónálne), napr. *správa*₁ "oznámenie, informácia" – *správa*₂ 1. "orgán, inštitúcia"; 2. "vedenie"; b) štylisticky príznačné – expresívne, terminologické a pod. –, pričom dve homonymné lexie môžu mať rovnakú alebo rozdielnu štylistickú hodnotu, napr. *lom*₁ 1. "trhlina", 2. "kameňolom", 3. "vychýlenie svetelných lúčov" – *lom*₂ e x p r. "lomoz"; *dóza*₁ h o v o r. "nádoaba" – *dóza*₂ o d b. "dávka lieku".

Pre lexikografické spracovanie takto vymedzených druhov lexikálnej homonymie je relevantná najmä prvá a druhá skupina homonym – (1) podľa uplatnenia vlastností lexikálnej homonymie, (2) z hľadiska realizácie lexikálnej homonymie v dominantných lexikálnych subsystémoch. Z druhej skupiny sa však v slovníkovom spracovaní málo uplatňuje protiklad apelatívnej a propriálnej lexiky (pre obmedzené uvádzanie proprií). Slovnodruhové zaradenie (3) a štylistická príznačnosť (4) sa spracúva v miere charakteristickej aj pre iné lexikálne prostriedky. V slovníkovom spracovaní sa označujú lexikálne homonymá, ktoré vznikli odvodením z homonymných a nehomonymných derivačných základov [(4) B], etymologický pôvod slov sa obyčajne neoznačuje [(4) A]. Z lexikografického hľadiska treba zväziť potrebu okrem vlastnej lexikálnej homonymie spracovať ešte niektoré ďalšie skupiny, ktorých vlastnosti nám dovoľujú charakterizovať ich ako osobitné typy homonym. Ide hlavne o slovnodruhové homonymá (napr. *večer*₁ subst. – *večer*₂ adverb.) a slovtvorné homonymá líšiace sa uplatnením gramatickej kategórie životnosti (napr. *čistič*₁ osoba – *čistič*₂ stroj). Obidve tieto skupiny, ako vyplýva z predchádzajúceho textu, nezaraďujeme medzi lexikálne homonymá, patria skôr do oblasti gramatickej, resp. morfolologickej homonymie.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Panská 26

Bibliografia

- ACHMANOVA, O. S.: Slovar omonimov russkogo jazyka. Moskva. Sovetskaja enciklopedija 1974. 448 s.
- BLANÁR, V.: Poznámky o homonymii, antonymii a synonymii vlastných mien. In: Jazykovedné štúdie. 13. Red. L. Dvonč. Bratislava, Veda 1977, s. 37–43.
- BUTTLER, D.: Słownik polskich nomenimów całkowitych. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk – Łódz, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1988. 151 s.
- DOLNÍK, J.: Obsah, pojem a lexikálny význam. Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 11–19.
- DOLNÍK, J.: Mnohovýznamovosť a sémantické odvodzovanie. Kultúra slova, 23, 1989, s. 321–329.
- DOLNÍK, J.: Lexikálna sémantika. Bratislava, Univerzita Komenského 1990. 304 s.
- DVONČ, L.: O polysémii a homonymii z hľadiska gramatického rodu. Jazykovedný časopis, 11, 1960, s. 103–113.
- ĎUROVIČ, E.: Homonymá v slovníku. In: Lexikografický zborník. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 63–75.
- Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond. Zv. 7. Red. O. N. Trubačov. Moskva, Nauka 1980. 224 s.

- FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985. 284 s.
- FINDRA, J.: O funkčných možnostiach polysémie a homonymie. Slovenská reč, 43, 1978, s. 129–139.
- Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
- HORECKÝ, J.: O homonymii v terminológii. Slovenské odborné názvoslovie, 5, 1957, s. 289–298.
- HORECKÝ, J.: Analogická nominácia. Kultúra slova, 21, 1987, s. 129–137.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Štatút lexikálnej homonymie. In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1981, s. 215–219.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Theorie der Homonymie. In: Recueil linguistique de Bratislava. 6. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1982, s. 63–75.
- JANYŠKOVÁ, I.: Sémantická motivace názvů dubu ve slovanských jazycích. Slavia, 60, 1991, s. 275–283.
- KAČALA, J.: Intenčné homonymá. In: Jazykovedné štúdie. 15. Red. L. Dvonč. Bratislava, Veda 1980, s. 115–120.
- KAČALA, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava, Veda 1989. 252 s.
- KRASNOVSKÁ, E.: Homonymá v historickom slovníku. In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1981, s. 229–232.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s. [KSSJ]
- LYONS, J.: Semantics. 2 zv. 2. vyd. Cambridge, Cambridge University Press 1978. 897 s.
- A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 4 zv. Red. L. Benkő. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967–1984.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vyd. Praha, Academia 1971. 868 s.
- MICHALUS, Š.: Spracovanie homoným v Krátkom slovníku slovenského jazyka. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. I. Masár. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1984, s. 83–87.
- MISTRÍK, J.: O homonymii v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 13. Red. L. Dvonč. Bratislava, Veda 1977, s. 185–194.
- MISTRÍK, J.: Štylistika. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 584 s.
- ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J.: Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.
- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.
- PAULINY, E.: K pojmu homonymie. In: Jazykovedné štúdie. 15. Red. L. Dvonč. Bratislava, Veda 1980, s. 209–212.
- PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.
- PECIAR, Š.: O homonymite neohybných slov. Slovenská reč, 20, 1955, s. 337–343.
- PECIAR, Š.: Vzťah polysémie a homonymie. Slovo a slovesnosť, 41, 1980, s. 86–92.
- PECIAR, Š.: O vzťahu polysémie a homonymie. In: Jazykovedné štúdie, 16. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1981, s. 225–228.
- PERSSON, G.: Homonymy, Polysemy and Heterosemy. Three Types of Lexical Ambiguity in English. In: Lexicographica. Series Maior. 19. Red. K. Hyltdgaard-Jensen – A. Zetterstern. Tübingen, M. Niemeyer Verlag 1988, s. 107–135.
- RIPKA, I. a kol.: Výskum a opis nárečovej lexiky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. I. Masár. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1984, s. 271–281.
- SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zv. 1. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1971. 788 s.
- Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. [SSJ]
- Slovník spisovného jazyka českého. 4 zv. Red. B. Havránek. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960–1971.
- STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. Zv. 2. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1948. 673 s.
- TRNKA, B.: Bemerkungen zur Homonymie. In: Travaux du Cercle linguistique de Prague. 4. Prague 1931, s. 152–156.
- VARSÍK, B.: Osídlenie Košickej kotliny. Zv. 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 476 s. – Zv. 3. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 604 s.
- VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. 3 zv. Heidelberg, C. Winter – Universitätsverlag 1953–1958.

ZGUSTA, L. a kol.: Manual of Lexicography. Praha, Academia 1971. 360 s.

ZÖFGEN, E.: Homonymie und Polysemie im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. In: Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Zv. 1. Red. F. J. Hausmann a i. Berlin - New York, W. de Gruyter 1989, s. 779 - 787.

LEXICAL HOMONYMY

S u m m a r y

The study deals with the lexical homonymy in Slovak. The author works out the criteria of lexical homonymy: the synchronic unrelatedness of homonymous meanings, the identity of graphic and phonetic forms, usually identical morphological properties. The syntactic and syntagmatic features of two homonyms are only partially identical. The etymological aspect is not considered as a relevant criterion in the synchronic evaluation of lexical homonyms. In the last part a classification of lexical homonyms based on five different aspects is proposed and the relevancy of discriminated homonymous groupings for lexicographic practice is introduced.

IKONICKÉ AKUSTICKÉ PRVKY V SLOVNEJ ZÁSobe

VIKTOR KRUPA

Štúdia je pokusom poukázať na univerzalizmus ikonizmu v jazykoch sveta, ako aj charakterizovať jeho rozličné typy. Ikonická imitácia zvukových javov do značnej miery nastáva na rovine dištinkatívnych príznakov (ako sú znelosť – neznelosť, vibrácia, výška zvuku, jeho plynulosť a pod.), ale aj na rovine celkovej hláskovej konfigurácie, holistickej podoby signálu. Dôležité je však nielen to, že tieto typy ikonizmu sa všeobecne a nezávisle vyskytujú, ale najmä to, že majú analogické funkcie a že sú trvalou súčasťou jazykových štruktúr. Dôležitosť akustického ikonizmu spočíva i v jeho bezprostrednej relevancii pre teóriu jazykovej relativity a napokon i pre historickú jazykovedu, pretože ikonizmus je popri spoločnom pôvode, interferencii a náhode ďalším zdrojom podobnosti medzi jazykmi.

Všeobecne akceptovaný a rozšírený názor, že jazyk je systém v zásade arbitrárnych znakov, nepodlieha pochybnostiam. Hierarchická organizácia jazyka a najmä presne a úzko vymedzený inventár foném ako prvkov schopných rozlišovať význam úplne vylučuje existenciu jednoznačnej korelácie medzi rovinou formy (signálom) a obsahu (významom). A predsa ikonizmus nie je jazyku úplne cudzí, a to nielen v poézii, kde sa vyžaduje istá paralelnosť medzi formou a obsahom. Ikonizmus je integrálnou súčasťou stavby jazyka.

Hoci je ikonizmus v jazyku archaický jav, neznamená to, že patrí výlučne do raných vývinových fáz jazyka, do jazykovej predhistórie. Je archaický nielen preto, že sa bežne vyskytuje vo sfére živočíšnej komunikácie a správania sa vo všeobecnosti, ale aj preto, že ikonické znaky vytvárajú dvojité spojiwo s predmetmi nášho vnímania. Ikonické znaky sa vyznačujú silným emocionálnym nábojom, a teda podnecujú, resp. prehlbujú našu empatiu s okolitým svetom a zneostrujú deliacu čiaru medzi pozorovateľom a jeho prostredím. Ikonické znaky neprestajne vznikajú, obnovujú sa a predstavujú jeden zo zdrojov i ciest realizácie tvorivosti.

Ikonizmus možno v istom zmysle slova zaradiť medzi obrazné jazykové prostriedky. Akustické znaky sa dajú chápať ako elementárne figúry, lebo vznikajú ako produkt úsilia podať alebo aspoň približne načrtnúť reálne akustické udalosti v tej podobe, ako ich vnímame a ako sa nám javia. Takto sa objektívne existujúce akustické udalosti (vrátane tých, ktoré sú produkované ľuďmi) premietajú do subjektívnej domény ľudskej rečovej komunikácie. Ak porovnáme doménu objektívnych akustických javov s doménou ľudskej akustickej komunikácie, základná nezhoda, ktorá nám hneď udrie do očí, je nápadné bohatstvo a javová otvorenosť prvej domény. Pravda, akustický jav sa automaticky nestáva súčasťou jazyka len preto, že tento jav produkujú ľudia. Nie je ťažké predstaviť si zvuky vydávané ľuďmi, napr. plač, hvízdanie, vzdychy a pod., ktoré nemožno klasifikovať ako rečové výpovede. Ľudský

akustický výtvor možno pokladať za súčasť jazyka len vtedy, ak je zložený z hlások toho-ktorého konkrétneho jazyka, z hlások, ktoré nesporne patria do inventára foném tohto jazyka. Pretože inventár foném je ohraničený a zásadne vypočítateľný, každá jazyková interpretácia objektívneho akustického javu, resp. akustickej udalosti, je nevyhnutne veľmi približná a selektívna, "kanalizovaná" jazykom. Tieto črty jazykových ikonických znakov (približnosť a selektivita) implikujú váhanie a variabilitu oblasti artikulácie; používateľ jazyka totiž intuitívne cíti nedostatočnosť arbitrárnych a záväzných jazykových prostriedkov z hľadiska deskripcie akustických (resp. aj iných) foriem referenta, a preto improvizuje, skúša alternatívne prostriedky. Variácia sa teda pochopiteľne nedá oddeliť od improvizácie. A takáto improvizácia je ťažko mysliteľná prinajmenej bez čiastočného alebo občasného porušovania fonotaktických pravidiel jazyka.

Vhodne sa tu dá použiť konštatácia R. B l u s t a (1988 a, s. 68) o fonestémach v austronézskych jazykoch a akustické ikony charakterizovať ako "burinu v záhrade jazyka". Akustické ikony si naozaj v istom zmysle zasluhujú nálepku "burina", lebo sa nepodriaďujú bezpodmienečne hláskovému systému, resp. fonotaktickým pravidlám; pre vyššie spomenuté príčiny nezachovávajú fonotaktické pravidlá natoľko striktné ako arbitrárne slová. Jednako si však ikonizmus zaslúži nálepku "buriny" len v rámci tej lingvistickej koncepcie, ktorá chápe jazyk ako usporiadaný, prísne organizovaný systém, v ktorom niet miesta pre dvojznačnosť, polysystémovosť a rozmazanosť.

Ikonizmus je pokus o priamu referenciu, lebo hlásky jazyka sa tu nevyužívajú iba na rozlišovanie významu, lež aj na konštruovanie korelátov či analógov referentov.

R. J a k o b s o n (1975, s. 347) akceptuje definíciu C. Peircea, v súlade s ktorou ikonický znak operuje hlavne cez faktickú podobnosť medzi označujúcim a označovaným. Ikonizmus je zmyslami vnímateľná imitácia a každý ikonický znak je myslený ako konfiguračná replika svojho referenta, ako formálne (hoci konvenčne) podobný referentovi. Pravda, podobnosť je veľmi ťažko definovať a nie je vždy ľahké rozhodnúť, čo je podobnejšie a čo je menej podobné, pretože to závisí aj od subjektívnych okolností.

Keďže pojem podobnosti je hmlistý, ak nie intuitívny, pomerne veľkou variabilitou sa nevyhnutne vyznačujú onomatopoeje. Tu treba hľadať príčinu, prečo sa onomatopoeje tak striktné nepodrobujú fonotaktickým pravidlám. Javy v realite sú kontinuálne, kým hlásky každého jazyka predstavujú konvencionalizovaný, uzavretý súbor diskretných hlások. Inakšie povedané, akustický ikonický znak nie je kópiou externého akustického javu. Nie je nikdy úplný, naopak, často býva veľmi približný, ba až hrubý, ako napokon každý pokus o charakteristiku kontinuálneho, spontánneho javu diskretnými a konvencionalizovanými prostriedkami.

Kontinuita vnímanej skúsenosti sa zjavne odráža v istej fluidite ikonických znakov: porov. sekvencie anglických onomatopoických slov *crack* - *crake* - *crash* - *creak*; *scream* - *screech*; *scratch* - *scrape* - *scrawl* - *scramble* - *scrabble*, alebo slovenské sekvencie *bum* - *buch* - *bach*; *puk* - *prask* - *tresk*; *chmatnúť* - *chopit'* - *chabrat'* - *hrabat'*. Prirodzene variabilita nie je len intralingválna, ale aj extralingválna: porov. slovenské *hav-hav* s anglickým *bow-wow*, maorijským *auau*,

japonským *wan-wan*. Akustický ikonizmus je zaujímavý aj z hľadiska teórie relativity. Nepotvrzuje jej tzv. silný variant, pretože existujú pozoruhodné paralely medzi dokázateľne nepríbuznými jazykmi, ktoré potvrdzujú, že ľudia vnímajú akustické javy obdobne, kým nesporná variácia jazykového stvárnenia týchto javov naznačuje, že imitácia je usmerňovaná, resp. obmedzovaná fonetikou konkrétneho jazyka.

Azda nezaškodí poznamenať, že v obraznej reči je takisto zastúpená hmlistosť či vágnosť, hoci v tomto prípade nie formálna, ale sémantická.

Existencia interlingválnej variability naznačuje, že konvenčnosť, arbitrárnosť jazyka sa aspoň sčasti vzťahuje na ikonické znaky, takže aj tie sa niekedy podrobujú pravidelným historickým hláskovým zmenám. Toto zjavné protirečenie sa dá interpretovať tak, že ikonické znaky podliehajú dvom súborom pravidiel: proti ich hlavnému poslaniu čo najvernejšie imitovať reálne zvuky pôsobí na ne tlak štandardných fonotaktických pravidiel, pokiaľ tieto pravidlá neznemožňujú realizáciu svojho hlavného poslania. Fonotaktické pravidlá sú teda záväzné len čiastočne, a preto je niekedy ťažké rozhodnúť, ktoré slová sa dajú pokladať za ikonické a ktoré nie. V takých prípadoch pomôže objasniť situáciu len porovnanie s inými jazykmi a dôkladný historický výskum.

V každodennej reči sa vyskytuje i analógová signalizácia, ktorá sa dá stručne charakterizovať ako korelácia intenzity signálu s intenzitou obsahu. Výška a sila hlasu aj trvanie artikulácie pri analógovej komunikácii korelujú s intenzitou ľudských citov, ako sú napr. strach, naliehanie, vzrušenie; túto črtu majú komunikujúci ľudia spoločnú so zvieratami. Prirodzene, niektoré črty sú špecificky ľudské: (1) predlžujú sa samohlásky, napr. *Bolo toho str-a-ašne veľa*.; (2) zdvojujú sa spoluhlásky - porov. neutrálne japonské *mina* "všetci" s afektívnym *minna*, resp. slovenské neutrálne *Hodil ho o zem* s afektívnym *Hodil ho o zzem.*; (3) opakujú sa slová, napr. *Prišlo tam veľa, veľa ľudí*. Zdá sa, že modifikácia intenzity signálu (podrobnejšie J. Lyons, 1977, s. 71) patrí skôr do parole než do langue.

Ikonizmus v jazyku sa nedá redukovať len na priamočiaru imitáciu akustických udalostí, na onomatopoeje. Často používaný termín zvukový symbolizmus naznačuje, že máme do činenia s pomerne širokým spektrom javov.

Okrem onomatopojí existuje kategória elementárnych vokalizácií - slová ako *mama, papa, dada, tata, baba* a podobne -, ktoré azda pôvodne fungovali ako oslovenia a vyskytujú sa univerzálne a spontánne v reči detí. Ich častý výskyt v geneticky, typologicky, ba aj geograficky veľmi vzdialených jazykoch potvrdzuje, že vznikajú spontánne a súčasne ich sémantická variabilita, hoci vcelku obmedzená na jednu a tú istú doménu príbuzenských termínov (porov. slovenské *mama* s gruzínskym *mama* a s indonézskym *mamah*), ukazuje, že nejde o výpožičky. Pravda tieto slová sa nedajú charakterizovať ako sémantické ikony.

Jazyk môže používať akustické prostriedky na deskripciu neakustických javov. Takto sa dajú imitovať vizuálne alebo aj iné typy javov, a to cez synestéziu, ktorá pripomína aplikáciu názvov farieb na akustické alebo psychické javy. V týchto prípadoch je vhodné používať termín miméza. Míméza by sa potom dala definovať ako deskriptívny a symbolický výraz stavov živých tvorov či predmetov alebo aj

zmien, pohybu, rastu atď. (Ono, 1988, s. V). V japončine existuje špeciálna kategória mimetických slov, tzv. gidžógo, do ktorej patrí zvukový symbolizmus charakterizujúci ľudské city a pocity. Miméza nie je výlučne japonský jav. Existuje napríklad v drávidských jazykoch (Andronov, 1965, s. 95–96). Napr. telugské *malamala* vytvára dojem prudkosti a intenzívnosti, kuijské *jilijulu* charakterizuje záblesk, blesk. Tzv. vizuálna metafora v indoeurópcine je v podstate mimetické slovo: porov. **morm(o)* – "mravec" (Gamkrelidze – Ivanov, 1984, s. 222). Slová tohto typu sú doložené v mongolčine (porov. Sanžejev, 1959, s. 76), v papuánskom asmatskom jazyku (Voorhoeve, 1965, s. 163), ako aj v iných jazykoch. Rozšírenosť mimetických výrazov potvrdzuje ich výskyt v baskičtine: *kili-kolo* "neistý, váhavý", *tanpa-tanpa* "cválať veľkými krokmi" (Mendizabal, 1962, s. 80–82).

Mohli by sme tvrdiť, že mimetické výrazy sú dvojnásobne obrazné, a to na formálnej i obsahovej rovine, pretože akustické ikony ako figúry akustických javov sa používajú na charakterizáciu neakustických (vizuálnych, mentálnych a iných) javov, a tak ich možno kvalifikovať ako metaforické.

Trochu odlišný typ akustickej mimézy predstavujú slová reflektujúce rozmanitosť a multiplicitu, tzv. echové slová. Sú doložené z najrozličnejších jazykov sveta a z hľadiska formy ich možno charakterizovať ako neúplnú reduplikáciu; porov. anglické *jumbo-mumbo* "zbytočné ceremónie", *hoity-toity* "tresky-plesky, slovenské *trma-vrma*, indonézské *sayur-mayur* "rozličné druhy zeleniny", tamilské *mecai-kicai* "všelijaké stoly, rozličné stoly", kannadské *makkalu-gikalu* "najrozličnejšie deti", kolamijské *hit-mit* "klebety". V slovách tohto typu reduplikácia poukazuje na možnosť či multiplicitu, kým variácia, obyčajne v iníciaľnej pozícii, signalizuje variatívnosť. V indonézštine sú echové slová, inak dosť bežné, známe aj pod termínom imitatívna reduplikácia (Macdonald – Soenjono, 1967, s. 53–55) alebo pod názvom rýmovačky (Hassan, 1974, s. 71–73). Podľa Hassanovej mienky slová tohto druhu poukazujú na rôznorodosť. Za akustické prostriedky, ktoré zvyrazňujú túto rôznorodosť, možno pokladať počiatočný rým (napr. *batu-batan* "kamene a tehly najrozličnejšieho druhu", *bukit-bukau* "hory a kopce"), koncový rým (napr. *kuih-muih* "rozličné koláčiky", *lauk-pauk* "rozličné druhy jedál", *sélok-bélok* "rozličné spôsoby") a zmeny pripomínajúce vnútornú flexiu (*usul-asal* "zdroj a pôvod", *gunung-ganang* "kopce a hory", *suku-sakat* "príbuzenstvo a rody"). Ikonizmus týchto prostriedkov spočíva v imitácii existencie čiastočnej (generickej) podobnosti a čiastočnej (špecifickej) odlišnosti.

Krajný typ ikonizmu predstavujú citoslovciá, pokiaľ ich nepokladáme za symptómy v zmysle klasifikácie znakov C. Peircea. Nielenže fakticky stoja mimo vnútornej štruktúry, ale aj signalizujú telesné alebo duševné stavy a nálady. V tomto ohľade sa líšia od japonských mimetických slov (tzv. gidžógo), ktoré opisujú (ale nesignalizujú) tieto stavy. Citoslovná signalizácia býva mimovoľná, a teda netvorivá. Naproti tomu mimetické slová predstavujú vyšší stupeň tvorivosti, lebo vytvárajú spojivo medzi dvoma disjunktnými doménami, medzi akustickými javmi na jednej strane a mentálnymi či citovými stavmi na druhej strane.

Onomatopoické citoslovčia nie sú súčasťou vetnej štruktúry, stoja akoby mimo nej; to predstavuje paralelu k ich špecifickému fonotaktickému štatútu. V závislosti od miery, do akej sú vystavené tlaku podrobiť sa aspoň základným fonotaktickým jazykovým pravidlám, môžu sa integrovať do gramatickej štruktúry jazyka. Inakšie povedané, môžu byť pomocou afixácie alebo inak konvertované na substantíva či slovesá; porov. slovenské *jaj* – *jajkať*, anglické *bang!* "bum" – *to bang* "buchnúť". Gramatická integrácia môže nakoniec zasriť pôvodnú ikonickú povahu citoslovci (porov. slová *včela*, *býk* a i.). Dejiny písma poskytujú ešte názornejšie príklady deikonizácie, keď sa pôvodné piktogramy zjednodušovali a v závere sa menili na konvenčné konfigurácie čisto grafických čít. Možno teda konštatovať, že ikonizmus je prítomný nielen na fonickej rovine, ale vyskytuje sa aj na iných hierarchických rovinách jazyka a semiotických štruktúr.

Už z povahy onomatopoických jazykových prvkov vyplýva, že existujú spontánne paralely medzi nepríbuznými jazykmi, ako to dosvedčujú tieto príklady:

Slovenské

haha "smiech"
'a' "špina, odpor (u detí)"
hab(kat')
bach(nút')
pfch(nu')
gágat'
kvákat'
kvlk(at')
kvok(at')
cingilingi
mág(at')
ňam!
puk(nút')
tas(nút')
tik(at')
ťuk(at')
krik

cmúľ(at')
chich(otat' sa)
chrasta
grúlit'
ťapťap, ťap(kat')
syk(ot), syč(at')

Austronézske

hak "smiech"
qang "smrad"
hap "šmátrať, hmatat"
bak "buchnúť"
buR "rozosiavať, rozprskávať"
gak "chrapľavý hrdeľný zvuk"
kak "chichotať sa nahlas"
kik "prenikavý hrdeľný zvuk"
kuk "kvokať, kotkodákať"
ling "jasný zvonivý zvuk"
mek "gniaviť, drviť"
ňam "chutný"
puk "puknúť, prasknúť"
tas "seknúť, párať"
Tik "tikať"
Tuk "búchať"
keriq "škriekať"
kuriak "kričať"
mulmul "cmúľať"
gikgik, SikSik "chichotať sa"
kerang "chrasta"
ger "krochkať"
CabCab "ťapkať, búchať"
cik, sik "šuchot, syčanie"

Ikonizmus nepôsobí len v slovnej zásobe. J. L y o n s (1977, s. 510) poukázal na existenciu paralelizmu medzi sémantickými vlastnosťami substantív a ich fungovaním vo vete: Životné substantíva majú tendenciu vyskytovať sa častejšie vo funkcii podmetu než neživotné substantíva. J. H. G r e e n b e r g (1963, s. 103) je presvedčený, že usporiadanie prvkov vo výpovedi koreluje s usporiadaním prvkov vo fyzickej skúsenosti či s usporiadaním kognitívnej sféry.

Akustický ikonizmus sa nedá izolovať od hláskového symbolizmu. Ten sa dá definovať tak, že aspoň niektoré hlásky sú zaťažené istými sémantickými konotáciami. Napríklad o samohláske /i/ sa predpokladá, že sa asocjuje s malými, ľahkými alebo jasnými predmetmi, kým vokál /a/ sa lepšie hodí k veľkým predmetom a samohláska /u/ zasa asocjuje s tupými, tmnými alebo zvučnými akustickými javmi. Svojskými symbolickými kvalitami sa vyznačujú záverové spoluhlásky v porovnaní s frikativami, znelé na rozdiel od neznelých alebo od vibrantov /r/.

Napríklad v austronézskych jazykoch /b/ a /p/, najmä v spojení s koncovým /k/, opisujú zvuky vznikajúce nárazom, pritom znelosť spoluhlások vo všeobecnosti signalizuje hlasnejší akustický efekt než neznelosť (porov. Blust 1988 a; Ono, 1988). Konsonant /t/ v spojení s finálnym /k/ charakterizuje zvuky vznikajúce pri málo masívnom kontakte, napr. /Tek/ "cvakať", /panTik/ "tikať, jemne klopať", /tuktuk/ "zobať", /panTuk/ "klopať". Príklady ukazujú, že /r/ sa vyskytuje v slovách označujúcich vibrujúce zvuky, napr. *karus* "škriabať", *keRang* "chrasta", *keri* "škrečať", *garus* "škriabať", *ger* "krochkať", *gur* "vrčať". Paralelné využitie /r/ je doložené napr. v angličtine (porov. rad *scratch* – *scrape* – *crack*) a napokon i v slovenčine (*škriabať* – *škrečať* – *praskať* – *vrčať* – *krochkať* – *grúliť* – *křkať*).

Vokalický symbolizmus je jav, ktorý sa – podľa predpokladov – uplatňuje v najrozličnejších jazykoch, pričom s jednotlivými vokálmi korelujú obdobné, ak nie totožné hodnoty. V zmysle vokalického symbolizmu hláske /u/ zodpovedajú tupé, duté zvuky a ponuré nálady, kým vokálu /i/ na opačnom konci kontinua zodpovedajú tenké, vysoké zvuky, veselé nálady, predmety menších rozmerov a pod. Z austronézskeho materiálu hodno uviesť príklady ako *derung* "hlboký dunivý zvuk, vzdialené hrmenie", *kung* "kukanie", *ru(ng)gung* "hrom", *sa(m)puk* "naraziť do niečoho", *Saguk* "hlboký dunivý zvuk". Aj slovenské /u/ sa vyskytuje v slovách s obdobnou hodnotou, porov. *buchot*, *dunieť*, *dupot*, *huk*, *hluk*, *ručať*. Naproti tomu /i/ má tendenciu vyskytovať sa v slovách označujúcich vysoké, prenikavé zvuky; porov. austronézske príklady *kik* "pišťať, kvičať", *re(ng)kik* "kvičavý hlas", *gikgik* "chichotať sa" atď. so slovenskými *kvliť*, *pišťať*, *výskať*, *piškať*, *chichi*, *čvirikať*.

Reálnosť zvukového symbolizmu presvedčivo potvrdzuje bohatý japonský jazykový materiál. Pritom pochopiteľne treba brať do úvahy, že aj konsonanty prispievajú ku zvukovému symbolizmu a symbolika varíruje primerane tomu, či sa samohláska kombinuje so znelým alebo neznelým konsonantom. Skupina /ki/, resp. /kj/ opisuje vyššie zvuky než /gi/, /gj/, napr. *kii-kii* "opätovný vysoký, prenikavý zvuk" oproti *gii-gii* "dlhotrvajúci tupší, kovovejší zvuk", *kja-kja* "škrek spôsobený prekvapením, vzrušením alebo strachom" oproti *gia-gja* "škrek vtákov resp. ľudí,

hluk". Samohláska /i/ signalizuje tiché, prenikavé zvuky a rýchle pohyby, napr. *kichitt* "byť napätý", *kitt* "napätie, rozhodnosť, hnev", *pii-pii* "zvuk flauty, piskot živého tvora alebo stroja, prípadne stav núdze".

Univerzálne črty majú i tzv. echové slová. Podobne ako v indonézštine alebo hoci v slovenčine, aj v japončine sa obyčajne vzťahujú na chaotické, zložité, náhlivé alebo neusporiadané činnosti, prípadne na predmetnú rozmanitosť; porov. *atafuta* "zhon", *uročoro* "bezcieľne sa potulovať". Podstata echového javu názorne vystupuje do popredia tam, kde echová reduplikácia kontrastuje s obyčajnou, mechanickou reduplikáciou; porov. *karan-karan* "zvuk predmetov z kovu alebo z tvrdého dreva narážajúcich neprestajne do seba" oproti *karan-koron* "komplikovanejší zvuk než *karan-karan*".

Rozmanitosti ikonizmu, univerzálnosti jeho rozšírenia aj funkcií v rozličných jazykoch sa doteraz venovalo menej pozornosti, než si tento jav zasluhuje. Porovnanie a vyhodnocovanie širokého spektra konkrétneho jazykového materiálu by nepochybne prispelo k lepšiemu pochopeniu podstaty a histórie jazyka, ako aj úlohy jeho formy v poézii.

Kabinet orientalistiky SAV
Bratislava, Klemensova 19

Bibliografia

- ANDRONOV, M. S.: *Dravidijskije jazyki*. Moskva, Nauka 1965.
- BLUST, R. A.: *Austronesian Etymologies*. *Oceanic Linguistics*, 19, 1980, s. 1–181.
- BLUST, R. A.: *Austronesian Etymologies II*. *Oceanic Linguistics*, 22–23, 1983–1984, s. 29–149.
- BLUST, R. A.: *Austronesian Etymologies III*. *Oceanic Linguistics*, 25, 1986, s. 1–123.
- BLUST, R. A.: *Austronesian Root Theory. An Essay on the Limits of Morphology*. Amsterdam - Philadelphia, John Benjamins Publishing Company 1988 (a).
- BLUST, R. A.: *Beyond the Morphème: Austronesian Root Theory and Related Matters*. In: *Richard Studies in Austronesian Linguistics*. Red. R. McGinn. Ohio University Monographs in International Studies. Southeast Asia Series, 1988 (b), No. 76, s. 3–90.
- GAMKRELIDZE, T. V. - IVANOV, V. V.: *Indoevropskij jazyk i indoevropejcy I*. Tbilisi 1984.
- GREENBERG, J. H.: *Universals of Language*. Cambridge, Mass., MIT Press 1963.
- HASSAN, A.: *The Morphology of Malay*. Kuala Lumpur, Dewan Bahasa dan Pustaka 1974.
- JAKOBSON, R.: *Quest for the Essence of Language. Selected Writings II. Word and Language*. The Hague, Mouton 1975, s. 345–349.
- LANDSBERG, M. E.: *The Icon in Semiotic Theory. Current Anthropology*, 21, 1980, s. 93–95.
- LYONS, J.: *Semantics*. 2 zv. Cambridge, Cambridge University Press 1977.
- MACDONALD, R. R. - SOENJONO, D.: *A Student's Reference Grammar of Modern Formal Indonesian*. Washington, D. C., Georgetown University Press 1967.
- MENDIZABAL, I. L.: *Manual de conversacion Castellano - Euskera*. San Sebastián, Auñamendi 1962.
- ONO, H.: *Nichiei Gion - Gitaigo Katsuyō Jiten (A Practical Guide to Japanese-English Onomatopoeia and Mimesis)*. Tokyo, Hokuseidō Shoten 1988.
- SANŽEJEV, G. D.: *Sovremennyj mongolskij jazyk*. Moskva, Nauka 1959.

VOORHOEVE, C. L.: The Flamingo Bay Dialect of the Asmat Language. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff 1965.

ZORC, R. D.: The Austronesian Monosyllabic Root, Radical or Phonestheme. In: Linguistic Change and Reconstruction Methodology. Red. Ph. Baldi. Berlin - New York, Walter de Gruyter 1990, s. 175 - 194.

ACOUSTIC ICONICITY IN LEXICON

S u m m a r y

This study is an attempt to point out at the universality of iconicity in the languages of the world and at the existence of its types. The imitation of acoustic events takes place - at least partly - upon the level of distinctive features but also upon that of overall phonic configuration of the signal. Acoustic iconicity is immediately relevant for the theory of linguistic relativity and also for historic linguistics because iconicity is one of the sources of the existence of similarity between various languages, in addition to the common origin, interference and chance.

VZŤAH KONFRONTAČNEJ LEXIKOLÓGIE A DVOJJAZYČNEJ LEXIKOGRAFIE

ELLA SEKANINOVÁ

V štúdiu sa autorka zameriava na určenie predmetu výskumu, na ciele, úlohy i metódy konfrontačnej lexikológie a dvojjazyčnej lexikografie. Po analýze každej z týchto disciplín z uvedených hľadísk prichádza k záveru, že sa zhodujú v predmete výskumu i v niektorých parametroch typu vedeckých výskumov, rozchádzajú sa však v stanovení cieľov, úloh a aplikovaní výskumných metód.

Podstata a špecifickosť každej vedy sa určuje: (a) predmetom výskumu; (b) parametrami typu vedeckých výskumov, ku ktorému daná disciplína patrí; (c) výskumnými cieľmi a úlohami, (d) výskumnými metódami. Tieto kritériá možno aplikovať aj na jazykovedu, ktorej predmetom je "jazyk, jeho štruktúra, vzťahy jazyka k mysleniu a jeho využívanie v spoločnosti" (Horecký, 1977, s. 5).

Skúmanie obsahovej stránky znakových jazykových jednotiek zaujíma jedno z hlavných miest v súčasnej jazykovede v rámci semaziológie, konkrétne lexikálnej sémantiky. "Poznanie skutočnosti človekom má internacionálny charakter, niet v ňom nejakých nacionálnych ohraničení" – píše A. G u d a v i č i u s (1985, s. 40) a súčasne poukazuje na to, že výsledky poznávacej činnosti tvoria vo vedomí (individuálnom i spoločenskom) určitý systém vedomostí, ktorý sa v priebehu historického vývinu stáva čoraz adekvátnejší skutočnosti. Pri fixácii výsledkov poznania v jazyku, pri upevnení pojmov utvorených vo vedomí vo významoch slov a gramatických tvarov prebieha isté "zjednodušenie" poznania, pretože v jazykových jednotkách sa neodrážajú všetky príznaky utvoreného pojmu. V jazykovom význame sa schematicky upevňujú iba niektoré stránky pojmu, dostačujúce na jeho fixáciu vo vedomí a operovanie ním v procese myslenia i v komunikácii. Z tohto hľadiska možno hovoriť o kognitívnom a jazykovom vedomí. Uznávanie kognitívneho vedomia a v súlade s tým aj kognitívnych pojmov a jazykových významov svedčí o zložitosti jednoty myslenia ako psychického procesu a vyjadrovania myšlienok jazykom.

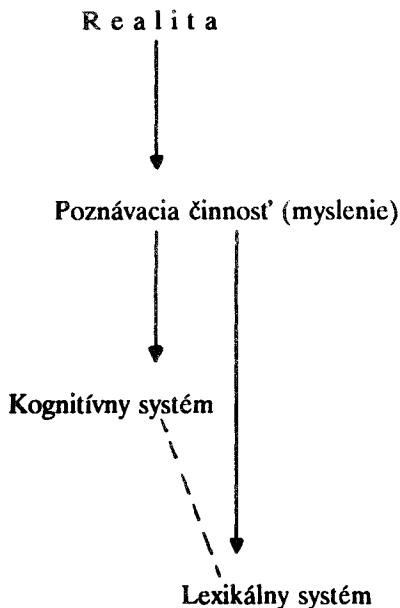
Medzi kognitívnym a lexikálnym systémom ako formami realizácie kognitívneho a jazykového vedomia možno zaznamenať tri podstatné rozdiely (podľa Gudavičiusa, 1985, s. 41), a to:

(1) Kognitívny systém má univerzálny ráz, rozdiely u nositeľov rôznych jazykov závisia od úrovne civilizácie; lexikálny systém má nacionálny ráz, rozdiely medzi lexikálnymi systémami rôznych jazykov spočívajú najmä v štruktúrovanosti, v charaktere vnútornej rozčlenenosti.

(2) Funkčný rozdiel spočíva v tom, že kognitívny systém je zameraný na poznávací proces a pracovnú činnosť, kým lexikálny systém je zameraný na komunikáciu.

(3) Geneticky je kognitívny systém vo vzťahu k lexikálnemu systému prvotný.

Schematicky možno predstaviť vzťahy medzi realitou, poznávacou činnosťou (myslením) a jej výsledkami (t.j. realizáciou) takto:

Ako vidieť na schéme, lexikálny systém každého jazyka je podmienený tou istou reálnou skutočnosťou, materiálnymi a spoločenskými podmienkami života národa hovoriaceho daným jazykom, jeho životnou úrovňou.

Lexikálny systém jazyka je predmetom skúmania jazykovedných disciplín, a to lexicológie a lexicografie. Kladieme si za úlohu zistiť, čo tieto disciplíny spája a v čom sa rozlišujú.

Lexikológiu označuje J. Filip ec (Filip ec – Čermák, 1985, s. 13) za teóriu lexikálnej zásoby, ktorá umožňuje jej základný výskum, t.j. opisuje a vykladá lexikálne jednotky rôznych typov – slová, slovné spojenia a frazémy, ich vzťahy a čiastkové systémy. Lexikografiu pokladá za aplikovaný úsek lingvistiky, ktorý má síce rovnaký predmet výskumu ako lexicológia, t.j. lexikálnu zásobu, ale rozsah jej opisu a výkladu je najmä v jednojazyčnom výkladovom slovníku širší, uplatňuje špecifickú metodiku a sleduje špecifické ciele vzhľadom na používateľov slovníkov.

Podľa predmetu a spracúvaného materiálu J. Filipec považuje lexikológiu a lexikografiu za najrozsiahlejšie lingvistické úseky. Ich vzťah charakterizuje ako dialektický: "Každá nosná teória lexikálnej zásoby jednak nachádza verifikáciu v slovníkoch istého typu, jednak na slovníkoch a ich teórii buduje. Metajazyk lexikológie buduje na jazyku lexikografie, je teda lexikológia metateóriou nad teóriou lexikografie" (op. cit., s. 13–14).

Posledná časť tohto tvrdenia je diskutabilná. Hoci predmetom skúmania lexikológie i lexikografie je lexikálna zásoba jazyka, každá z týchto disciplín má svoju teóriu i svoj metajazyk. Adekvátnejšie je tvrdenie, že lexikológia a semaziológia sú disciplíny vytvárajúce metodologicko-teoretické podklady pre lexikografiu, ktorej hlavným cieľom je predstaviť slovnú zásobu z rozličných aspektov (Olschanski, 1975, s. 375), najmä v závislosti od druhu slovníka.

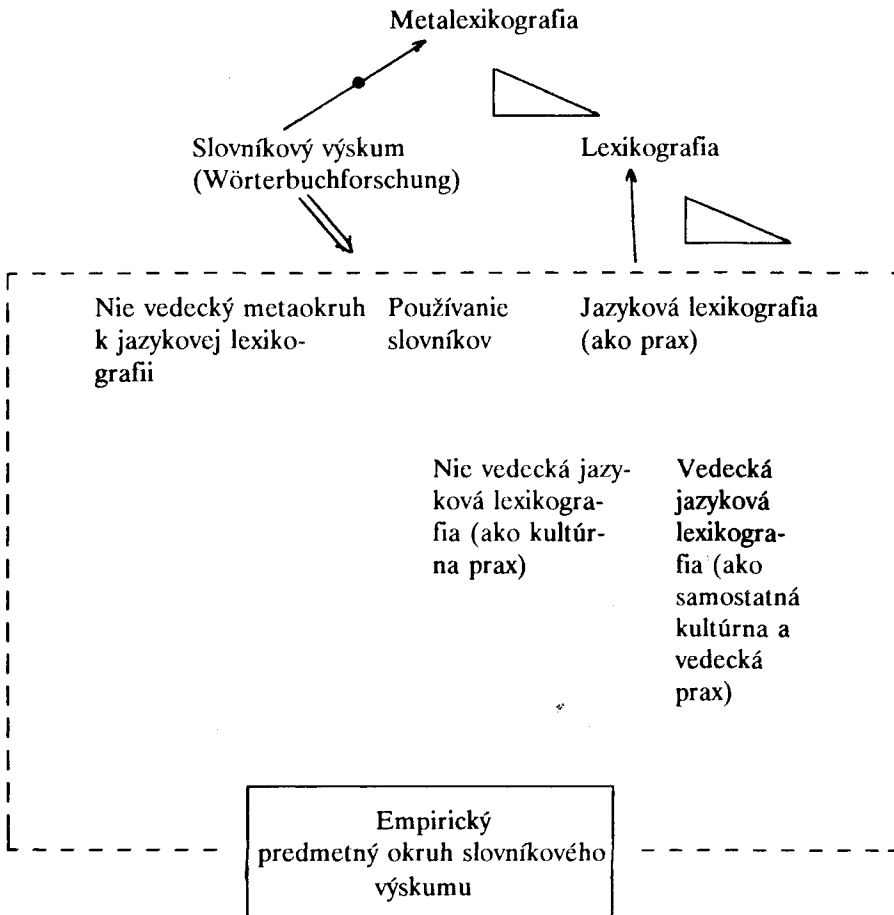
Vychádzajúc z členenia vied na vedy základné, aplikované a praktické (porov. Siatkovskij, 1986, s. 6), lexikológiu ako jazykovednú disciplínu, ktorej úlohou je skúmať, opísať a systemizovať slovnú zásobu jazyka, možno zaradiť medzi základné vedy, lexikografiu ako systematický opis lexikálnych javov na základe lexikografickej teórie (podľa lexikografického zámeru, ktorého výsledkom sú slovníky rôznych typov) medzi aplikované vedy.

V obsiahlej lexikografickej príručke *Wörterbücher* (1989, s. 249) sa uvádzajú vážne námietky proti takémuto členeniu, ako aj proti pojmu aplikovaná veda vôbec. Konštatuje sa, že lingvistika je vedecká disciplína a disciplína sa nemôže aplikovať. V najlepšom prípade sa môže "aplikovať" určitá teória, čiastková teória, metóda alebo kombinácia metód. Ani v jednej oblasti tzv. aplikovanej lingvistiky sa neaplikujú vyložene lingvistické teórie. Neexistujú nijaké praktické oblasti, ktoré sú samy určovateľné tým, že sa na ne aplikujú vedecké teórie. A tak ani lexikografická činnosť nespočíva v tom, že sa "aplikujú" lingvistické teórie a metódy. Musela by sa položiť otázka – ktoré teórie a metódy?

Takisto sa vyslovujú námietky proti hodnoteniu lexikografie ako aplikovanej lexikológie alebo aplikovanej semaziológie, hoci sa určité výsledky a metódy týchto vied používajú. Vyskytujú sa aj hodnotenia lexikografie ako časti lexikológie, napr. G. K e m p c k e (1982, s. 44) píše: "Lexikografia ako časť lexikológie je reprezentovaná početnými rôznorodými typmi slovníkov, určenými empiriou a podmienkami použitia".

Podľa citovanej príručky (*Wörterbücher*, 1989, s. 250) súčasná lexikografia (*Sprachlexikographie*) nie je veda, nie je remeslo, nie je učenie, nie je aplikovaná lingvistika ani oblasť aplikovanej lingvistiky, ani odvetvie lexikológie. A čo teda lexikografia je? – kladú si autori otázku. Rozlišujú teoretickú časť – metalexikografiu, predstavujúcu slovníkový výskum (*Wörterbuchforschung*), a praktickú lexikografiu (*Sprachlexikographie*). Lexikografia vystupuje tak v nie vedeckom a vo vedeckom stvárnení; prvá je kultúrna, autodidakticky naučiteľná prax, druhá samostatná kultúrna a vedecká prax s viac alebo menej teóriu ovplyvňujúcimi autoreflexívnymi komponentmi, ktorú v jej mnohvrstvovej celistvosti môžu ovládať len akademicky vzdelaní pracovníci.

Názorne sú spomínané vzťahy vyjadrené takto (op. cit., s. 259).

Vysvetlivky znakov: " → " je podoblasťou štúdia o [...];
 " ⇒ ": má ako empirický predmetný okruh; " ⇨ ": je časťou.

Napriek všetkým uvedeným úvahám a často racionálne zdôvodneným výhradám voči názoru, že lexikografia je aplikovaná veda, je tento názor najviac rozšírený a aj my z neho vychádzame.

V súčasnosti sa stále viac zvyrazňuje taký prístup k lingvistickému bádaniu, pri ktorom sa sústreďuje pozornosť na fungovanie jazyka v spoločnosti. So skúmaním lexikálneho systému jazyka súvisí vo zvýšenej miere známy fakt, že poznať jazyk mimo jeho fungovania nie je možné.

V päťdesiatych rokoch nášho storočia v súvislosti s etablovaním psycholingvistiky slovo a jeho význam sa stali predmetom skúmania nielen ako prostriedok pomenovania výsledkov spoločensko-historickej skúsenosti nositeľov jazyka, ale aj ako nevyhnutný jazykový prvok pri organizácii a uskutočňovaní komunikatívnych aktov a rečovej činnosti človeka (porov. Ufimceva, 1986, s. 12).

Na dominantné postavenie slova, pomenovania v celom jazykovom systéme, ako aj pri jeho realizácii v komunikácii, jeho sémantiky, ktorá sa špecifickým spôsobom premieta na sémantickej stránke vety, ako aj jeho gramatických vlastností, ktoré majú rozhodujúci význam pre gramatickú stránku vety, poukazuje aj J. K a č a l a (1989, s. 24). Podľa jeho názoru možno v tomto zmysle hovoriť o integratívnej pozícii slova v jazykovom systéme a o jeho tesnej zviazanosti s gramatickou stavbou a vetou.

A tak pri skúmaní fungovania jazyka vo všetkých rovinách, medzi nimi aj v lexikálnosémantickej, nemožno podľa nášho názoru nebrať do úvahy odôvodnenosť skúmať obsahovú stránku slov ako základných jednotiek lexikálneho systému, ako jednotiek jazyka tvoriacich stavebný materiál reči. To značí, že systémovo-štruktúrny prístup je predpokladom funkčno-sémantického, ukazujúceho mechanizmu skúmania fungovania jazykových jednotiek v rečovom akte.

Popri zvýšenom záujme o problematiku lexikálnej sémantiky s dôrazom na systémovosť vzťahy medzi jednotkami lexikálnosémantického systému jazyka a ich fungovanie nielen v jazyku, ale aj v reči, charakteristickým príznakom súčasnej etapy jazykovedného bádania je intenzifikácia synchronného konfrontačného skúmania jazykov. V. N. J a r c e v o v á zdôrazňuje opodstatnenosť konfrontačného skúmania jazykových javov (nazýva ho kontrastívne; o rôznosti názvov tejto disciplíny pozri Sekaninová, 1990 a, s. 17). Píše: "Kontrastívne výskumy pomáhajú preniknúť do podstaty jazykových procesov a hlbšie pochopiť zákony riadené týmito procesmi. Preto kontrastívna lingvistika je tou zónou, kde sa krížia cesty teórie a praxe" (Jarceva, 1986, s. 494). Obdobne aj G. O l s c h a n s k i (1975, s. 376) hodnotí konfrontáciu ako lingvistickú metódu a súčasne aj teoretickú disciplínu.

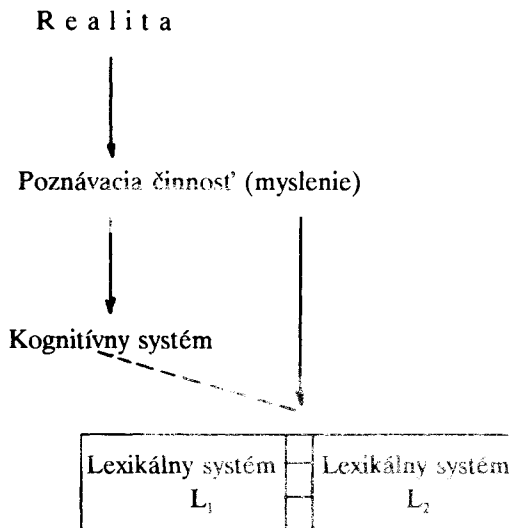
Je zjavné, že aj pri konfrontačnom skúmaní jazykov treba popri štruktúrno-porovnávacom prístupe ku skúmaniu osobitostí organizácie systémov týchto jazykov rozšíriť funkčno-porovnávací prístup, zameraný na odhalenie zákonitostí výstavby rečových aktov. Podľa V. G. G a k a (1987, s. 37) úlohou funkčno-porovnávej lingvistiky je porovnávanie prostriedkov, ktoré si v rôznych jazykoch hovoriaci vyberá pri realizácii tých istých typových komunikatívnych úloh v zhodných situáciách – a to je aj konečný cieľ porovnávacieho skúmania jazykov.

V zhode s týmito myšlienkami, ako aj s faktom, že hlavným cieľom jazyka je komunikácia, podľa nášho názoru treba skúmať lexikálne jednotky ako zložky

systému a poukazovať aj na ich realizáciu v texte, na ich fungovanie v komunikácii.

Porovnávanie lexikálnych systémov jazykov cez porovnávanie makrosystémov, mikrosystémov a ich jednotiek je predmetom konfrontačnej lexikálnej sémantiky a lexicológie. Ich základom je konfrontácia prostredníctvom kognitívneho systému, ktorý vystupuje ako etalón porovnávania, tzv. tertium comparationis. Všeobecný princíp porovnávania lexikálnosémantických systémov jazykov ich "meraním" pomocou tertium comparationis pri konkrétnom skúmaní sa vyjadruje tým, že ako metajazyk sa využívajú sémy univerzálneho charakteru (Gudavičius, 1985, s. 47). Tertium comparationis predstavuje logicko-obsahovú kategóriu obsahového plánu jazyka ako metajazykové vyjadrenie toho, čo tvorí podstatu a cieľ konfrontácie vo výrazových plánoch porovnávaných jazykov (Sekaninová, 1988 a, s. 231; 1990 a, s. 21). V. B l a n á r (1988, s. 80) charakterizuje tertium comparationis ako myšlienkový obsah tvoriaci prvok hĺbkovej štruktúry; poukazuje na fakt, že jazykové stvárnenie odrazu objektívnej skutočnosti vychádza zo zákonitostí daného jazyka, ale kognitívne základy odrazových prvkov smerujú k univerzáliám, čo je dôležité pre porovnávaciu lexicológiu. Ako porovnávací základ (t.j. tertium comparationis) si možno vybrať z množstva kvantitatívnych aj kvalitatívnych vlastností, ktorými disponuje lexikálna zásoba jazykov, čo značí, že ju môžeme opísať z rozličných hľadísk – píše J. D o l - n í k (1990, s. 7) a dodáva, že z týchto možností vyberáme tie, ktoré sú relevantné z hľadiska teoretickej alebo praktickej zameranosti lexikálnej konfrontácie.

Vzťah medzi skutočnosťou (realitou), poznávacou činnosťou (myslením) a jej výsledkami (schematicky uvedený na začiatku podľa Gudavičiusa, 1985, s. 41) uvedieme adaptovaný pre konfrontačnú lexicológiu:

Konfrontačná lexikológia, ktorá skúma prekrývanie lexikálnych systémov dvoch jazykov, vyčleňuje v týchto systémoch oblasti a) podmienené historickým vývinom, b) ovplyvnené pôsobením lexiky kontaktujúcich sa národov, c) priamo súvisiace so špecifickými životnými podmienkami daného národa, d) podmienené výberom rozdielnych príznakov predmetov a javov pri ich nominácii.

* * *

Konfrontácia jednotiek lexikálnych systémov dvoch (alebo viacerých) jazykov je aj predmetom dvojazyčnej, t.j. ekvivalentnej lexikografie.

O vzťahu konfrontačnej analýzy lexiky a dvojazyčnej lexikografie uvažuje aj I. G. O l s c h a n s k i (1975, s. 376); konštatuje, že majú spoločné, ale aj odlišné črty. Spoločné je im porovnávanie ako univerzálna lingvistická metóda, ktorej konečným cieľom je určiť spoločné črty a rozdiely na synchronnej osi. Obe tieto výskumné oblasti majú podľa autora bezprostredný vzťah k praxi, najmä k vyučovaniu cudzích jazykov. Súčasne však konfrontačná analýza a prekladová lexikografia sú rozdielne z hľadiska ich charakteru a cieľa.

Podľa V. N. J a r c e v o v e j (1986, s. 493) "v oblasti porovnávacej lexikografie, ktorá má svoje praktické uplatnenie predovšetkým v tvorbe dvojazyčných slovníkov, podnes majú prvoradý význam názory, ktoré vyslovil L. V. Ščerba v mnohých článkoch a úvodoch k slovníkom". Tento názor si vyžaduje podrobnejšiu analýzu.

Je všeobecne známe, že L. V. Ščerba, vynikajúci ruský lingvista, venoval osobitnú pozornosť teoretickej aj praktickej lexikografii a vypracoval základnú typológiu slovníkov (Ščerba, 1974, s. 265). V rámci nej mala svoje miesto i dvojazyčná lexikografia – nazval ju prekladovou alebo diferenciálnou. L. V. Ščerba považoval za nanajvýš nesprávny pohrdavý vzťah kvalifikovaných lingvistov k slovníkovej práci, lebo potom sa ňou nikto z nich nezaoberal (vykonávali ju náhodní amatéri bez akejkoľvek odbornej prípravy) a v dôsledku toho aj dostala nepekný názov – "zostavovanie" slovníkov.

L. V. Ščerba určil lexikografii miesto, ktoré jej patrí. Vypracoval typológiu slovníkov, vyložil zásady, na ktorých budoval svoj priekopnícky *Rusko-francúzsky slovník*, a predsa vyslovil mnohé výhrady práve voči prekladovým slovníkom. Často sa cituje vytrhnutý z kontextu jeho výrok, že "prekladové slovníky až do utvorenia nového typu slovníka zostanú malum necessarium, ktorého nedostatky sa treba usilovať zmierniť rôznymi paliatívami, čo môže nakoniec doviest' okružnými cestami k utvoreniu toho typu cudzojazyčného slovníka, ktorý sa mne javí ako ideál" (Ščerba, 1974, s. 300). L. V. Ščerbu znepokojoval aj fakt, že ekvivalent cudzieho slova celkom zhodný v jednom z významov má ešte ďalšie nezhodujúce sa významy, ako aj to, že ekvivalent plne zodpovedajúci systému daného jazyka, je často použiteľný len čiastočne a niekedy aj vôbec nepoužiteľný v rôznych spojeniach, v rôznych kontextoch, t. j. v reči. Podľa L. V. Ščerbu sú pre každú dvojicu jazykov potrebné štyri slovníky: dva výkladové slovníky cudzieho jazyka s výkladmi v materinskom jazyku používateľov daného slovníka a podľa reálnej

potreby a dva prekladové slovníky z materinského jazyka do cudzieho, špeciálneho (vyššie uvedeného typu).

Vývin teórie dvojjazyčnej lexikografie, vychádzajúcej z praktickej konfrontácie rôznych lexikálnych sústav, ukázal, že v tomto smere sa prognózy L. V. Ščerbu nesplnili. O mnohých jeho úvahách sa kriticky i polemicky vyslovila už N. J. F e l d m a n o v á (1957), podľa ktorej "nemožno súhlasiť s tvrdením L. V. Ščerbu, že rozdiel medzi dvojjazyčnými slovníkmi z materinského jazyka a do materinského jazyka sa plne kryje rozdielom typov prekladového a výkladového slovníka. Taká formulácia zatemňuje prakticky jasnú a teoreticky dôležitú otázku špecifickosti dvojjazyčnej lexikografie ako takej. Protiklad <výkladový slovník – prekladový slovník> by sa mal sformulovať inak: <výkladový jednojazyčný slovník – prekladový dvojjazyčný slovník>" (op. cit., s. 10).

Prekladovými môžu byť podľa L. V. Ščerbu iba slovníky z materinského jazyka do cudzieho jazyka (myslel tým rusko-inojazyčné slovníky pre ruského používateľa), pre nás by to boli slovensko-inojazyčné slovníky pre slovenského používateľa, pre inojazyčno-slovenské slovníky by to musel byť slovník iného typu.

Teória dvojjazyčnej lexikografie sa sústavne zdokonaľuje v súvislosti so zdokonaľovaním určovania ekvivalentov lexikálnych jednotiek a spojení východiskového jazyka v cieľovom jazyku čiže so zdokonaľovaním postupov ekvivalentácie. Teóriu dvojjazyčnej lexikografie považuje V. P. B e r k o v (1973, s. 6) za takú časť teórie prekladu, ktorá skúma spôsoby fixácie a/alebo určených ekvivalentných vzťahov prvkov lexiky dvoch jazykov. Pri takom prístupe dvojjazyčný slovník charakterizuje ako určitým spôsobom rozložené zoskupenie zafixovaných pravidiel zámeny prvkov lexiky jedného jazyka prvkami druhého jazyka ekvivalentnými čo do zmyslu.

Ako je pre konfrontačnú lexikológiu základným pojmom i základom metodického postupu tertium comparationis, tak pre dvojjazyčnú (prekladovú alebo ekvivalenčnú) lexikografiu je základom pojem ekvivalentu a postup ekvivalentácie (Sekaninová, 1988 a; 1988 b; 1990 b). Ekvivalentácia je metodický postup určovania ekvivalentov súčastí lexiky jedného jazyka v druhom jazyku, t.j. východiskového jazyka v cieľovom jazyku.

Ekvivalentom nazýva V. P. B e r k o v (1977, s. 49) "slovo alebo slovné spojenie východiskového jazyka slovníka, ktoré pripisuje autor slovníka slovu alebo slovnému spojeniu cieľového jazyka slovníka." Zároveň poukazuje na to, že aj keď ideálne ekvivalent má podávať maximum informácií o prekladanom slove, v mnohých prípadoch sa to nedosahuje v dôsledku viacerých objektívnych aj subjektívnych príčin. Ekvivalent má mať s východiskovým slovom alebo slovným spojením tieto spoločné parametre: 1. zhodný lexikálny význam; 2. gramatický parameter; 3. štylistický parameter; 4. hodnotiaci parameter; 5. frekvenčný parameter; 6. areálový parameter; 7. asociačný parameter; 8. kultúrny komponent významu (op. cit., s. 50–108). Pri ekvivalentácii v dvojjazyčnom slovníku treba brať do úvahy všetky tieto parametre; v čim väčšom počte sa uplatňujú, tým adekvátnejší ekvivalent sa dosahuje. Porovnávaní významov má predchádzať určenie ich sémovej zostavy v každom jazyku.

V našej teórii lexikografickej ekvivalentácie vychádzame z predpokladov symetrie a asymetrie obsahu porovnávaných lexém, pričom východiskom je ekvivalentácia lexémy ako realizácie každej jej semémy (Sekaninová, 1974, s. 113–119). Pri určovaní ekvivalentu lexikálnej jednotky sa konkrétne prejavuje to, že lexikálne sústavy dvoch jazykov ani stavba významovej štruktúry lexikálnych jednotiek v týchto jazykoch sa nekryjú. J. D. A p r e s i a n (1962, s. 52), zástanca systémovosti v lexike, pri vyčleňovaní sémantických polí zdôrazňuje fakt, že "každé sémantické pole člení ten kúsok skutočnosti, ktorý odráža, určitým, iba jemu vlastným spôsobom".

Slová rozličných jazykov majú rozličné hodnoty v sémantických poliach týchto jazykov, a tak sa utvára štruktúra výrazového plánu špecifická pre každý jazyk.

Úlohou dvojazyčnej lexikografie je ekvivalentácia lexikálnej sústavy jazyka L_1 v jazyku L_2 cez jej jednotky predstavené heslami v slovníku. Hlavným problémom pri tom je určovanie ekvivalentu lexém východiskového jazyka v cieľovom jazyku.

Súvzťažné lexémy jazykov L_1 a L_2 môžu byť zhodné ako realizácia tých istých semém s rovnakým sémovým obsahom. Tieto vzťahy odráža symetrický obraz ekvivalencie; v opačnom prípade vzniká asymetrický obraz ekvivalencie. Určovaním ekvivalentov lexémami, ktoré sú realizáciou semém s relevantnými sémovými príznakmi v L_2 a nie pretlmočovaním semémového zloženia lexém v L_1 , sa dosahuje významové členenie hesla podľa prekladových ekvivalentov. Pri určovaní ekvivalencie lexémy v L_1 ako realizácie množiny semém sa vyčleňujú ekvivalenčné typy, ktoré rozčleňujeme do skupín symetrickej, symetricko-asymetrickej a asymetrickej ekvivalencie (Sekaninová, 1981, s. 107; 1990 b, s. 22–26). Problematike ekvivalencie a ekvivalentu sa u nás venovalo už veľa pozornosti (Malíková, 1953; Ďurovič, 1961; Kollár, 1974; Sekaninová, 1974; 1981; 1988 b; Barnett, 1983; Filipec, 1985). Metodika ekvivalentácie v reláciách slovensko-ruských sa postupne zdokonaľuje v súvislosti s výsledkami praxe na *Veľkom slovensko-ruskom slovníku* (1979–1990).

Na vymedzenie šírky platnosti ekvivalentu, na poukázanie na okruh jeho pôsobnosti sa používa slovníková sémantizácia. S týmto termínom sa pracovalo už aj na lexikografickej konferencii r. 1952 v Bratislave. L. K o p e c k i j (1953, s. 31) ho používa ako "výklad významu" a sloveso sémantizovať ako "vyložiť význam". Konštatuje, že "předpony a přípony bychom měli sémantizovat více popisem než ekvivalenty...", no na inom mieste uvádza, že "v dvojazyčnom slovníku býva heslo sémantisované, t.j. býva rozvinut jeho lexikální obsah" (op. cit., s. 33). Tu sa už blíži nášmu ponímaniu tohto termínu v lexikografickom použití. Bližšie osvetľuje tento termín A. V. I s a č e n k o (1961, s. 22) výkladom: "značky, typické kontexty, exemplifikácie slúžia na to, čo v našej slovníkárskej reči voláme sémantizácia".

Problematike sémantizácie venovala pozornosť V. D o r o t j a k o v á (1974, s. 209), ktorá chápe sémantizáciu pomerne široko. Pod tento pojem zahŕňa "všetko, čo pomáha vymedziť okruh použitia, šírku platnosti istého ekvivalentu, to znamená stylistické a odborné skratky, gramatické údaje relevantné pre vydelenie nového významu, exemplifikáciu a vysvetlivky pomocou synonym, antonym, opisov, historických údajov a pod." Takéto chápanie je príliš široké a slúži aj na vyčlenenie významov. V našom ponímaní nezahŕňame do sémantizácie stylistické hodnotenie,

gramatické údaje ani exemplifikáciu. Za výstižnejšie považujeme vymedzenie Š. P e - c i a r a (1961, s. 25), ktorý pod sémantizáciou rozumie "krátke a výstižné poznámky kurzívou v zátvorkách, vymedzujúce okruh použitia slova v danom význame". Podľa A. J a r o š o v e j (1990, s. 228) sémantizácia je výber a formulovanie jazykovo relevantnej informácie, ktorá dovoľuje prezentovať východiskovú semému v systémo-funkčnej konfrontačnej dimenzii súčasne; sémantizácia ako typ lexikografickej informácie sa spolu s východiskovou semémou a ekvivalentom podieľa na vytvorení konfrontačného modelu lexikálnej jednotky.

V praxi slovensko-ruskej lexikografie sa používajú viaceré spôsoby sémantizácie, napr.: 1. výklad významu; 2. synonymá; 3. antonymá; 4. určenie okruhu lexikálnej spájateľnosti; 5. vymedzenie resp. zúženie lexikálnej spájateľnosti a pod.; 6. určenie oblasti použiteľnosti a iné.

Dvojazyčný prekladový slovník má spĺňať aj ďalšiu funkciu. Má byť návodom na použitie slov v ich konkrétnych významoch a poukázať na ich spájateľnosť; ide o význam slova a jeho použitie. Práve pre nedostatočné plnenie tejto úlohy kritizoval L. V. Ščerba staršie dvojazyčné slovníky. Prekladový slovník nového typu plní túto úlohu uvádzaním typických voľných spojení v tzv. exemplifikáciách, ktoré môžu byť v L_1 a L_2 zhodné alebo nezuhodné.

V rusko-slovenských a slovensko-ruských reláciách, z ktorých vychádzame, je dôležité uvádzať spojenia zaujímavé z hľadiska ekvivalentu, ktoré môžu byť príčinou elementárnych chýb, napr. "vystupovať po schodoch, ísť hore schodmi" – подниматься по лестнице, "vystupovať z električky" – выходить из трамвая, "volať telefonicky, telefonovať" – звонить по телефону, "nasadiť si čiapku" – надеть шапку, "obuť si topánky" – надеть ботинки; "hladina vody stúpa" – уровень воды поднимается, "hladina vody klesá" – уровень воды понижается, "blíži sa búrka" – надвигается гроза, "rozpútal sa boj" – разгорелся бой.

Príkladov na slovné spojenia uvedeného typu by sme mohli uvádzať veľmi veľa. Ak v uvádzaní spojení podľa stupňa viazanosti postupujeme ďalej, pridáme k typom spojení ako ручное полотно – "domáce plátno", глубокая давность – "dávna minulosť", "nižšia trieda" – младший класс, "vyššia trieda" – старший класс, "verejné hlasovanie" – открытое голосование, "tajné hlasovanie" – тайное голосование a pod., ktoré prechádzajú k terminologickým spojeniam (Sekaninová, 1976, s. 53).

Uvedené slovné spojenia, ktoré zaujímajú prechodné miesto medzi voľnými a viazanými spojeniami, nazývame typickými spojeniami (porov. Kučerová, 1974, s. 7; 1981, s. 111).

Podľa teórie i praxe *Veľkého rusko-slovenského slovníka*, ako aj *Veľkého slovensko-ruského slovníka* (dokončuje sa 6. zväzok) sa takéto spojenia uvádzajú v slovníkovom hesle. Exemplifikáciou sa poukazuje na realizáciu lexémy L_1 a ekvivalentu v reči. Úlohou exemplifikácie v dvojazyčnom prekladovom slovníku je uviesť minimálne kontexty, v ktorých sa konkretizuje lexéma L_1 a ekvivalent L_2 .

Lexikálna konfrontácia v rámci dvojjazyčnej lexikografie prebieha na úrovni porovnávania lexikálnych jednotiek ako zložiek systémov, ale cez sémantizáciu a exemplifikáciu sa ukazuje na možnosti lexikálnej spájateľnosti týchto jednotiek vo východiskovom jazyku a ich ekvivalentov v cieľovom jazyku, čím sa naznačuje ich použitie v reči.

* * *

Na záver zhrnieme hlavné ciele a úlohy, ktoré má splňať konfrontačná lexi-
kológia a dvojjazyčná čiže ekvivalenčná lexikografia.

Cieľom konfrontačnej lexiológie je v rámci konfrontačnej jazykovedy riešiť
komplex teoretických i lingvodidaktických úloh. Sú to:

- (1) konfrontácia lexikálnych systémov skúmaných jazykov;
- (2) určovanie zhôd a rozdielov medzi konfrontovanými lexikálnymi systémami porovnávaním lexikálnosémantických polí, skupín a radov, vyčleňovaných na základe realizácie vytýčeného tertia comparationis kognitívneho systému v lexikálnych systémoch porovnávaných jazykov;
- (3) poukazovanie na zhody a rozdiely súvisiace s miestom lexikálnych jednotiek v porovnávaných lexikálnych systémoch a ich slovných spojeniach, kontextoch a textoch, t.j. v ich použití čiže realizácii v reči;
- (4) odhaľovanie osobitostí a príznakov lexikálnych systémov každého z porovnávaných jazykov, ktoré by zostali bez konfrontácie nepovšimnuté;
- (5) podľa možnosti určovanie príčin zistených zhôd a rozdielov;
- (6) stanovenie charakteristických zákonitostí a vývinových tendencií kvantitatívnych i kvalitatívnych zmien v porovnávaných lexikálnych spojeniach;
- (7) poukazovanie na vzájomné pôsobenie porovnávaných jazykov v lexikálnej rovine v súhre s ostatnými jazykovými rovinami (najmä pri ich kontakte);
- (8) z porovnávaných lexikálnych systémov, prípadne aj na pozadí iných jazykov usudzovať na univerzálie a prispieť podkladovým materiálom k tvorbe lexikálnej typológie (v rámci jazykovej typológie).

Cieľom dvojjazyčnej (prekladovej alebo ekvivalenčnej) lexikografie je:

- (1) konfrontovať lexikálne systémy dvoch jazykov cez ekvivalentáciu významov lexikálnych jednotiek ako ich základných prvkov;
- (2) pri ekvivalentácii významov lexikálnych jednotiek v implicitnej forme vychádzať z porovnávania, t.j. určovania totožných a diferenciálnych príznakov významov slov vo východiskovom a cieľovom jazyku (L_1 a L_2);
- (3) pri určovaní lexikálneho významu v L_1 a jeho ekvivalentácii v L_2 na pozadí tertia comparationis v kognitívnom systéme zohľadňovať typy ekvivalentov podľa semémového obsahu lexém v L_1 a L_2 ;
- (4) zohľadňovať sémové zloženie semém a ich kompatibilitu v rámci slovných spojení uvádzaním voľných a typických slovných spojení a minimálnych kontextov ako exemplifikácií;

(5) spresňovať ekvivalenty a ich použitie vymedzovaním okruhu použiteľnosti uvádzaním synonym, antonym a ďalšími spôsobmi tzv. lexikografickej sémantizácie;

(6) poukazovaním na možnosti a typy lexikálnej spájateľnosti a použiteľnosti v kontexte uviesť jednotky jazykových systémov L_1 a L_2 do oblasti ich pôsobenia v reči;

(7) v slovníkovom hesle realizovať výsledky lexikologických výskumov pri uvádzaní synonym, rozčleňovaní homonym, členení slovných spojení na základe vnútornej viazanosti a ustálenosti na voľné, typické, terminologické a frazeologické **slovné** spojenia;

(8) rešpektovať a uplatňovať štylistickú charakteristiku lexémy i lexikálnych spojení v L_1 ako východiskového hesla i ekvivalentov v L_2 .

Na základe našich úvah konštatujeme, že lexikológia a lexikografia podľa kritérií uvedených na začiatku, tvoriacich podstatu a špecifickosť každej vedy, sa zhodujú v predmete výskumu i v niektorých parametroch typu vedeckých výskumov, rozchádzajú sa však výskumnými cieľmi a úlohami, ako aj výskumnými metódami.

Bratislava, Krčméryho 2

Bibliografia

APRESIAN, J. D.: Distributivnyj analiz značenij i strukturnyje semantičeskije poľa. In: *Lexikografičeskij sbornik*, 5, 1962, s. 52–60.

BARNET, V.: K problému ekvivalence při srovnávání. In: *Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby II*. Praha, Universita Karlova 1983, s. 7–26.

BERKOV, V. P.: *Voprosy dvujazyčnoj lexikografii*. Leningrad, Izdatelstvo Leningradskogo universiteta 1973. 190 s.

BERKOV, V. P.: *Slovo v dvujazyčnom slovare*. Tallin, Valgus 1977. 140 s.

BLANÁR, V.: Porovnávanie lexikálno-sémantických systémov v príbuzných jazykoch. In: *Česko-slovenská slavistika* 1988. Red. J. Petr. Praha, Academia 1988, s. 77–88.

DOLNÍK, J.: Ciele a princípy konfrontačnej lexikológie. *Slavica Slovaca*, 25, 1990, s. 3–16.

DOROTJAKOVÁ, V.: Sémantizácia v dvojjazyčnom slovníku. In: *Slovo a slovník*. Red. J. Ružička – I. Poldauf. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974, s. 209–213.

ĎUROVIČ, L.: Ekvivalent v dvojjazyčnom slovníku. In: *Lexikografický sborník*. Red. V. Blanár. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 78–87.

FELDMAN, N. I.: Ob analize smyslovoj struktury slova v dvujazyčnych slovariach. In: *Lexikografičeskij sbornik I*. Red. O. S. Achmanova a i. Moskva, Gosudarstvennoje izdatelstvo inostrannyh i nacionalnyh slovaroj 1957, s. 9–35.

FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: *Česká lexikologie*. Praha, Academia 1985. 281 s.

GAK, V. G.: Sopostavitel'naja leksikologija. Na materiale francuzskogo i russkogo jazykov. Moskva, Izdatel'stvo Meždunarodnyje otnošenija 1977. 264 s.

GUDAVIČIUS, S.: Sopostavitel'naja semasiologija litovskogo i russkogo jazykov. Vifñus, Moskva 1985. 175 s.

HORECKÝ, J.: Základy jazykovedy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 184 s.

ISAČENKO, A. V.: Zásady leksikografickej práce. In: Leksikografický sborník. Red. V. Blanár. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 18–23.

JARCEVA, V. N.: Teorija i praktika sopostavitel'nogo issledovanija jazyka. Izvestija AN SSSR, Serija literatury i jazyka, 45, 1986, s. 493–499.

JAROŠOVÁ, A.: Sémantizácia v dvojazyčnom slovníku. In: Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Red. V. Blanár a kol. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1990, s. 225–230.

KAČALA, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava, Veda 1989. 249 s.

KEMPCKE, G.: Lexikologie, lexicographische Theorie und lexicographische Praxis. In: Linguistische Studien. Wortschatzforschung heute. Aktuelle Probleme der Lexikologie und Lexikographie. Red. E. Agricola – J. Schildt – D. Viehweger. Leipzig, VEB Verlag Enzyklopädie 1982, s. 42–61.

KOLLÁR, D.: Prekladový význam – jeho podstata a problémy. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička – I. Poldauf. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974, s. 121–130.

KOPECKIJ, L. V.: O poměru lexika a mluvnice v plánu theoretickém a praktickém. In: Leksikografický sborník. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 25–34.

KUČEROVÁ, E.: Z problematiky slovných spojení. In: Štúdie z porovnávacej gramatiky a lexicológie. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1974, s. 7–40.

KUČEROVÁ, E.: Exemplifikácia v dvojazyčnej lexicografii. Československá rusistika, 26, 1981, s. 111–117.

MALÍKOVÁ, O.: Problém ekvivalentu v dvojazyčnom slovníku. In: Leksikografický sborník. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 119–125.

OLSHANSKI, I. G.: Die konfrontative Vortschatzanalyse und die zweisprachige Lexikographie. In: Deutsch als Fremdsprache, 12, 1975, s. 375–379.

PECIAR, Š.: K niektorým problémom dvojazyčného slovníka. In: Leksikografický sborník. Red. V. Blanár. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 23–27.

SEKANINOVÁ, E.: Význam lexikálnej jednotky z konfrontačného aspektu. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička – I. Poldauf. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974, s. 113–119.

SEKANINOVÁ, E.: Z problematiky dvojazyčnej lexicografie. Slavica Slovaca, 11, 1976, s. 49–54.

SEKANINOVÁ, E.: Prekladové ekvivalenty v dvojazyčnej lexicografii. Československá rusistika, 26, 1981, s. 101–111.

SEKANINOVÁ, E.: Východiská a ciele skúmania lexiky konfrontačnou a ekvivalenčnou metódou. Slavica Slovaca, 23, 1988 (a), s. 225–238.

SEKANINOVÁ, E.: Z konfrontácie jednotiek čiastkového systému slovenskej a ruskej lexiky. In: Československá slavistika 1988. Red. J. Petr. Praha, Academia 1988 (b), s. 89–98.

SEKANINOVÁ, E.: Mikrosystém slovenskej a ruskej lexiky v lexicologickej, lexicografickej, a kontextovej konfrontácii. Jazykovedný časopis, 41, 1990 (a), s. 15–29.

SEKANINOVÁ, E.: Konfrontácia a ekvivalentácia modifikácií inchoatívnych slovies v ruštine a slovenčine. Slavica Slovaca, 25, 1990 (b), s. 17–29.

SLATKOVSKIJ, S.: Priroda i specifika sopostavitel'nogo jazykoznanija. In: Voprosy izučenija russkogo jazyka v sopostavlenii s drugimi jazykami. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1986, s. 5–12.

ŠČERBA, L. V.: Predislovije. Russko-francuzskij slovar. 9. vyd. Moskva, Izdatel'stvo Sovetskaja Enciklopedija 1969, s. 3–10.

ŠČERBA, L. V.: Opyt obščej teorii lexicografii. In: Jazykovaja sistema i rečevaja dejatel'nost'. Leningrad, Nauka – Leningradskoje otdelenije 1974, s. 265–304.

UFIMCEVA, A. A.: Leksičeskoje značenije. Princip semiologičeskogo opisanija leksiki. Moskva, Nauka 1976. 240 s.

Veľký slovensko-ruský slovník. Zv. I – red. D. Kollár; zv. II. – IV. E. Sekaninová. Bratislava, Veda 1979–1990.

Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Herausgegeben von J. Hausmann – O. Reichman – H. E. Wiegand – L. Zgusta. Erster Teilband. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1989.

DER ZUSAMMENHANG DER KONFRONTATIVEN LEXIKOLOGIE UND DER ZWEISPRACHIGEN LEXIKOGRAPHIE

Z u s a m m e n f a s s u n g

In der Studie widmet die Autorin ihre Aufmerksamkeit der Charakterisierung der Zielen und den Forschungsmethoden der konfrontativen Lexikologie und der zweisprachigen Lexikographie. Die Lexikologie als sprachwissenschaftliche Disziplin ordnet sie in die Grundlagenwissenschaften ein. Die Lexikographie als Beschreibung der lexikalischen Erscheinungen auf der Grundlage einer ausgearbeiteten lexikographischen Theorie zählt sie zu den angewandten Wissenschaften. Aufgabe der konfrontativen Lexikologie ist der Vergleich der lexikalischen Systeme der untersuchten Sprachen. Das konkrete Ergebnis sind vor allem zweisprachige lexikographische Werke. Die konfrontative Lexikologie und die zweisprachige Lexikographie haben verschiedene Forschungsaufgaben, Zielen und Methoden.

DISKUSIE

PRAVOPIS AKO INDIVIDUÁLNY A SOCIÁLNY FENOMÉN
NAD NOVÝMI PRAVIDLAMI SLOVENSKEHO PRAVOPISU

JÁN PINDRA

V článku sa skúma a hodnotí postavenie pravopisu na úrovni vzťahu spoločnosť – pravopis – jazyk – konkrétny komunikant. V tomto rozmedzí sa pomenúvajú dôvody, prečo sa vo verejnosti stotožňuje jazyk s pravopisom. Ako dominantná sa akcentuje idea, že pravopis je v prvom rade vec konvencie, no aj v ňom sa môže odraziť i spriezračňovať sémantika, štylistika i pragmatika výpovede a textu. V písanom texte sa teda aj pravopisom – i keď nie prvotne a nie predovšetkým – prezentuje duch a duša jazyka a ohlása sa osobnosť podávateľa. V tomto zmysle pravopis nie je len sociálny, ale aj individuálny fenomén. Na základe týchto východísk sa hodnotia jednotlivé kapitoly nových *Pravidiel slovenského pravopisu* (Bratislava, Veda 1991, 534 s.), ktoré pripravila pravopisná komisia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pod vedením Jána Kačala v zložení L. Ballek, J. Bosák, L. Dvonč, J. Ferencík, J. Horecký, F. Kočíš, V. Krupa, J. Mistrík, M. Považaj, J. Sabol, tajomník E. Pícha. Prevažnú časť výkladového textu vypracoval L. Dvonč, ďalšie časti pripravili J. Doruľa, J. Genzor, J. Horecký, J. Kačala, F. Kočíš, I. Masár a M. Považaj, ktorý urobil aj definitívnu redakciu celého textu.

Možno povedať, že problém pravopisu je od čias, keď bola kodifikovaná spisovná slovenčina, celospoločenským problémom. Všeobecný, spravídla kritický záujem o otázky pravopisu sa v priebehu rokov skôr stupňoval, ako by utíchal. Má to, pravdaže, svoje príčiny.

Závažnou príčinou je samotná podstata pravopisu. Pravopis ako súbor pravidiel o správnom používaní písmen slúži človeku, umožňuje mu trvalejšie zaznamenať jazykový prejav. Keďže sa písmom – v súlade s pravopisnými zásadami – zachytáva, fixuje jazykový prejav, mnohí používatelia jazyka v tomto spôsobe uchovania jazykového prejavu vidia jednu z podôb existencie jazyka. Odtiaľ už vedie krátka cesta k stotožňovaniu pravopisu s jazykom. Záujem o jazyk sa nahrádza záujmom o pravopis, presnejšie: problémy pravopisu sa hodnotia (pociťujú) ako problémy s jazykom, resp. s jazykovým vyjadrovaním.

Tento pomýlený vzťah medzi jazykom a pravopisom do istej miery pomáha utvrdzovať aj škola. Predovšetkým v nižších ročníkoch sa pravopisu venovalo neúmerne veľa času, takže jazykové vyučovanie sa vlastne menilo na pravopisné vyučovanie. Pre mnohých sa takto pravopis povýšil na najdôležitejšiu zložku jazyka, ak nie na jazyk sám. Akoby sa tu bolo pozabudlo (zabúda sa dodnes), že zmyslom jazykovej výchovy je naučiť človeka pohotovo vyjadrovať svoje myšlienky tak, aby jeho ústny i písomný prejav bol obsahovo bohatý, gramaticky správny a štylisticky

primeraný, kultúrny a kultivovaný. Isteže, pravopisná správnosť alebo výslovnostná čistota by mala byť prirodzenou vlastnosťou takéhoto prejavu.

Svoj podiel na takomto postoji verejnosti k pravopisu majú aj doterajšie vydania Pravidiel slovenského pravopisu. Neboli to totiž iba pravidlá pravopisu, lebo do značnej miery suplovali základnú gramatickú príručku, ktorá prinášala súhrnné poučenia nielen o výslovnosti, ale aj o gramatickej stavbe jazyka (výklady z oblasti hláskoslovia, skloňovania, tvorenia slov a skladby). A tak vlastne až dnešné *Pravidlá slovenského pravopisu* (1991) sú svojou koncepciou i zameraním vsuktu pravopisnými pravidlami. Vo výkladovej časti sú v celom rozsahu pravopisnou kodifikačnou príručkou, zacielenou iba na sústavný opis grafických prostriedkov, ktorými sa písomne zachytáva, fixuje jazykový prejav. To je dôležité konštatovanie z odborného i všeobecnospoločenského hľadiska.

Ďalšie nedorozumenie na úrovni vzťahu pravopis – jazyk súvisí s tým, že pravopis je vo svojej podstate vec konvencie. Istá časť verejnosti z toho zrejme vyvodzuje záver, že ak sú možné úpravy (zmeny) pravopisu, rovnako možné sú aj zmeny v jazyku. Na takéto názory sa nachádza opora v lexike, ktorá sa v súvislosti s rozvojom spoločenského života a výroby pred našimi očami obohacuje, rozširuje. V tejto súvislosti dochádza k paradoxnej situácii, že totiž tí, čo majú problém s jazykom (pravdaže, aj s pravopisom), za tieto svoje ťažkosti obviňujú jazykovedcov, ktorí vraj vždy niečo vymýšľajú, každú chvíľu niečo v jazyku menia. Títo kritici zabúdajú na základný fakt, že jazyk sa vyvíja podľa vlastných vnútorných zákonitostí, ktoré človek (jazykovedec) môže objaviť, ale ich nemôže zásadným spôsobom ovplyvňovať alebo dokonca meniť.

Prítom ani so zmenami pravopisu to nie je také jednoduché. Pravopis je síce dohodnutý súbor pravidiel o používaní grafém a grafických znamienok, a teda z času na čas môže dôjsť k menším alebo väčším úpravám pravopisných zásad. V skutočnosti aj tu ide o závažný celospoločenský akt, ktorý nemožno vykonať ani náhodne, ani ľubovoľne. Napokon aj vecná a organizačná príprava najnovších PSP sa začala v r. 1984 a práca na ich konečnej podobe trvala takmer šesť rokov. Nad celou prácou bdela a jednotlivé návrhy i celý text posudzovala reprezentatívna komisia Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV Slovenskej akadémie vied. Len tak sa PSP mohli stať záväznou kodifikačnou príručkou; ich spoločenskú váhu garantuje Slovenská akadémia vied.

Ako vieme, k prvej výraznejšej zmene (reforme) slovenského pravopisu došlo v r. 1953. Vtedy sa prvý raz uplatnila tendencia zjednodušiť a racionalizovať slovenskú pravopisnú sústavu jej priblížením ku kultivovanej spisovnej výslovnosti. Ďalšie vydania Pravidiel zachytávali len zmeny v jednotlivostiach, no ich celková koncepcia bola zachovaná.

Základným problémom kodifikačnej práce v oblasti pravopisu (v minulosti aj teraz) bolo rozhodovanie medzi dvoma pólmi – krajným radikalizmom, ktorý žiada maximálne zjednodušenie pravopisu, čo sa týka najmä odstránenia ypsilonu, a lipnutím na tradícii, ktoré sa drží zásady, že písomnou podobou (pravopisom) sa bude čo najviac pripomínať východiskový stav nášho jazyka. V skutočnosti tu ide o napätie

medzi pravopisnými princípmi, presnejšie o ich hierarchizáciu a o dominantné postavenie jedného z nich.

Koncepcia nových PSP nadväzuje na demokratizačný trend, no zároveň sa vyhla extrémnym tlakom. V súlade so zásadou postulovanou ešte Ľudovítom Štúrom sa v nich posilňuje vzťah (zhoda) medzi písomnou podobou (grafickým záznamom) jazykového prejavu, textu a jeho zvukovou realizáciou, výslovnosťou. Medzi pravopisnými princípmi má teda naďalej dominantné postavenie fonematický princíp. A tak nové PSP síce prinášajú isté zmeny v niektorých citlivých bodoch slovenského pravopisu, ako ich signalizovala jazyková prax a pohyb v oblasti kultúrneho, spoločensko-politického a výrobnotechnického života, nejde však o výraznejší zásah do základných pravopisných pravidiel. Ak teda PSP kodifikujú niektoré javy v používaní spisovnej slovenčiny v jej písomnej podobe, nemožno tieto čiastkové úpravy hodnotiť ako pravopisnú reformu. Možno preto očakávať, že najmä radikálnejšie naladená časť spoločnosti nebude s takouto podobou PSP spokojná. Tu treba pripomenúť, že napríklad na radikálnu reformu ypsilonu nedozreli u nás nielen spoločenské, ale predovšetkým ekonomické (materiálne) podmienky. V praxi by si totiž takáto reforma vyžiadala stovky miliónov korún.

Ako sa teda v nových PSP uplatnila "potreba pravopisnú sústavu zjednodušovať a robiť ju čo najprístupnejšou"?

Isteže, základným problémom naďalej zostáva písanie ypsilonu a mäkkého *i*. Vôbec tým, že v našom pravopise má značné uplatnenie aj etymologicko-historický princíp, ktorý nemá oporu v súčasnom jazyku, sa slovenský pravopis znáročňuje. To sa týka aj slov cudzieho pôvodu, ktoré si v pravopise zachovávajú pôvodnú podobu. Pritom problém ypsilonu nie je len problém tzv. vybraných slov. Zdá sa, že pri sprievražňovaní tohto "neuralgického" pravopisného javu bude musieť hľadať nové didaktické riešenie aj škola. Také riešenie, ktoré by neprinieslo zvýšenie nárokov na čas. Zároveň bude treba už v škole žiakov pripraviť na budúce permanentné používanie jazyka v ústnej a písomnej podobe tak, aby im zostala potreba pestovať a cibriť tento svoj prejav aj z formálnej, a teda aj z pravopisnej stránky. Tu ide aj a najmä o vypestovanie trvalého návyku citlivé (nejasné, neisté) pravopisné javy si overovať v jazykových a pravopisných príručkách do tých čias, kým sa trvalo nezafixujú v pamäti. Keďže PSP sú zároveň príručkou pre žiakov a študentov, škola má šance i povinnosť naučiť ich takto s PSP pracovať. Ani v pravopise nie je hriechom urobiť chybu, spoločensky nevhodné je zotrvať v omyle, tú istú chybu zopakovať viackrát. Tu nejde o moralizovanie: perspektívne aj pravopisná čistota individuálnych textov ako súčasť odbornej a spoločenskej kompetentnosti jednotlivca bude garantovať jeho sociálny kredit.

Na tomto mieste by bolo vhodné vyššie vyslovenú otázku obrátiť a formulovať ju takto: Do akej miery nové PSP vychádzajú v ústrety používateľovi jazyka, ako mu pomáhajú zorientovať sa v spleti pravopisných poučiek, pravidiel a prípadných výnimiek?

Podstatne rozšírená a systémovo rozpracovaná je kapitola o písaní slov cudzieho pôvodu a v rámci nej pasáže o prepise cudzích vlastných mien. Presne sa

rozišujú a rozhraničujú úplne zdomáčené slová, čiastočne (neúplne) zdomáčené slová a nezdomáčené slová. Hoci pod tlakom fonemického princípu je evidentná tendencia po úplnom zdomáčení cudzích slov, časť z nich má zrejme ambície uchovať si pôvodnú pravopisnú podobu. Tu nejde len o písanie (a y v pôvodne cudzích slovách (napr. *bicykel, poliklinika*), ale hlavne o písanie vlastných mien typu *Thomas Jefferson, Washington, Polska Agencja Prasowa* atď. Privítať treba aj zjednotenie písania historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín, hoci sa to zrejme nestretne so všeobecným súhlasom. To isté môže platiť aj o písaní (pre-pise) starogréckych a latinských mien, o ktorých sa už predtým viedli rozporné a nie vždy korektné diskusie. Dôležité však je, že nové PSP v súlade s tendenciou zjednotiť, ale aj zjednodušiť pravopis vlastných mien cudzieho pôvodu formujú pravidlá a zásady, ktoré majú (synchronnu) logiku a ktoré aj túto oblasť pravopisu systematizujú. Možno by bolo bývalo vhodné tieto grécke a latinské mená systematicky zachytiť v slovníkovej časti, aby si ich používateľ mohol jednotlivito overiť; meno *Cicero* je tam napr. uvedené, ale najmä z gramatických dôvodov, lebo nejde o pravopisný problém.

Ohľad na potreby praxe si vyžiadal, aby sa v nových PSP podrobnejšie spracovala kapitola o písaní veľkých písmen. Písanie veľkých písmen patrilo k najproblematickejším oblastiam slovenského pravopisu. Predchádzajúce Pravidlá jednak nezachytávali problematiku v celej šírke, takže prax nemala oporu v kodifikácii, jednak zásady používania veľkých písmen neboli celkom prehľadné a pripúšťali niektoré výnimky. Kapitola *Písanie veľkých písmen* vnáša do tejto oblasti pravopisu poriadok; pravidlá sa do istej miery zjednodušujú, najmä tým, že sa jednotlivé prípady klasifikujú a tak systematizujú. V tom je predpoklad, že používateľ si ich môže osvojiť a v praxi sa nimi spravovať. Východisko na to autori vytvorili už tým, že presne vymedzili kategóriu vlastného mena vrátane viacslovných vlastných mien a zároveň špecifikovali prípady, keď sa isté pomenovanie stáva vlastným menom. Takto sa vlastne klasifikovali, systémovo rozčlenili prípady, ktoré sa v písanom texte ako vlastné mená vyznačujú veľkým začiatočným písmenom.

V súlade s koncepciou viacslovného vlastného mena sa v naznačených súvislostiach ukázala ako logická úprava písania veľkých písmen v názvoch ulíc, nábreží, námestí a sadov. Tieto všeobecné podstatné mená sa na začiatku viacslovného pomenovania oprávnené považujú za zložku viacslovného vlastného mena, a teda sa píše s veľkým písmenom. Ide tu o dôležité zjednodušenie a zjednotenie písania týchto názvov. Rovnako dôležité sú spresňujúce poznámky o uplatňovaní veľkých písmen pri písaní mien zosobnených zjavov, nadprirodzených bytostí, kresťanského Boha, ako aj názvov sviatkov.

Pravda, v praxi môžu nastať isté ťažkosti v prípadoch, ktoré predpokladajú oporu v jazykovom alebo mimojazykovom kontexte (encyklopedické vedomosti píšuceho). V prípadoch typu *Bratislavský hrad – Hrad a Slovenské národné múzeum – múzeum* zostáva istý priestor na subjektívne hodnotenie (mimojazykové zretele) a potom aj na rozdielne pravopisné riešenie. Podobne môžu vzniknúť isté nedorozumenia pri hodnotení, čo je závažná dejinná udalosť, aj z hľadiska jej dôsledkov na ďalšie osudy

ľudstva, porov.: *Francúzska revolúcia – prvá svetová vojna; Stalingradská bitka – krymská vojna*. Nároky na vecné poznatky kladú aj prípady typu *Júlové Fénicídy* (ide o písanie substantíva *Fénicídy*). Ako vágne sa javí kritérium bežného používania pomenovania výrobkov, porov.: *Dinyl – dinyl*; iný prípad sú hovorové pomenovania typu *tatramatka*.

Hodne nejednotnosti i nedorozumení bolo pri písaní názvov administratívno-správnych jednotiek v rámci inštitúcií s právnou subjektivitou. Nové PSP situáciu zjednodušujú uplatnením formálneho kritéria: za vlastné meno sa považujú iba názvy jedinečných úradov a verejných inštitúcií. Ak sú tieto samostatné celky vnútorne členené, ich nižšie zložky (pomocné jednotky) nie sú vlastnými menami. Takouto formalizáciou sa správne vyšlo v ústrety bežnej jazykovej i školskej praxi. Pravda, núka sa tu aj námietka, že pomenovania *fyzikálny kabinet Gymnázia v Martine* a *katedra jazykov Právnickej fakulty UK* nie sú na tej istej rovine. Z druhej strany zas platí, že takéto rozlišovanie by si vyžadovalo vecnú interpretáciu (napr. katedra má v rámci vysokej školy značnú mieru samostatnosti, čoho výrazom je aj osobitná pečiatka), a to by bol priestor na subjektívne hodnotenie a individuálne (rozdielne) pravopisné riešenie. A tak s riešením v PSP treba súhlasiť. Sotva však možno súhlasiť s výkladom o písaní veľkých a malých písmen na začiatku odsekov vo výpočtoch. Formuláciu, že "vo výpočtoch sa novšie píšu veľmi často malé začiatkové písmená na ich tesnejšie zopätie" je nepresvedčivé. Tu sa malo uplatniť alebo formálne kritérium (písanie s malým, alebo veľkým písmenom), alebo sa malo formulovať vecné, obsahové kritérium (napr. pri holej enumerácii, keď výpočty tvoria koordinatívnu syntagmu, resp. je to sled relatívne samostatných viet, sa píšu malé písmená; ak vnútri výpočtu sa každý enumeračný celok hlbšie rozvádza aj prostredníctvom osobitných viet, uplatňujú sa veľké písmená).

Osobitným problémom slovenského pravopisu je dlhodobá interpunkcia. Dôležité sú tu dva momenty. V čase preferovania písanej podoby jazyka, ale takýto stav pretrváva dodnes, sa za hlavný predpoklad kultúrnosti písaného textu považoval pravopis ypsilonu. V školskej praxi sa v tomto prípade hovorilo o tzv. hrubej chybe. Ale ani po odstránení tejto anomálie sa chyby v interpunkcii (napr. pravopis čiarky) vo verejnosti nehodnotia tak kriticky. A tak aj vo verejných písaných textoch (napr. publicistike) sú tieto chyby častejšie, lebo sú "skrytejšie".

Druhý moment, ktorý treba v tejto súvislosti vyzdvihnúť, je fakt, že na rozdiel od pravopisu ypsilonu pri interpunkcii sa možno spravovať istými logickými princípmi. V interpunkcii sa odráža logika vnútorných vzťahov prehovoru, a to na úrovni kontextu (textu) alebo na úrovni výpovede. Interpunkcia takto navonok (formálne) signalizuje členenie alebo aj odstupňovanie a hierarchizáciu propozičných obsahov. V tomto zmysle je adekvátne uplatňovanie interpunkčných znamienok, napr. čiarky, závažnejšie ako pravopis ypsilonu a mákkého *i*. Zároveň však treba zdôrazniť, že uplatňovanie, ale aj interpretácia, posudzovanie interpunkcie v hotovom texte (napr. v školskej praxi) sa do istej miery problematizuje tým, že ňou môže autor vyjadriť svoje hodnotenie vzťahov medzi zložkami propozičného obsahu. Z takéhoto hľadiska zrejme aj školská prax bude musieť zmeniť pohľad na interpunkciu a na jej nácvik.

Interpunkcia nie je číra forma, má aj svoju štylistiku, a to je priestor na jej možnú individualizáciu. A tak napr. doklad na s. 105 v druhej poznámke by bolo možné hodnotiť aj inak práve pri uplatnení stupňa zdôraznenia (čoho dôkazom je aj situácia po zmene slovosledu: "... po druhé, znamenalo by to...")

Na pozadí toho, čo sa povedalo v predchádzajúcom odseku, treba hodnotiť aj formulácie, že isté interpunkčné znamienko sa "obyčajne" používa takto, z čoho vyplýva, že sa môže uplatniť aj inak. V kodifikačnej príručke to vyznieva nelogicky; v skutočnosti sa tým naznačuje možnosť interpunkciou signalizovať obsahové vzťahy. Najmä tieto prípady "obyčajne" treba potom aj v školskej praxi hodnotiť citlivejšie (tolerantnejšie), využiť tento tzv. syntaktický pravopis na prehlbenejší pohľad do obsahovo-tematického "podpalubia" textu, na spriežračnenie vnútorných vzťahov medzi čiastkovými zložkami a prvkami vysielanej informácie.

Kapitola *Interpunkcia* je v nových PSP do istej miery novo koncipovaná, viaceré poučky v nej sú precizované. Podstatnejšie prepracovaná je najmä partia o písaní čiarky, pri ktorej používaní sa v praxi vyskytuje najviac chýb. Výklady o jej používaní sú založené na rozlišovaní trojakej funkcie čiarky vo významovej a gramatickej stavbe vety, vyčleňovacej, pripájajúcej a odčleňovacej. Pravdaže, hranice medzi týmito funkciami sú vcelku vágne. Núka sa úvaha, či v podradňovacom súvetí čiarka tiež nemá pripájaciu funkciu, či teda tesné (hypotaktické) spojenie vedľajšej vety s hlavnou vetou zabezpečuje iba podradňovacia spojka a hypotaktický spájací výraz. Zároveň treba priznať, že pravopisné riešenie v niektorých (aj slovanských) jazykoch, v ktorých sa vety v podradňovacom súvetí nerozhraničujú čiarkou, by riešenie v PSP podporovalo. Z takéhoto hľadiska sa však všeobecné vyjadrenie v bode 10, písmeno a) na s. 107 "resp. pred výrazom s ťakouto funkciou" mohlo konkretizovať (mohli sa explicitne vymenovať všetky typy hypotaktických spájacích výrazov); je tu totiž reč o syntaktickom pravopise. Medzi príkladmi by potom neboli chýbali napr. podradňovacie súvetia s vedľajšou vetou uvedenou vzťažnými zámenami.

Ak pravopis čiarky hodnotíme ako syntaktický pravopis, v bodoch 5, 7 – 9 zisťujeme isté kolízie. Napr. v bode 7 sa hovorí o voľných vetných členoch, ale v 8. a 9. bode sa hovorí o vyčleňovaní konštrukcií s trpným prídavným a o rozvinutých prechodníkových konštrukciách. Ale druhý príklad v bode 9 je analogický s príkladom na voľný doplnok v bode 7 b. Príklady v 8. bode a prvý príklad v bode 9 by zas bolo vhodnejšie hodnotiť ako parentézy. Dôvodom na uplatnenie čiarky tu nie je morfológická forma, ale syntaktická platnosť prvku. V bode 7b by azda bola vhodnejšia formulácia "voľne pripojený rozvitý doplnok", aby sa mohol pripomenúť typ *Vyšla na dvor vzdychajúc*, ktorý sa nespomína, hoci ide o pravopisný problém. Aj pri viacnásobnosti (s. 108) sa mohla spomenúť asyndetickosť pripájania, ako je to pri čiarky v priradňovacom súvetí.

V niektorých prípadoch sa pripomína alternatívne uplatnenie analogického interpunkčného znamienka. Vo voľbe istého znamienka sa odráža štylistický (pragmatický) aspekt a zároveň to má dosah na sémanticko-syntaktickú štruktúru vety a kontextu. Stačí spomenúť napr. rozdiel na osi tesnosť – voľnosť medzi týmito funkčnými variantmi: *Plodom života nemusí byť dielo. Život sám môže byť dielom.* – *Plodom*

života nemusí byť dielo: Život (život) sám môže byť dielom. – Plodom života nemusí byť dielo; život sám môže byť dielom. – Plodom života nemusí byť dielo, život sám môže byť dielom. Takejto alternatívnosti by viac pozornosti mala venovať aj škola. Avšak nie všetky poznámky o alternatívnosti sú presné. Sotva možno súhlasiť s formuláciou, že vsuvky sa "zvyčajne" oddeľujú čiarkami alebo zátvorkami. Častejšie sa v tejto funkcii uplatňujú pomlčky. Nepresvedčivé je pravidlo, ktoré sa vo výkladovom texte viacnásobne exemplifikuje, že za skratkou "napr." sa nepíše dvojbodka. Ide tu o výrazný prípad rozhraničovania, najmä keď nasleduje enumerácia, čo sa vyskytuje pomerne často.

S uspokojením treba zaznamenať čiastkové zmeny, ktorými sa odstraňujú nedôslednosti z minulosti alebo sa nimi reaguje na pohyb v jazyku (výslovnosti). Ide tu najmä o jednotné písanie slova *zmena* podľa výslovnosti, ale aj o reakciu na tlak rytmického zákona v príponách *-úci, -úca, -úce* (činné prídavné príslovie), ktorých písanie sa zjednocuje s písaním prípony prechodníka, a v odvodzovacích príponách *-ár, -áreň*, ktoré sa skracujú po predchádzajúcej monofongickej samohláske. Ak už sa v týchto PSP nepostupovalo celkom dôsledne, možno vari perspektívne predpokladať dôsledný unifikáčny tlak aj v prípadoch typu *povedkár, mliekár a rýchliareň*. Ale práve v takomto perspektívnom zmysle sa bude žiadať citlivá analýza situácie v úze, a to aj vzhľadom na napätie medzi syntagmatickou a paradigmatickou osou, ktoré je jedným zo zdrojov dynamiky v jazyku. V tomto prípade o to viac, že nejde o "čistý" pravopisný problém, ale o štruktúrny jav (tvorenie slov). Zato isté pochybnosti zostávajú pri písaní niektorých prísloviak napr. *načisto – na čisto/dočista: prepísať na čisto; vyzametať dočista (do čista)*.

Napokon treba osobitne zaregistrovať v podstate novú rozsiahlu kapitolu *Prepis z iných grafických sústav* (cyrilské písmo, ruština, ukrajinčina, bieloruština, bulharčina, macedónčina, srbochorvátčina, prepis gréckej abecedy, ako aj prepis z jazykov Ďalekého východu, ako je čínština, kórejčina, japončina). Vo všeobecnosti prináša táto kapitola vhodné informácie, v špecifických prípadoch (publicistika, prekladateľstvo) poskytuje nevyhnutné poučenie.

Súhrnne možno konštatovať, že hoci zmyslom nových PSP nebola pravopisná reforma, v porovnaní s predchádzajúcimi Pravidlami možno hovoriť o závažných rozdieloch. Zásadný rozdiel je v koncepcii PSP. Viac alebo menej výrazné sú zmeny v štrukturácii (skladbe) jednotlivých kapitol, ako aj vo formulácii (a spresnení) niektorých pravopisných poučiek. Významné sú aj čiastkové zmeny, ktoré reagujú na jazykové a spoločenské potreby.

Vo všeobecno-teoretickej rovine možno predpokladať, že nové PSP "prispejú k zjednoteniu a ustáleniu často nejednotnej spoločenskej praxe". Závažné však budú výsledky v konkrétnej jazykovej (i školskej) praxi, ako aj postoje používateľov jazyka. Treba rátať aj s tým, že najmä tá časť verejnosti, ktorá očakávala radikálne pravopisné riešenie, ale aj tí používatelia jazyka, ktorí chcú mať pri každom pravopisnom jave striktné pravidlo, opäť nebudú celkom spokojní. Istý kritický postoj možno predpokladať aj u niektorých kultúrnych pracovníkov, ale aj u učiteľov, ktorí ráтали s tým, že nové PSP normatívne (jednoznačne) vymedzia každý pravopisný jav

a že výrazne zjednodušia (sformalizujú) všetky zásady a pravidlá pravopisu. Pripustíme však, že pravopis je síce v prvom rade vec konvencie, ale zároveň povedzme, že sa v ňom a cezeň môže odrážať i spriezračňovať sémantika, štylistika i pragmatika textu. Sotva ho teda možno absolútne zjednodušiť, formalizovať, striktné normovať. Aj pravopisom – i keď nie prvotne a nie predovšetkým – sa v písanom texte prezentuje duch a duša jazyka a ohliáša sa osobnosť podávateľa.

Tak či tak vo vydaní nových PSP treba vidieť významný jazykový a kultúrno-spoločenský počin so závažným dosahom a vplyvom na úroveň jazykovej kultúry u nás. Oprávnené možno predpokladať, že to bude vplyv pozitívny, a to aj z hľadiska aktivizácie vzťahu používateľa (píšucich) k jazyku a ich prístupu k pravopisu.

*Pedagogická fakulta
Banská Bystrica, Tajovského 40*

STANDARD SPELLING AS AN INDIVIDUAL AND SOCIAL PHENOMENON
ON THE NEW RULES OF THE SLOVAK STANDARD SPELLING

S u m m a r y

In the article the position of standard spelling on the level of the relation society – spelling – language speaker is explored and evaluated. Within this relation, reasons why the public identifies language with standard spelling are explained. A dominant idea is stressed here that the spelling is first of all a matter of convention but even in it itself and through it too semantic, stylistic and pragmatism of a parole and a text are reflected and explained. In the written text through the spelling – even if not primarily, the soul and spirit of a language are presented and the personality of the person delivering it is shown. In this sense standard spelling is not only a social phenomenon but an individual phenomenon, too. Those are, of course, the bases for the evaluation of individual chapters of the new Rules of the Slovak standard spelling, which creates the focus of the article.

ROZHLADY

NIKOLAJ SERGEJEVIČ TRUBECKOJ – KLASIK MODERNEJ
JAZYKOVEDY

SLAVO ONDREJOVIČ

Nikolaj Sergejevič Trubeckoj, potomok starého aristokratického rodu, patril medzi mimoriadne nadané deti. Už ako 13-ročný navštevoval Etnografickú spoločnosť ako aktívny diskutant. Zaujala ho vtedy najmä porovnávacia mytológia a folklór ugrofínskych a severokaukazských národov, pričom nevyhnutne vstupoval aj do vedeckej korešpondencie s nepočítanými bádateľmi v danej oblasti. V tejto súvislosti sa ťažko odtráňa od historika, ktorú naposledy rozprávala v programe Salzburškého nočného štúdia 13. 7. 1988 dr. Warwara Kühnelt-Leddihnová, vnučka N. S. Trubeckého. "Jedného dňa". – takto to líči W. Kühnelt-Leddihnová – "krátko po vyjdení jedného článku starého otca búcha na dvere starý pán s bielou bradou a žela si rozprávať sa s autorom článku. Sluha hovorí: Veľmi ľutujem, ale Jeho výsosť sedí u domáceho učiteľa. Starý pán však na to: Nie, nie, ja chcem autora, chcem diskutovať s ním. Sluha hovorí: Veľmi ľutujem, ale Jeho výsosť je u domáceho učiteľa a učí sa. Starý pán sa nedal odbiť, zavolať autora článku a keď ten starý pán profesor zazrel 14-ročného chlapca v krátkych nohaviciach, takmer ho ranila mŕtvica." To bol začiatok vedeckej dráhy N. S. Trubeckého, neskoršie vedca svetového mena, ktorého osud je spojený aj s našou národnou vedou. V r. 1990 – pre iné neodkladné povinnosti – sme si nepripomenuli 100 rokov od jeho narodenia. Nech to týchto pár riadkov urobí za nás aspoň dodatočne.

Ak S. Marcus v štúdiu *Linguistics as a Pilot Science* (1974) tvrdí, že predstavitelia veľkého počtu vedných oblastí považujú dnes lingvistiku za smerovú vedu (k analýze pojmu porov. Ondrejovič, 1988), nie je to len zbožné želanie jedného zo zástupcov lingvistických vied. Veď sami lídri mnohých dnes vysoko prestížnych vied ochotne priznávajú, že v jazykovede objavili pre seba pojmy, procedúry, metódy a myšlienky, ktoré boli pre nich inšpiratívne a pomohli im pri rozvoji ich vlastných odborov. S. Marcus ukazuje, že moderná lingvistika najmä svojou štrukturalistickou, neskoršie aj inými metodológiami (predovšetkým generatívnou) prispela k rozvoju literárnej vedy, teatrologie, teórie filmu, dejín kultúry, architektúry, etnografie a antropológie, sociológie, semiotiky, ba dokonca aj genetiky, symbolickej logiky a kombinatorickej geometrie, aby sme spomenuli aspoň niektoré z jeho dlhého výpočtu. Uznávaní francúzski matematici, pišuci pod menom Nicolas Bourbaki, vo svojich *Éléments de mathématique* uvádzajú, že ich koncepcia všeobecnej štrukturalizácie matematiky vznikla pod priamym vplyvom myšlienok "filológa" N. S. Trubeckého z jeho *Základov fonológie*. Francúzsky etnograf C. Lévi-Strauss (1958), tvorca originálnej teórie prvotného myslenia založenej na analýze sémantickej štruktúry mýtov, takisto pripúšťa, že mu k jeho sláve najviac dopomohla znalosť základov štrukturalistickej fonológie a najmä diela N. S. Trubeckého, keď už predtým (v r. 1952) na medzinárodnom stretnutí antropológov v New Yorku vznik lingvistického

štrukturalizmu z hľadiska jeho významu pre vedu bol prirovnal k newtonovskej revolúcii vo fyzike.

Meno Nikolaja Sergejeviča T r u b e c k é h o (1890–1938), zakladateľa fonológie a morfonológie ako osobitných vedných disciplín i moderného výskumu dejín spisovných jazykov, konfrontačnej jazykovedy, výskumu jazykových zväzov a kontaktov a kultúrneho filozofa, patrí medzi tých najvýznamnejších predstaviteľov svetovej vedy, ktorých dielo je bezprostredne spojené s našou národnou vedou. Trubeckého štrukturalistické myšlienky boli na Slovensku skutočne "doma" hneď od prvej generácie slovenských profesionálnych jazykovedcov, t. j. od začiatku 30. rokov, a relevantné jadro jeho učenia si v slovenskej jazykovede zachovalo svoju autoritu celkom prirodzene celých 60 rokov vrátane jej najnovších výbojov (porov. najnovšie Sabol, 1988).

Vysvetlenie opakovaných návratov k dielu N. S. Trubeckého u nás, ako aj inde vo svete treba vidieť predovšetkým v novom chápaní systémovosti jazyka,¹ v "objavení" a zavedení pojmov príznak, príznakovosť, neutralizácia fonologických protikladov i ďalších systémotvorných faktorov odkrývajúcich prepojenie i usúvzťažnenosti jednotlivých prvkov v celostnom systéme jazyka. Trubeckého objavy, v koncíznej forme predstavené v *Grundzüge der Phonologie* (1939; ďalej Grundzüge) vyvolávajú doteraz nadšené hodnotenia. Novšie napr. francúzsky historiograf M. V i e l (1984) Trubeckého "objav" pojmu príznak a príznakovosť postavil na roveň Archimedovým a Newtonovým zákonom. Tieto pojmy, ako je známe, z fonologických opozícií do oblasti morfológie a sémantiky preniesol R. J a k o b s o n , čím potvrdil ich všeobecnolingvistické potencie, a etnografi, folkloristi, sociológovia i predstavitelia ďalších vedných disciplín (spomínaných S. Marcusom) potvrdili ich všeobecnometodologický status. Pritom formulácia fonologicko-štruktúrnych princípov bola vlastne presným reagovaním na klímu doby, o čom máme svedectvo od samého Trubeckého: "Vek, ktorý žijeme, vyznačuje sa tendenciou zamieňať vo všetkých vedných disciplínach atomizmus štrukturalizmom a individualizmus univerzalizmom (vo filozofickom zmysle). Túto tendenciu možno pozorovať vo fyzike, v chémii, v biológii, psychológii, v ekonomike atď. Súčasná fonológia predstavuje takto nie izolovaný jav. Zaujíma svoje miesto v širokom vedeckom pohybe" (Trubetskoy, 1933, s. 89).

E. F i s c h e r o v á - J ø r g e n s e n o v á , autorka širokopanoramatickej knihy o vývoji svetových fonologických teórií *Trends of Phonological Theory* (1975), Trubeckého Grundzüge hodnotí ako jednu z "najčistejších" a najsystematickejších kníh, aké kedy boli napísané. Ak je v nej predsa len niečo zložitejšie, ide to podľa nej len na konto veľkého počtu dokladov zo slovanských a kaukazských jazykov.² V textoch

¹ Pripomeňme, že na systémovosť a celistvosť v jazyku upozorňoval už dávno napr. W. v o n H u m b o l d t vo svojom diele *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (1830–1835), kde sa píše: "V jazyku niet nič jedinečné, každý jeho prvok sa prejavuje ako súčasť celku" (s. 79). Nasledujúce generácie však ignorovali tento hlas a vydali sa celkom opačným smerom atomistického izolovaného bádania jednotlivých prvkov jazyka.

² V priebehu prípravných prác N. S. Trubeckej pracoval s fonologickými systémami približne 200

N. S. Trubeckého – a netýka sa to len jeho Grundzüge – nenachádzame skutočne nič iracionálneho ani kaukliarskeho, chyba v nich náznak akejkoľvek pózy či nadbiehanie čitateľom efektne volenými slovnými spojeniami. Jeho vety sú neobyčajne krátke, jasné a presné, akoby ich autorom nebol humanitný vedec, ale matematik. Dôležité je však to, že svoje systémy nikdy nezavesil do vzduchu ako poniektorí autori novších elegantných teórií, budoval ich na pevných, materiálovo neobyčajne dobre spevnených základoch. Navyše na rozdiel od F. Saussura, od ktorého si osvojil predstavu o "systéme systémov", videl jazyk ako veľkolepú hierarchickú jednotu javov nielen v synchrónnom, ale aj v historickom zmysle. V liste R. Jakobsonovi z 22. 12. 1926 o tom píše: "V dejinách jazyka sa mnohé zdá náhodné, no historik jazyka nemá právo uspokojovať sa s tým; všeobecné línie vývinu jazyka sa po trochu pozornejšom a logickejšom uvažovaní vždy ukážu ako nenáhodné ... Podstata jazykovej evolúcie priamo vyplýva z toho, že jazyk je systém ... Saussure už neurobil tento logický záver zo svojej tézy (Letters, s. 96–97).

Vo Viedni, kde tento prenikavý mysliteľ pôsobil posledných 15 rokov života, nemal nikdy vedúcu úlohu ani na univerzite, ani vo filologických kruhoch. Oprávnené sa to vysvetľuje predovšetkým tradičným filologickým zameraním vedúcich osobností (najmä germanistov a romanistov) na rakúskych univerzitách, ktorým Trubeckého myšlienky nepripadali ani presvedčivé, ani pozoruhodné a už vôbec nie epochálne. Viedenský kolegovia videli v ňom distingvovaného predstaviteľa slovanskej filológie a nemali ani najmenšieho tušenia, že sa vo Viedni rodí nová epocha jazykovedy. Tak sa stalo, že Trubeckého meno a učenie spájali so vznikom novej éry vo výskume jazyka Paríž i Londýn, Krakov i Oslo, Praha i Bratislava, kým vo Viedni si ho cenili len ako slavistu, kaukazológa ("Ach, myslíte to kaukazské knieža?") či literárneho historika.

Aspoň kvôli úplnosti dodajme, že hoci N. S. Trubeckoj prežíval vo Viedni silné pocity vedeckej izolovanosti, na čo možno nájsť dostatok dôkazov i v jeho korešpondencii, nové Trubeckého myšlienky neostali celkom bez ohlasu ani v jeho bezprostrednom okolí. Spomenúť tu treba predovšetkým germanistu a dialektológa A. Pfalza (1885–1945), W. Steinhäusera (1885–1980), anglistu K. Luicka (1856–1935) a indoeuropeistu P. Kretschmera (1866–1956), vďaka ktorým mohol N. S. Trubeckoj – aj keď azda s trochou zveličenia – R. Jakobsonovi napísať: "Fonológia vo Viedni začína zapúšťať korene" (Letters, s. 230). Tieto údaje nie sú však také dôležité ako spolupráca N. S. Trubeckého s viedenským kolegom K. Bühlerom. V historiografickej literatúre nájdeme dostatok dôkazov o Bühlerovom vplyve na Trubeckého, ale v tomto prípade máme do činenia so skutočnou symbiózou dvoch disciplín, fonológie a teórie reči, a ich predstaviteľov, z ktorej získali obidvaja partneri. Výrečné doklady o tom možno nájsť v základných prácach týchto dvoch autorov – v B ü h l e r o - v e j *Sprachtheorie* (1934; porov. s. 44, 260–281, 287) i v T r u b e c k é h o *Grundzüge der Phonologie* (1939, s. 17–18, 35, 231); podrobnejšie o tom S. Hafner (1988).

jazykov sveta (porov. Aus meiner phonologischen Kartotek, TRUBETZKOY, 1967, s. 226).

Recepcia N. S. Trubeckého na Slovensku mala svoju špecifiku. Fonologická teória Trubeckého prekročila hranice k nám hneď po svojej formulácii, a to iste aj vďaka Trubeckého členstvu v Pražskom lingvistickom krúžku, ktorý jeho menu pomohol získať lesk európskeho formátu, ale ktorý zároveň jemu, spolu aj s R. Jakobsonom, svojim dvom najtvorivejším a najagilnejším členom, vďačí za rýchlo vzrastajúci vplyv v Európe. O tom, akú autoritu malo Trubeckého učenie na Slovensku v 30.–40. rokoch, svedčia aj práce vtedajšej slovenskej dialektológie. Napr. v Paulinyho publikácii *Nárečie zátopových osád na Homej Orave* (1947) sa N. S. Trubeckoj stáva dokonca najcitovanejším autorom. Ako uvádza J. Ružička (1982, s. 61), významnú úlohu pritom zohrali niektorí českí profesori bratislavskej univerzity, najmä V. Vážný, J. Mukařovský a J. M. Kořínek, ktorí študentom dávali do rúk Trubeckého separáty a brožúru *Anleitung zu phonologischen Beschreibungen* (1935), neskoršie aj knihu *Grundzüge der Phonologie* ako učebnicu modernej lingvistiky. Je celkom prirodzené, že najužšie kontakty s novou jazykovedou mali odchovanci pražskej univerzity, najmä L. Novák, po svojom príchode významný priekopník novej štrukturalistickej teórie na Slovensku a vydavateľ štrukturalisticky orientovaných časopisov *Linguistica Slovaca* a *Sborník Matice slovenskej - Jazykoveda*, v ktorých publikoval aj N. S. Trubeckoj. Okrem neho tu boli, pravdaže, mnohí ďalší, ktorí pracovali v synchronnej aj historickej fonológii (H. Bartek, E. Pauliny, A. Arany, J. Ružička, J. Horecký), a svetobežník A. V. Isačenko, od r. 1943 pôsobiaci na bratislavskej filozofickej fakulte, ktorý bol s Trubeckým zviazaný aj príbuzensky. Priamych žiakov okrem spomínaného A. V. Isačenka N. S. Trubeckoj na Slovensku nemal. Boli to všetko jeho duchovní žiaci, ktorých si okrem iného získal aj tým, že mal živý záujem o slovenčinu.

Pravda, zďaleka nie všetci, čo do svojej metodologickej a pojmovno-terminologickej výzbroje prevzali Trubeckého pojmy a termíny, ich zmysluplne aj využívali. Napr. J. Stanišlav pokúsil sa uplatniť ich už vo svojich monumentálnych *Liptovských nárečiach* (1932), používal ich však len ako nálepky, bez pochopenia podstaty nového pohľadu. Po ostrej kritike najmä zo strany L. Nováka (1935 a) a neskoršie aj samého Trubeckého, hoci v iných súvislostiach (kritika sa týkala Stanislavovej práce *Dativus absolutus* v staroslovienčine, 1933), J. Stanislav túto metódu opustil a pokračoval v rozvíjaní mladogramaticky orientovaných koncepcií slovenčiny (porov. aj Ďurovič, 1982).

Ako upozornil už J. Ružička (1982, s. 62), slovenčiny sa dotýkajú predovšetkým tri Trubeckého práce: 1. štúdia z oblasti historickej morfológie *Gedanken über die slowakische Deklination* (1937, s. 30–47); 2. viaceré práce o fonologickom chápaní kvantity, v ktorých sa autor dotýka aj slovenčiny (súhrnne v *Grundzüge* na s. 169–179); 3. list Ludovítovi Novákovi z 12. januára 1936 týkajúci sa slovenského, českého a ruského historického hláskoslovía. Jeho riešenie deklinačnej problematiky sa oplatí znovu pripomenúť. Sumarizovať ho možno do takejto podoby: V starom svete existuje centrálné územie deklinácie (Fínsko, Estónsko, Lotyšsko, Litva, Poľsko, Česko-Slovensko, Maďarsko, Juhoslávia, Turecko, Sovietsky zväz, Mongolsko, Japonsko). Na juh a na západ od tohto centra je deklinácia alebo celkom neznáma, alebo

je silne na ústupe. Podľa N. S. Trubeckého deklinácia je na ústupe v češtine, čo vyplýva z istých hláskoslovných zmien, ale aj z onoho "oslabeného citu pre pády". Cit pre pády sa dobre zachoval v poľštine a vo východoslovenských jazykoch, v dôsledku čoho sa slovenčina vyvíjala v trojstrannom zoskupení jazykov, v ktorých sa udržal takýto pádový cit: poľština, ukrajinčina, maďarčina. Jeho záver, že slovenčina je v tomto zmysle typologicky bližšia k iným jazykom než k češtine, sa čiastočne potvrdzuje aj novšie (Short, 1990, s. 496). Na nápadne veľkú pravidelnosť slovenskej morfológie a pomerne značnú jednoduchosť jej paradigmatickej mal iste svoj vplyv nielen genetický determinizmus, ale aj determinizmus okolia.

Trubeckého fonológia sa radí medzi tzv. fonematické teórie, ktoré za základnú jednotku fonematického systému pokladajú fonému, a toto chápanie bolo blízke aj pre slovenskú fonológiu počnúc L. Novákom. Fonologické pojmy, pravidlá na rozlišovanie foném od "nefoném", teória protikladov i jeho "obľúbené" neutralizácie sa kriticky rozvíjajú v prácach E. P a u l i n y h o (1979), J. S a b o l a (1988) a ďalších. V otázke riešenia fonologických problémov popri Trubeckom hrala u nás veľkú rolu aj autorita R. Jakobsona. Pri porovnávaní Trubeckého a Jakobsonovej koncepcie sa novšie objavuje aj názor, že analýzy N. S. Trubeckého sú presnejšie ako Jakobsonove v tom zmysle, že sa viac zhodujú s fonetickou realitou (Hil, 1989), kým Jakobsonove práce nesú stopy vplyvu súdobých filozofických smerov, čím sa myslí najmä na pojem binárnosti. Je iste pravda, že čoraz dokonalejšia laboratórna technika stále preukaznejšie dokazuje, že absolútne ostré, polarizované hlásky, absolútne napäté, palatálne, znelé a pod. nejestvujú, čo trochu sponchyňuje tézu o univerzálnosti binarity a dáva do rúk zbrane jej kritikom. Napr. aj G. F a n t (1967) o binárnej teórii hovorí ako o "voluntaristickom princípe" a H. B l u h m e (1974, s. 13) svoj postoj dokonca formuluje tak, že binárny princíp môžu obhajovať len tí, ktorým je vlastné čierno-biele videnie sveta.

Proti týmto autorom zasa stoja argumenty v prospech binárnej teórie aj z oblasti psychológie človeka. Slovenská fonológia a fonetika však tento problém rieši oddávna tak, že sa vyčleňujú binárne i nebinárne fonologické príznaky, pravda, bez niektorých krajných náhľadov N. S. Trubeckého (oddeľovania fonetiky od fonológie, chápania fonetiky len ako prírodovednej disciplíny a pod.).

V. Ž u r a v l o v, ktorý o Trubeckom v poslednom čase napísal niekoľko významných štúdií, aj najnovšie opakuje (Žuravľov, 1990, s. 93), že pred Trubeckým a podľa neho ani nikto po ňom nepodal takú jasnú a lapidárnu predstavu o jazykovom systéme, vnútornej logike jazyka a jeho stavby, o samoregulácii a samoochranе jazyka ako autor Grundzüge.³ Ale čoraz viac autorov tvrdí, že Grundzüge

³ S týmto nedokončeným dielom – podľa vlastného odhadu Trubeckého k úplnosti textu tohto zväzku chýba "asi 20 strán", t. j. kapitola o hraničných signáloch vety (porov. Trubetzkoy, 1939, s. 3), pripravoval však aj ďalšie zväzky venované historickej fonológii, morfológii a areálovej lingvistikе – sa možno zoznámiť vo viacerých jazykových mutáciách. Pre nás stále ešte ostáva – súdiac podľa spôsobu citovania – najprístupnejšie pôvodné nemecké vydanie z r. 1939, ktoré vyšlo ako 7. zväzok Travaux du Cercle linguistique de Prague, hoci v nemčine vyšli potom *Grundzüge der Phonologie* ešte sedemkrát

nie sú "životným dielom" N. S. Trubeckého. Fonológiou sa Trubeckoj skutočne zaoberal iba posledné desaťročie svojho života. Jeho prvá fonologická práca vyšla v r. 1929 a prvé strany korektúr Grundzüge prezeral – už na smrteľnej posteli – v máji 1938. Čo teda je jeho životným dielom?

Odpoveď na túto otázku možno opäť najspoľahlivejšie nájsť v Trubeckého korešpondencii, ktorú zachránil a neskôršie v dvoch knižných vydaniach publikoval R. Jakobson, adresát väčšiny listov. Spomínaná izolovanosť Trubeckého vo Viedni vyvolávala uňho potrebu každý problém najprv vyložiť a diskutovať o ňom v korešpondencii. Okrem účasti na medzinárodných konferenciách (podrobne o nich Hafner, 1988, s. XXI n.) to bola preňho jediná možnosť. V korešpondencii, ktorá trvala od 12. decembra 1920 do 9. mája 1938 a obsahuje 196 listov, sa často spomína *Predhistória slovanských jazykov*, resp. *História praslovanského jazyka*. Podľa S. H a f n e r a (op. cit., s. XXX) a V. K. Ž u r a v ľ o v a (1990, s. 103–104) práve ona je spomínaným životným dielom N. S. Trubeckého. Ako možno zistiť z korešpondencie, táto téma znepokojovala Trubeckého viac ako 25 rokov. Rukopis Predhistórie však nemal príliš šťastný osud: raz sa stratil, potom ho sám autor nedával z rúk pre pocit, že si téma zasluhuje ešte dopracovanie. R. Jakobson viackrát dohovril vydanie knihy. Keďže však N. S. Trubeckoj svoju prácu v tejto oblasti pokladal stále za nedokončenú, náčrt dejín praslovanského fonologického systému pripravil sám R. Jakobson (vyšiel pod názvom *Remarques sur l'évolution phonologique du duisse comparée a celle des autres langues slaves* v *TCLP*, 2, 1929). Aj tu akoby sa slovenská diachrónna fonológia bola inšpirovala, lebo osud monografie L. N o v á k a *K dejinám slovenčiny v tisícročí od 6. do 16. storočia*, takmer pripravená do tlače v r. 1942, a *Fonologický vývin slovenčiny* E. P a u l i n y h o (1963) akoby Trubeckého a Jakobsona opakovali. Pravda, s tým rozdielom, že kým práca L. Nováka v r. 1980 predsa len vyšla pod názvom *K najstarším dejinám slovenského jazyka*, rukopis Predhistórie spolu aj s rukopisom *Porovnávej gramatiky (severo)kaukazských jazykov* sa navždy stratil v Rostove na Done, kde sa N. S. Trubeckoj ocitol na úteku pred revolúciou. V ďalších rokoch svoj rukopis vlastne len "rekonštruoval".

N. S. Trubeckoj zrejme ako prvý v dejinách slavistiky zaviedol periodizáciu praslovanského jazyka, rozčleniac ho na 4 etapy: 1. rozpad indoeurópskeho jazyka a vydelenie "praslovanských" nárečí medzi jeho dialektmi, 2. jednota "slovanského prajazyka", 3. nárečové rozvrstvovanie, keď vznikajú jazy spoločné i lokálne, 4. nové prvky vznikajú už len v rámci nárečí. Mechanizmus rozpadu (pra)jazyka s ohľadom nielen na genetické, ale aj areálové súvislosti N. S. Trubeckoj opísal už v článku *Babylonská věža a miešanie jazykov*, pričom zaviedol pojem jazykového zväzu. Našu diachrónnu typológiu inšpiroval teda aj v tomto smere, keď odhalil dôležitosť týchto pojmov pre porovnávaciu a všeobecnú jazykovedu a pre etnickú kulturológiu (porov. najmä práce L. Nováka, 1935 b; 1980 a i.)

(naposledy v r. 1989). Francúzskych vydání je spolu šesť a ďalej toto dielo, pokiaľ je nám známe, preložili Angličania, Japonci, Taliani, Španieli, Poliáci a r. 1960 sa objavil aj ruský preklad.

Keď N. S. Trubeckoj prichádza v r. 1923 na katedru slavistiky do Viedne, má 33 rokov a v slavistickom svete nie je ešte veľmi známy. Vtedy 84-ročný V. Jagič však aj na základe niekoľkých menších prác rozpoznáva jeho neobyčajné nadanie a podporuje jeho kandidatúru. V čase Jagičovho aktívneho pôsobenia, t. j. v 2. polovici 19. storočia, bola totiž slavistika "parádnou" disciplínou Viedenskej univerzity s mnohými osobnosťami, s pozoruhodnými výsledkami a dobre vypracovanou didaktikou. V čase príchodu N. S. Trubeckého však už táto tradícia netrvala a práve od neho sa očakávalo, že pre Viedeň znovu získa stratené miesto v slavistickej Európe. N. S. Trubeckoj rozvíjal najmä staroslovienčinu a porovnávaciu jazykovedu, pričom sám prednášal dejiny väčších slovanských jazykov a literatúr. O jeho prednáškovej činnosti možno uviesť to, že kým svojimi jazykovednými prednáškami si nezískal veľa poslucháčov, jeho prednášky o staroruskej literatúre a najmä o Dostojevskom pravidelne prepĺňali prednáškové sály (Jagoditsch, 1976, s. 23).

V otázke spisovného jazyka trval na odlíšení pojmov "národný", resp. ľudový (narodnyj) jazyk a spisovný jazyk. Prvý má sklon rozpadávať sa na nárečia, druhý smeruje k jednote. V národnom jazyku teda prevláda geografická diferencovanosť, v spisovnom funkčná. V slovanských spisovných jazykoch N. S. Trubeckoj odhalil isté typologické vlastnosti na základe príslušnosti k "cirkevnoslovanskej" (vzťah kontinuitnosti) alebo "česko-poľskej" tradícii (vzťah vplyvu), kam zaraďuje aj slovenčinu.

Ťažko tu možno spomenúť všetky témy, ktoré mali či mohli mať vplyv na rozvoj myslenia u nás. Šírka Trubeckého záujmov prekvapovala už od jeho študentských čias. Na začiatku svojej vedeckej dráhy ho zaujali otázky národopisu a mytológie, ale aj otázky samopoznania, národnej svojbytnosti z netradičného uhla,⁴ ktoré doteraz čakajú na svoje objavenie i na svoje zhodnotenie.

N. S. Trubeckoj vyšiel zo širokého filologického poňatia etnológie, filozofie dejín a jazyka, aby na konci svojho ne dlhého života zakotvil v "čistej" odfilologizovanej jazykovede. Podľa jeho vlastných slov získala si ho najmä tým, že ako jediná z humanitných vied mala vypracovanú vlastnú metodológiu, kým iné vedy sa v tom čase nachádzali len v stave "alchýmie". Pravda, metódy jazykovedy N. S. Trubeckoj nielen s úžitkom využíval, ale aj zdokonaľoval. Preto aj ako fonológ neostáva pre nás len predstaviteľom akejsi "Altwaterphonologie", ale bol a je živým žriedlom pre výskum

⁴ N. S. Trubeckoj bol vedúcou osobnosťou eurázijského hnutia vychádzajúceho z myšlienky, že Rusko a ruskvo nepatrie nikom ani k Európe, ani k Ázii, ale leží medzi týmito dvoma svetmi ako Eurázia a má svoju vlastnú, najmä etnickú, kultúrnu a duchovnohistorickú identitu. Prílišné opretie sa Ruska o Európu, ktoré možno sledovať od Petrových reforiem, najmä však v 19. storočí, spôsobilo stratu ruskej nezávislosti. Bol to podľa N. S. Trubeckého práve západoeurópsky racionalizmus, materializmus a ateizmus K. Marxa, ktorý priniesol Rusku októbrovú revolúciu znamenajúcu katastrofu pre Rusko i ruský národ. Vo svojich eurázijských úvahách v prácach *Jevropa i čelovečestvo* (Sofia 1920), *Ischod k vostoku* (1921), *K probleme ruskogo samopoznania* (Paris 1927) bol ovplyvnený najmä myšlienkami F. M. Dostojevského a ruského filozofa A. S. Chomiakova (podrobne Krammer, 1983).

a poznanie jazyka tak v pionierskych časoch našej fonológie, ako aj v najnovších výbojoch našej lingvistiky.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Panská 26*

Bibliografia

- BLUHME, H.: Segmental Phonemes vs. Distinctive Features in English. *Linguistics*, 126, 1974, s. 11–24.
- DUROVIČ, L.: Wie bei Trubetzkoy die Sprachgebildenlehre zur Sprechaktphonologie wurde. *Studia Linguistica*, 32, 1978, 1–2, s. 36–43.
- FANT, G.: The Nature of Distinctive Features. In: To Honor Roman Jakobson. Essay on the Occasion of his Seventieth Birthday. The Hague, Mouton 1967, s. 636–641.
- FISCHER-JØRGENSEN, E.: Trends in Phonological Theory. Copenhagen, Akademisk Forlag 1979.
- HAFNER, S.: Fürst Nikolaj Sergejevic Trubetzkoy (Trubeckoj) in Wien. In: N. S. Trubetzkoy: Opera Slavica Minora Linguistica. Wien 1988, s. 1–XXVIII.
- HIL, J.: The Binarity Hypothesis in Phonology (1938–1985). *Historiographia Linguistica*, 16, 1989, No. 12, s. 1–88.
- HUMBOLDT von, W.: Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts (1830–35). In: Wilhelm von Humboldts *Gesammelte Schriften*. Hrsg. A. Leitzmann. Berlin, Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften (Bd 7) 1911.
- JAGODITSCH, R.: Erinnerungen an N. S. Trubetzkoy. In: *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 23, 1977, s. 19–24.
- JAKOBSON, R.: N. S. Trubetzkoy's Letters and Notes. The Hague – Paris, Mouton 1975. 2nd ed. 1985. – JAKOBSON, R. a i.: N. S. Trubetzkoy's Letters and Notes. Berlin – New York – Amsterdam 1985 [Letters].
- KRAMMER, J.: Fürst Nikolaj S. Trubetzkoy als Kultur- und Geschichtsphilosoph. [Dizertácia.] Wien 1983.
- LEVI-STRAUSS, C.: *Antropologie structurale*. Paris 1958.
- MARCUS, S.: Linguistics as a Pilot Science. In: *Current Trends in Linguistics*. 12. Red. Th. Sebeok. The Hague, Mouton 1975, s. 2871–2887.
- NOVÁK, L.: Suum cuique a problém juhoslovanských prvkov v strednej slovenčine. – *Sborník Matice slovenskej*, 13, 1935 (a), s. 152–156.
- NOVÁK, L.: Kontrakcia v strednej slovenčine. *Sborník Matice slovenskej*, 13, 1935 (b), č. 1–2, s. 15–23.
- NOVÁK, L.: List kniežata N. S. Trubeckého o slovenskom, českom a ruskom historickom hláskosloví. – *Linguistica Slovaca*, 1–2, 1939/40, s. 299–302.
- NOVÁK, L.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1980.
- ONDREJOVIČ, S.: Lingvistika ako smerovacia veda. In: *Funkční lingvistika a dialektika*. Red. J. Nekvapil – O. Šoltys. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV 1988, s. 97–105.
- PAULINY, E.: *Nárečie zátopových osád na Hornej Orave*. T. Sv. Martin 1947.
- PAULINY, E.: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963.
- PAULINY, E.: *Slovenská fonológia*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979.
- RUŽIČKA, J.: Kritický rozbor Trubeckého náhľadov na slovenčinu. *Jazykovedný časopis*, 33, 1982, s. 59–68.
- SABOL, J.: *Syntetická fonologická teória*. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1988.
- SHORT, D.: Czech and Slovak Language. In: *The World's Major Languages*. Ed. by B. Comrie. London – Sydney, Cromm Helm 1990, s. 492–509.

- STANISLAV, J.: Liptovské nárečia. T. Sv. Martin, Matica slovenská 1932.
- TRUBETSKOY, N. S.: La phonologie actuelle. Un psychologie du language. Paris 1933.
- TRUBETZKOY, N. S.: Grundzüge der Phonologie. Travaux du Cercle linguistique de Prague. 7. 1939. – 4. vyd. Göttingen, Vandenhoech – Ruprecht 1967. – 7. vyd. 1989.
- TRUBETZKOY, N. S.: Gedanken über die slowakische Deklination. Sborník Matice slovenskej – Jazykoveda, 15, 1937, s. 39–47.
- VIEL, M.: La notion de "marque" chez Troubetzkoy et Jakobson: Une episode de l'histoire de la pensée structuralé. Lille – Paris 1984.
- ŽURAVEOV, V. K.: Nikolaj Sergejevič Trubeckoj. Russkaja reč, 1990, No 2, s. 91–96.

NIKOLAI SERGEEWITSCH TRUBETZKOY – DER KLASSIKER DER MODERNEN SPRACHWISSENSCHAFT

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Artikel werden die Grundgedanken der Trubetzkoy's Theorie, des Begründers der Phonologie und der Morphonologie als selbstständige Disziplinen, des Kulturphilosophen, des Forschers auf dem Gebiet der Geschichte der slawischen Schriftsprachen und der Sprachkontakte und der Einfluss dieser Gedanken auf die Entwicklung des Sprachwissenschaftsdenkens in der Slowakei analysiert. N. S. Trubetzkoy, der auch in den slowakischen Sprachwissenschaftszeitschriften veröffentlichte, interessierte sich lebhaft für die Probleme der slowakischen Sprache.

SPRÁVY A POSUDKY

NA ŠEŠŤDESIATKU DOCENTA ÁBELA KRÁLA

V polovici augusta toho roku (presne 17. VIII. 1992) sa dožíva šesťdesiat rokov popredný slovenský jazykovedec doc. PhDr. Abel Král, DrSc. Pri príležitosti jeho päťdesiatročného jubilea uverejnil Jazykovedný časopis (roč. 33, 1982) medailón, v ktorom jeho autor J. Horecký zhodnotil dvadsaťročnú vedeckovýskumnú, popularizačnú i vedecko-organizačnú prácu Á. Kráľa v slovenskej jazykovede. K tomu príspevku sa priraduje aj súpis prác Á. Kráľa za roky 1960–1981 od L. Dvonča.

V príspevku venovanému šesťdesiatročnému životnému jubileu Á. Kráľa nebudeme opakovať životopisné údaje publikované v Jazykovednom časopise pred desiatimi rokmi. Sústredíme sa na zhodnotenie jubilanтовой činnosti v šiestom desaťročí jeho života, ako aj na celkový obraz jeho vedeckej i širšej kultúrnej aktivity.

V životných osudoch Á. Kráľa za ostatných desať rokov nastala síce len jedna, ale závažná zmena: r. 1989 odišiel zo svojho materského pracoviska na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a stal sa vedeckým pracovníkom Slovenskej akadémie vied, konkrétne jej niekdajšieho Ústavu technickej kybernetiky. Po reorganizácii tohto ústavu je v súčasnosti vedúcim projektu v Ústave teórie riadenia a robotiky SAV. Popri tom sústavne pôsobí ako externý učiteľ na katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Nitre.

Základná orientácia vedeckovýskumnej činnosti Á. Kráľa sa v ostatnom desaťročí nezmenila. Jeho vedeckovýskumná činnosť má široký, ale zároveň zreteľne vymedzený záber. Á. Král sa venuje teórii jazyka, fonetike a fonológii, ortoepii a ortoepickej kodifikácii spisovnej slovenčiny, jazykovej kultúre a automatickej analýze a syntéze rečového signálu. Tieto na prvý pohľad rozdielne oblasti vedeckovýskumnej zamerania Á. Kráľa tvoria organický a dobre skĺbený celok. Celkove sa ukazuje, že posledných desať rokov značí najmä zúročenie vedeckovýskumnej a kodifikačnej činnosti jubilanta v podobe knižných publikácií: r. 1984 vychádzajú *Pravidlá slovenskej výslovnosti* ako prvá oficiálna kodifikačná príručka slovenčiny v okruhu hláskovej roviny a výslovnosti. Á. Král je autorom východiskového textu tohto kodifikačného diela; celý text dôkladne prediskutovala ortoepická komisia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Spoločenskú potrebu a aktuálnosť tejto príručky potvrdilo aj to, že už r. 1988 vyšlo jej druhé vydanie. Zdá sa, že už dozrel čas na to, aby sa pripravilo nové vydanie tohto diela, v ktorom by sa zaujalo stanovisko k pripomienkam vysloveným na jeho adresu a zahrnuli by sa doň niektoré nové, ale spoločensky závažné časti – taká je najmä kapitola o výslovnosti prevzatých a cudzích slov v slovenčine.

Do knižnej žatvy ostatného desaťročia vo vedeckom živote Á. Kráľa patria aj dve publikácie vypracované v spoluautorstve s J. Sabolom, resp. s A. Rýzkovou. Prvá z nich je takmer 400-stránková *Fonetika a fonológia*, ktorá vyšla r. 1989 a prináša zhrnutie poznatkov o materiálnej stránke jazyka s úsilím o úzke spojenie fonetického a fonologického prístupu k tejto materiálnej stránke a o prekonanie tradičného protirečenia medzi fonetikou a fonológiou. Druhá knižka má názov *Základy jazykovej kultúry*, rozsah 128 strán a vyšla r. 1990. V nej sa jazyková kultúra nielen zasadzuje do širokých jazykových a duchovných súvislostí, ale sa uvádzajú aj konkrétne návody na zvýšenie úrovne jazykového prejavu.

Á. Král počas vyše tridsaťročnej usilovnej a obetavej práce v odbore nadobudol široké teoretické vedomosti a praktické skúsenosti a tie vhodne uplatňuje pri štúdiu a opise bohatého jazykového materiálu, ako aj pri kodifikačnej a pedagogickej činnosti. Táto úzka zviazanosť teoretickej dimenzie vedeckej práce a jej materiálnej opory a podpory je charakteristická pre výrazné vedecké osobnosti, akou je i Á. Král. Svoju dobre premyslenú teoretickú platformu, ako ju rozviedol najmä v práci *Model rečového mechanizmu* (1974) a v spomínaných prácach *Fonetika a fonológia* a *Základy jazykovej kultúry*, má podopretú aj vhodnou filozofickou koncepciou vychádzajúcou z možnosti a vlastností ľudského ducha,

ktorý nielen rámcuje, ale aj iniciuje rozvoj kultúry. Preto ani neprekvapuje, že Á. Kráľ sa širokým obľubou dostáva od základných otázok jazyka k jazykovej kultúre a ku kultúre vôbec, k postaveniu jazyka medzi národnými fenoménmi až k jazyku ako nástroju kultúry.

Vedno s teoretickou hĺbkou a dokonalým poznaním jazykového materiálu je pre vedecký profil Á. Kráľa charakteristická metodologická uvedomenosť, prejavujúca sa zreteľne vymedzenou filozofickou a teoretickou koncepciou jazyka a jazykovedy, presne definovanými pojmami, s ktorými pracuje, a hlboko premyslenými pracovnými postupmi pri zhromažďovaní, klasifikácii, interpretácii aj hodnotení skúmaného materiálu. V Kráľových prácach sa zreteľne zrači systémový prístup k otázkam jazyka, jasné vymedzenie témy, cieľavedomé sledovanie základnej myšlienky a jasná logická výstavba vedeckého textu, preto jeho pracovné výsledky majú presvedčivé vyústenie, dobre sa sledujú a vhodne sa dajú využívať aj v pedagogickom procese.

Za najdôležitejšie výsledky Á. Kráľa pokladáme jeho práce z oblasti slovenskej i všeobecnej fonológie a fonetiky. Tejto oblasti sa týkajú početné časopisecké štúdie a knižné práce *Atlas slovenských hlások* (1969) a *Fonetika a fonológia*, na ktorých má výraznú účasť ako spoluautor. Napriek relatívne dlhej tradícii a solídny výsledkom fonologického a fonetického bádania na Slovensku priniesla jeho bádateľská aktivita v tomto okruhu pozoruhodné nové poznatky a najmä potrebný syntetizujúci pohľad na celú problematiku.

Veľmi závažný praktický a zároveň širší kultúrny rozmer má Kráľova účasť na štúdiu slovenskej ortoepie a kodifikačná a výchovná práca v tejto oblasti. Máme tu na mysli seriál článkov uverejňovaný v *Kultúre slova* v ročníkoch 1974, 1975 a 1976, ďalej *Príručný slovník slovenskej výslovnosti* (1979, 2. vyd. 1982), súbor ôsmich dlhohrajúcich platní + 16 strán textu pod názvom *Slovenská výslovnosť* z r. 1978, ortoepické pomôcky pre jednotlivé ročníky základnej školy a najmä už spomínané súborné *Pravidlá slovenskej výslovnosti*, ktoré by bez príkladnej príčinnosti a vysokej pracovnej výkonnosti Á. Kráľa pravdepodobne ešte doteraz neboli bývali na svete. Dôležitou súčasťou tejto pracovnej orientácie Á. Kráľa je aj dlhoročná jazyková výchova hlásateľov v Slovenskom rozhlase, sledovanie javiskovej reči na slovenských profesionálnych scénach, ako aj prednášky a publikácie pre hercov a redaktorov ako tvorivých používateľov spisovného jazyka. Bohaté pracovné výsledky Á. Kráľa v tejto oblasti, ako aj jeho osobná zaangažovanosť v otázkach zvukovej kultúry spisovnej slovenčiny je skutočne príkladná z viacerých hľadísk (osobitne z hľadiska bezprostredného spojenia vedeckovýskumných výsledkov so spoločensky závažnou a reprezentatívnou jazykovou praxou) a priniesla už aj praktické výsledky v podobe stabilizácie ortoepickej normy spisovnej slovenčiny a zvýšenia úrovne jazykovej kultúry v niektorých rozhodujúcich sférach jazykovej komunikácie.

Dôležitá je aj práca Á. Kráľa v okruhu automatického rozpoznávania zvukového signálu slovenčiny. Táto oblasť má jednak nezastupiteľný význam z hľadiska celkovej trendu vývoja vedeckého poznania a jeho metód a jednak sa predmetom takejto výskumnej pozornosti stáva slovenčina, čím sa aj náš národný jazyk dostáva do povedomia medzinárodnej odbornej verejnosti. Je veľmi potrebné, aby Á. Kráľ v tejto práci pokračoval a jej výsledky primeraným spôsobom publikoval.

Dosiahnuté vedeckovýskumné výsledky, kodifikačná a popularizačná práca, ako aj mnohoročná pedagogická činnosť na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave i na Pedagogickej fakulte v Nitre a napokon vedecko-organizačná činnosť v odbore i široká kultúrna a politická zaangažovanosť Á. Kráľa v úsilí o zvýšenie kultúry a vedomia zodpovednosti jednotlivca za osudy slovenskej národnej spoločnosti sa zlievajú do viaedimenzionálnej syntézy, ktorá je charakteristická pre vedecký, ľudský aj občiansky profil doc. PhDr. Á. Kráľa, DrSc. Je to jedna z najvýraznejších osobností súčasnej slovenskej jazykovedy, zapálená pre náš odbor, pre našu národnú kultúru i pre slovenský národ, schopná zapalať pre skutočné duchovné hodnoty aj iných. Takýmto osobnostiam by sa mala naša jazykovedná, ale aj širšia kultúrna societa usilovať tvoriť vhodné podmienky a tvorivú prácu, lebo práve táto a takáto práca výrazným spôsobom prispieva do pokladnice slovenskej vedy aj kultúry.

Pri príležitosti nevšedného životného jubilea želáme doc. Ábelovi Kráľovi do ďalších rokov plodného života najmä dobré zdravie a neutíchajúci elán pri naplňaní všetkých jeho dobrých predsavzatí. Veríme, že ťažkosti, ktoré vznikli prechodom Á. Kráľa z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave na technické pracovisko Slovenskej akadémie vied, odveje čas a že sa čestné a nezastupiteľné miesto, ktoré má Á. Kráľ v súčasnej slovenskej jazykovede, upevní. Osobnosti typu Á. Kráľa slovenská jazykoveda veľmi potrebuje.

Ján Kačala

Tento súpis jazykovedných prác Á. Kráľa nadväzuje na *Súpis prác doc. Ábela Kráľa za roky 1960–1981* od L. Dvořáka (Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 185–190).

1982

- Príručný slovník slovenskej výslovnosti. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 648 s.**
- Prednes, interpretácia a ortoepia v Divadle SNP v Martine. 1. vyd. Bratislava, Zväz slovenských dramatických umelcov 1982. 18 s.**
- Rozhlasový slovník. 1. vyd. Bratislava, Československý rozhlas 1982.**
- Obrazy slovenských hlások. (Transparent.) 1. vyd. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1982.**
- Ortoepia v 7. ročníku ZŠ. Zvuková pomôčka. 1. vyd. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1982.**
- Ústnosť a písomnosť rečových prejavov v masovej komunikácii – Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 119–131, rus. res. s. 131.**
- Zvuková stránka spisovnej slovenčiny a kultúra slovenského novoreného slova. – in: Zborník prednášok z letného kurzu slovenského jazyka a literatúry pre poslucháčov zo zahraničia. Učebné texty. Red. B. Švihranová. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 24–69.**
- Ústnosť a písomnosť rečových prejavov v masovej komunikácii a jazyková kultúra. – Kultúra slova, 16, 1982, s. 289. – 295. Znovu uverejnené pod čiastočne zmeneným názvom: Ústnosť, písomnosť, masovosť a kultúra prejavov v masovej komunikácii. – In: Jazyk a štýl publicistiky. Zborník príspevkov z vedecko-praktickej konferencie o jazyku a štýle v tlači, rozhlase a televízii. Domov vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach. 8.–9. apríla 1982. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústredný výbor Slovenského zväzu novinárov 1982, s. 34–39.**
- Prečo nediskutujeme vecne? – Jazykovedné aktuality, 19, 1982, s. 86–87 (odpoveď K. Horákov).**
- Fonetika a ortoepia v jednom učebnom texte. [Marčáková, A.: Fonetické cvičenia pre zahraničných študentov. 4. vyd. Bratislava 1982.] – In: Kultúra slova, 16, 1982, s. 374–377 (rec.).**

1983

- Ortoepia v 8. r. ZŠ. Spisovná výslovnosť v základnej škole. (Zvuková pomôčka.) 1. vyd. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1983. 32 s. textu.**
- Zvuková stránka jazyka. – In: Švihranová, B.: Cvičebnica slovenského jazyka pre poslucháčov letných kurzov slovenského jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 30–75.**
- Reč a prednes pri občianskych obradoch a slávnostiach. – In: Sláva životu. Metodicko-inštruktážny materiál ZPOZ. Zborník vybraných statí a článkov. Red. M. Irša – D. Banga. Bratislava, Obzor 1983, s. 47–58.**
- Jazyková výchova sa pri gramatike nekončí. Rozhovor s doc. PhDr. Ábelom Kráľom, DrSc. – Nové slovo, 25, 1983, č. 36, s. 19 (rozhovor Š. Šugára s Á. Kráľom).**

1984

- Pravidlá slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s. – 2. vyd. 1988.**
- Ref.: 1. Huba, M.: Vysúkať si rukávy. – Nové slovo, 27, 1985, č. 18, s. 21. – 2. Krest'anko, V.: Pomôčka aj pre novinárov. Čo by nemalo chýbať v knižnici. – Práca, 6. 3. 1985, s. 4. – 3. Oravec, J.: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 31, 1984/86, s. 286–287. – 4. Pravidlá slovenskej výslovnosti. – Novinár, 37, 1985, č. 5, s. 30. – 5. Tomajková, E.: Človek žije v reči. Nad záväznou príručkou slovenskej výslovnosti. – Smena, 18. 6. 1985, s. 6. – 6. Bosák, J.: Slovenská reč, 51, 1986, s. 371–374. – 7. Horák, G.: Pri Pravidlách slovenskej výslovnosti. – Kultúra slova, 20, 1986, s. 267–273. K tomu: Kráľ, Á.: O pravidlách slovenskej výslovnosti. – Kultúra slova, 21, 1987, s. 54–57 (odpoveď G. Horákov). – Horák, G.: Ešte raz o Pravidlách slovenskej výslovnosti. – Kultúra slova, 21, 1987, s. 96 (odpoveď Á. Kráľovi). – 8. Hürková, J.: Pravidla spisovné slovenské výslovnosti. – Český jazyk a literatura, 36, 1985/86, s. 142–144.**
- Aby sme sa lepšie dorozumeli. Fonetika, ako ju nepoznáme. – Nedefná Pravda, 17, 1984, č. 6, s. 4.**

1985

- O fonetike a fonológii a ich vzťahu k materiálnym a ideálnym systémom. – Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 5–11, rus. res. s. 11–12.
- Predmet a definícia fonetiky a fonológie na podklade vzťahu materiálnych a ideálnych systémov. – Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 112–119, rus. res. s. 119.
- Fonotaktika a morfológia. – Slovenská reč, 50, 1985, s. 354–359.
- Fonetika v Maďarskej ľudovej republike. – Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 59–63 (spoluautor G. Wimmer).
- Z problematiky automatického rozpoznávania slovenčiny. – Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 142–149, rus. res. s. 149 (spoluautor G. Wimmer).
- Ortoepická kodifikácia slovenčiny. – In: Slovakistické štúdie. Zborník vybraných prednášok Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Matica slovenská 1985, s. 460–464. – Predtým publikované pod rovnakým názvom: In: Studia Academica Slovaca. 2. Prednášky IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1973, s. 57–71.
- Štýly slovenskej výslovnosti. – In: Slovakistické štúdie. Zborník vybraných prednášok Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Matica slovenská 1985, s. 438–444. – Predtým publikované pod rovnakým názvom: In: Studia Academica Slovaca. 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 267–286.
- Preberanie cudzích slov do slovenčiny z hľadiska fonetiky a ortoepie. – In: Slovakistické štúdie. Zborník vybraných prednášok Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Matica slovenská 1985, s. 417–422. – Predtým publikované pod rovnakým názvom: In: Studia Academica Slovaca. Prednášky XIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1978, s. 201–215.
- Úskalia popularizácie. [Mistrík, J.: Jazyk a reč. Bratislava 1984.] – In: Nové slovo, 27, 1985, č. 21, s. 16 (rec.; spoluautor Š. Ondruš). – K tomu: Mistrík, J.: Kritika či pamflet? – Tamže, č. 21, s. 17 (odpoveď).
- O kultúre hovoreného slova. – Nové slovo, 27, 1985, č. 26, s. 16. – Tamže: Starostlivosť o hovorené slovo (č. 27, s. 16). – Kultúra reči je kultúrou myslenia (č. 28, s. 16).

1986

- Jazyk a myslenie. – Kultúra slova, 20, 1986, s. 225–230.
- Jazyk a reč ako jednota ideálneho a materiálneho. – Kultúra slova, 20, 1986, s. 193–197.
- Zákonitosť kultúry jazyka. – Kultúra slova, 20, 1986, s. 261–266.
- Slovenské hovorené slovo – jazyková politika a jazyková kultúra. – In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Domove vedeckých pracovníkov SAV 17.–19. apríla 1985. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave 1986, s. 185–196.
- Analýza slovenskej javiskovej reči a reči v rozhlase a televízii. – Slovenská reč, 51, 1986, s. 424–337. – Znovu publikované (bez uvedenia názvu): In: Ako je to s javiskovou rečou. Zborník materiálov zo seminára. Red. Š. Šugár. Bratislava, Zväz slovenských dramatických umelcov 1986, s. 2–22.
- Reč a prednes pri občianskych obradoch a slávnostiach. – In: Sláva životu. Zborník vybraných statí a článkov. Metodicko-inštruktážny materiál ZPOZ. Red. M. Irša. Bratislava, Obzor 1986, s. 98–107. – Publikované aj v maď. vydaní publikácie: A polgári szertartásokon és ünnepségeken mondott beszéd és annak előadása. – In: Éljen az élet. Módszertani kézikönyv. Válogatott fejezetekkés cikkek gyűjteménye. Red. M. Irša. Bratislava, Obzor 1987, s. 113–124.
- Výslovnosť cudzích mien. – Nové slovo, 28, 1986, č. 52, s. 6–7.

1987

- O Pravidlách slovenskej výslovnosti. – Kultúra slova, 21, 1987, s. 54–57.
- Reč – nástroj a hodnota. – Nové slovo, 29, 1987, č. 6, s. 15.

1988

- Kultúra jazyka, jazyková kultúra a kultúra reči. – Slovenská reč, 53, 1988, s. 3–12.
- O javiskovej reči a o inom. – Nové slovo, 30, 1988, č. 14, s. 15–16.

Čas pred nás neúprosne postavil úlohu vyriešiť problém: Výpočtová technika a spoločenské vedy. – Pravda, 12. 8. 1988, s. 4.

O potrebe jazykového vzdelávania. – Práca, 3. 1. 1988, s. 5. – Tamže: Jazyk a myslenie (11. 1., s. 5). – Obsah a forma v jazyku (18. 1., s. 5). – Význam jazyka pre človeka (25. 1., s. 5). – Kultúra a kultivovanie reči (8. 2., s. 5). – Kultúra a kultivovanie (15. 2., s. 5). – Aká je naša jazyková kultúra (30. 5., s. 5). – Jazykové normy a ešte čosi (6. 6., s. 5). – Kultúra hovoreného slova (13. 6., s. 5).

1989

Fonetika a fonológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 392 s. (spoluautor J. Sabol).

Ref.: 1. Stražovcová, P.: Nová učebnica fonetiky a fonológie. – Kultúra slova, 24, 1990, s. 122–124. – 2. Žigo, P.: Slovenská reč, 55, 1990, s. 185–188.

Radšej I než východoslovenské P? – Kultúra slova, 23, 1989, s. 41–49.

Výslovnosť francúzskych osobných mien v slovenčine. – Slovenská reč, 54, 1989, s. 22–29 (spoluautor J. Bartoš).

Javisková reč. – Kultúra slova, 23, 1989, s. 257–263.

Technika reči a ortoepia v Divadle P. O. Hviezdoslava v Bratislave. – Kultúra slova, 23, 1989, s. 289–294.

Kultúra reči v rozhlase a televízii. – Slovenská reč, 54, 1989, s. 129–136.

1990

Základy jazykovej kultúry. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 128 s. (spoluautorka A. Rýzková).

Ref.: Slančová, D. – Sokolová, M.: Slovenská reč, 56, 1991, s. 334–336 (s pripojenou poznámkou F. Kočiša).

Len zákon by nestačil. Naše povinnosti a podlžnosti k slovenčine. – Národná obroda, 10. 11. 1990, s. 10.

Jazyk je naším osudom. O naliehavej potrebe zvyšovať kultúru slovenčiny. – Národná obroda, 8. 12. 1990, s. 12.

1991

Frekvenčná analýza hláskového inventára slovenčiny. – Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 105–114, angl. res. s. 114 (spoluautori A. Kráľ, V. Majerník).

Syntéza slovenčiny. – Kybernetika a informatika, 4, 1991, s. 161–166 (spoluautor S. Dáržagin).

Automatic Word to Phonemes Segmentation in Slovak. – In: Riadenie diskretných procesov. Bratislava, Dom techniky ZSVTS 1991, s. 86–89 (spoluautor S. Dáržagin).

Die slowakische Sprache als Objekt der automatischen Analyse und Synthese. Elektronische Sprachsignalverarbeitung. – In: Studentexte zur Sprachkommunikation. Heft 8. Dresden, Technische Universität 1991, s. 51–73 (spoluautor S. Dáržagin).

Nejde o pravopisnú reformu. Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. [Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava 1991.] – In: Slobodný piatok, 2, 1991, č. 44, príl., s. 8 (ref.).

R e d a k č n á č i n n o s ť

Jazykovedný časopis, 33, 1982 – 42, 1991 (člen red. rady).

Slavica Slovaca, 23, 1988 – 27, 1991 (člen red. rady pre jazykovednú časť).

Zostavil Ladislav Dvonč

K semantickej analýze slovenských prísloviiek pristupuje J. Šikra poučený najmä rozsiahlou literatúrou orientovanou na zisťovanie a formulovanie najmenších významových jednotiek označovaných spravidla ako sémy. Podobne ako mnohí doterajší bádatelia opisuje význam jednotlivých sém parafrázovaním pomocou výrazov daného jazyka. Je to teda bežný lexikografický postup založený na intuitívnom poznaní jazyka, spravidla rodného, teda osvojovaného od malička. Pri tomto postupe sa však právom namieta, že tieto parafrázy sa nedajú overiť formálnymi prostriedkami.

J. Šikra však aspoň sčasti nachádza takéto formálne prostriedky, keď sa uchýľuje ku skúmaniu vzťahov na syntaktickej rovine a aspoň pri prvom, základnom členení veľkého súboru prísloviiek ako slovného druhu opiera svoje parafrázy o vzťahy k prvkom aktantovej štruktúry. Podľa týchto vzťahov úspešne rozlišuje šesť syntakticko-sémantických typov prísloviiek a k nim priradzuje príslušné sémy. Sú to MODIF_I – spôsobová charakteristika činnosti správania ľavointenčného participanta, MODIF_{II} – spôsobová charakteristika predikátu, MODIF_{III} – spôsobová charakteristika predikátu alebo predikátu a participanta, DEPEND – relatívna závislosť, DELIMIT – zreteľové vymedzenie intencie predikátu, DETERM – časové a priestorové určenie, PREDIC – stavová predikácia. K týmto sémam však hneď priradzuje integračné sémy, a to takto: ku všetkým trom modifikačným sémam patrí integračná séma MODUS – spôsob, k delimitačnej séme patrí integračná séma ASPECT – zreteľ, k determinačnej séme patrí integračná séma SPAC – priestor a TEMP – čas. K syntakticko-sémantickej séme PREDIC priradzuje integračnú sému STATUS – stav. Tým vlastne spája syntakticko-sémantické vymedzenie významu prísloviiek s ich tradičným vymedzením na spôsobové, zreteľové, časové, priestorové a stavové. Na základe týchto kritérií a príslušných sém J. Šikra člení celý slovný druh prísloviiek na šesť syntakticko-sémantických typov. Je zrejmé, že toto členenie je výsledkom sémantickej analýzy zhora.

Pri analýze významu konkrétnych prísloviiek však ide J. Šikra zdola. Nevychádza však z prísloviiek ako lexém (ktoré môžu mať aj viacero významov), ale z prísloviiek ako lexíí. Tým sa síce mnohé príslovky (chápané ako lexémy) objavujú vo viacerých významových skupinách, kde ich označuje príslušnými indexmi, ale na druhej strane mu to umožňuje jednoznačnejšiu analýzu. Pri takomto postupe zoskupuje príslovky s rovnakou špecifikačnou sémou do istých skupín, tým však nedáva osobitné meno. Osobitné meno – lexikálno-sémantická skupina – dostávajú také zoskupenia, ktoré sú spojené istou identifikačnou sémou. Viaceré lexikálno-sémantické skupiny sa spájajú do lexikálno-sémantického poľa, charakterizovaného istou klasifikačnou sémou. Bolo by podľa našej mienky účelné v zhode s hierarchiou sém mať aj paralelné pomenovania zoskupení, napr. takto:

typ: integračná séma (MODUS)
pole: klasifikačná séma (QUANT)
podpole: identifikačná séma (Magn)
skupina: špecifikačná séma (circ)
podskupina: diferenčná séma (alt)

Z nášho návrhu je zrejmé, že J. Šikra sa usiluje pre každú sému zaviesť osobitný symbol odvodený od latinského základu a rozlíšený aj graficky (typom písma, veľkými a malými písmenami). Toto úsilie treba vyzdvihnúť ako perspektívne, lebo umožňuje využiť slovenský materiál aj pre potreby inojazyčných bádateľov. Je však zrejme aj to, že treba ešte zaviesť ďalšie grafické prostriedky (napr. kurzívu) na rozlíšenie integračných a klasifikačných, resp. špecifikačných a diferenčných sém.

Vzájomné vzťahy jednotlivých príslovkových lexíí vyznačuje J. Šikra aj využitím desiatinného triedenia. Napr. prvý lexikálno-sémantický typ má symbol 3.1 (prvá číslica je tu však zbytočná, lebo odkazuje na kapitolu v knihe), prvé lexikálno-sémantické pole v tomto type má symbol 3.11, v ňom sú skupiny so symbolmi 3.111, 3.112, 3.113 atď. Je zrejmé, že pri aplikovaní našej systematiky by boli symboly jednomiestne až päťmiestne: na prvom mieste typ, na druhom pole, na treťom podpole, na štvrtom skupina, na piatom podskupina.

Takéto triedenie síce vystihuje vzťahy podradenosti, ale nedá sa ním charakterizovať vzťah priradenosti, napr. v jednotlivých poliach alebo skupinách. Tieto vzťahy sa dajú výraznejšie charakterizovať v stromových grafoch. Možno povedať, že presným umiestnením danej sémy v istom strome sa vlastne overuje jej platnosť, resp. jej nevyhnutnosť v danom grafe, ak má byť úplný a súvislý. Preto je vítané úsilie J. Šikru využívať stromové grafy v naznačenom zmysle. Treba však poukázať na isté

nepresnosti, resp. až úskalia a nedotiahnutosti. Napr. v schéme 8 na s. 161, kde sa znázorňuje sémantický systém lexikálno-sémantického poľa časovej lokalizácie, ukazuje sa istá nedostatočnosť v odstupňovaní sém, keď sa ako podradené jednej identifikačnej séme Dicer umiestňujú ďalšie identifikačné sémy Event a Dies, alebo keď sa špecifikačnej séme praes podradujú ďalšie špecifikačné sémy anter a poster. Zdá sa, pravda, že takéto podradenie je možné (resp. potrebné) len vtedy, keď nadradené sémy majú irelevantnú platnosť (čo sa vyznačuje linkou nad menom sémy). Ale aj v takom prípade vzniká otázka, či takéto irelevantné sémy nemajú len úlohu vyplňať prázdne miesta v grafe. Okrem toho nie je vždy jasné, či irelevantné sémy nemajú zároveň aj platnosť záporných sém. Vidieť to napr. v schéme 4 pre sémantické pole hodnotenia, kde sa postupne radia za sebou, resp. kladú proti sebe také sémy ako jur – jur, util – util, ver – ver, pret – pret, exact – exact. Išše presvedčivejšie by bolo, keby sa sémy rovnakého druhu umiestňovali na rovnakú priečku v hierarchickom usporiadaní, ako je to napr. vo fonologických prácach s dištingtívnymi príznakmi

Tieto pripomienky sa na prvý pohľad dotýkajú skôr formálnej stránky Šikrovej práce, ba miestami môžu mať až prakticistický charakter. No na druhej strane treba zdôrazniť, že aj takéto hľadiská majú bezprostredný dosah na vlastné riešenie nastoleného sémantického problému, lebo aspoň do istej miery môžu slúžiť ako verifikačný nástroj. Preto naše poznámky nemožno chápať ako znížovanie významu práce a výsledkov výskumu. Práve naopak. zdôrazňujú Šikrov zmysel pre hierarchizovanie intuitívne zistených sém a tým overovanie ich platnosti, potvrdzujú tézy, že sémantika príslovy ako špecifického slovného druhu tvorí usporiadaný systém. Takýto výsledok je tým cennejší, že k nemu dochádza autor podrobnou analýzou materiálu získaného nielen zo slovníkov, ale aj vlastnou excerpciou, ako aj originálnym spojením prístupu zhora – od syntaktických vzťahov a prístupu zdola – od významu jednotlivých lexém. Netreba azda osobitne zdôrazňovať, že pri svojich analýzach osvedčuje J. Šikra aj širokú znalosť príslušnej literatúry, že ju nielen vhodne využíva, ale aj výrazne obohacuje.

Ján Horecký

MASÁR, I: PRÍRUČKA SLOVENSKEJ TERMINOLÓGIE. Bratislava, Veda 1991. 192 s.

Hoci terminologická práca na Slovensku v jej praktickej i teoretickej podobe sa neprestala rozvíjať od sformovania prvých odborných terminologických komisií v 50. rokoch, jedinou slovenskou knižnou pomôckou, ktorá bola pracovníkom činným v oblasti terminológie dostupná (či so zreteľom na rok vydania už skôr nedostupná), boli *Základy slovenskej terminológie* od J. Horeckého z roku 1956. Preto terminologická verejnosť isto uvítala vydanie novej súbornej práce, ktorá je zároveň praktickou príručkou slovenskej terminológie. I. Masár v nej zhrnul výsledky svojej dlhoročnej práce. Je zároveň potešiteľné, že po tom, čo sa v osemdesiatych rokoch objavilo viacero zahraničných i českých prác o terminológii a odbornom jazyku (Poštoľková – Roudný – Tejnor, Nowicki, Picht – Draskau, Rondeau, Obščaja terminologija a neutičajúca aktivita viedenského terminologického informačného centra), vychádza prvá pôvodná práca v tejto oblasti v deväťdesiatych rokoch práve v slovenčine.

Kniha sa skladá zo 16 kapitol, v ktorých sa rozoberá moderná história a organizácia terminologickej práce na Slovensku, hovorí sa o vzťahu termínu a pojmu a charakterizuje sa termín z hľadiska jeho vlastností a pomenovacej štruktúry. Doplnená je dôkladným registrom a prehľadom literatúry svedčiacim o tom, že autorovi neunikla nijaká väčšia terminologická aktivita doma ani v zahraničí. Popritom sa v práci nezabúda ani na iné prvky odbornej slovnej zásoby a fungovanie termínu v odbornom i ne-odbornom texte.

Knihou nemožno hodnotiť iba ako príručku, má totiž z hľadiska toho, čo by mala terminologická príručka obsahovať, isté nedostatky, na druhej strane je v nej, najmä čo sa týka jazykovedného pohľadu na terminológiu a odbornú slovnú zásobu vcelku, viac, než sa od terminologickej príručky očakáva.

Čo považujeme za nedostatok, je to, že sa v nej pomerne málo miesta venuje pojmovej stránke terminológie, čo je základom iných terminologických príručiek. Chýba nám najmä zmienka o vymedzení logických vzťahov medzi pojmami. V kapitole *Klasifikácia a systém pojmov* (s. 59–63) totiž autor veľmi rýchlo zišiel od hľadania logických vzťahov medzi pojmami k vymenovaniu sémantických, resp. logickosémantických vzťahov medzi zločkami viacslovných termínov (s. 59–60). Žiadalo by sa aj presnejšie charakterizovať spôsoby klasifikácie toho istého zložitého pojmu na základe niekoľkých paralelných východísk klasifikácie. Príklad uvedený v knihe spolu so zložitým nákresom na s. 62 je

ilustratívny iba pre človeka, ktorý pracuje v terminológii už dlhšie. Pozitíva publikácie však tento nedostatok bohato vyvažujú.

Prvá kapitola poskytuje pohľad na vývin slovenskej terminológie. Ťažisko leží v opise tejto aktivity po roku 1945. Toto obdobie autor delí na tri etapy (1945 – 1960, 1960 – 1968, od r. 1968 podnes), pričom pripomína, že zavedenie počítáčov do terminologickej práce a potreba jej koordinácie na novom základe sú predzvesťou novej etapy.

V druhej kapitole nájdeme prehľad definícií termínov počnúc ich chápaním ako jednotiek odborného jazyka a končiac semiotickými náhľadmi autorov okolo tzv. viedenskej školy.

Predmetom tretej kapitoly je vzťah termínu a pojmu. Na rozdiel od väčšiny iných terminologických škôl, ktoré v termíne vidia jednoducho pomenovanie pojmu, tu je uvedená podrobná analýza obsahovej i formálnej stránky oboch entít (pojmu i termínu) s tým, že sa vychádza z chápania termínu ako zložitého systému skladajúceho sa zo štyroch zložiek, ktoré zaviedol do terminológie J. Horecký. Táto kapitola sa podľa nás vymyká z koncepcie knihy ako príručky a má skôr všeobecnejší (filozofickejší) charakter.

Vysoko možno hodnotiť štvrtú kapitolu, v ktorej sa prezentujú vlastnosti termínu a je v nej do konca dotiahnutý jazykovednoterminologický opis týchto vlastností. Vlastnosťami termínu sa zaoberala totiž už spomenutá Horeckého práca, preto v tejto kapitole dobre vidno, aký krok v poznaní vlastností termínu a ich opise urobila slovenská jazykoveda. Za základné vlastnosti termínu sa považujú motivovanosť (predtým sa táto vlastnosť označovala ako významová priezračnosť a významová zreteľnosť), ustálenosť, jednoznačnosť (samozrejme v rámci konkrétnej terminologickej sústavy) a presnosť, systémovosť (teda spôsob, ako jazykovými prostriedkami čo najlepšie zachytiť systémovú spätosť termínov) a derivatívnosť (v starších prácach nosnosť). Za vedľajšie, lepšie povedané skôr želiteľné vlastnosti možno považovať krátkosť (avšak až 90 % termínov je viacslovných), preložiteľnosť (tá je podľa nás zastúpená už v motivovanosti) a za najmenej ujasnenú alebo zle pomenovanú vlastnosť považujeme ľudovosť (tu ide skôr o uprednostnenie domácich pomenovaní – ak jestvujú – pred cudzojazyčnými).

Piatu kapitolu, v ktorej ide o opis klasifikácie a systému pojmov, sme hodnotili už v úvode a celkom pozitívne nemôžeme hodnotiť ani šiestu kapitolu, kde možno za zavádzajúci označiť už samotný názov *Formulácia definície* (s. 64–75). Podľa nás je termín sám najkratšou definíciou pojmu. Nedá sa suhlasiť ani s tým, že by v terminologickej práci fungovali autorom vymedzené tri etapy (klasifikácia pojmov a utvorenie systému pojmov, utvorenie termínu, vypracovanie definície termínu) práve v tomto poradí (ide skôr o zložky terminologickej práce, pričom sa, samozrejme, účelňuje pojem, nie termín). Toto splyvanie pojmu a termínu v práci je však možné jednoducho vysvetliť tak, že pojem je ako kategória myslenia prístupný iba cez termín, teda cez svoje pomenovanie, teda z istého pohľadu sa môže zdať, že definujeme termín. O tom, že autor pojem a termín rozlišuje, svedčí aj jeho konštatovanie na s. 64: "Úlohou definície je podať o pojme základnú informáciu." Ďalej autor rozoberá základné typy definícií (obsahová a rozsahová) a charakterizuje chyby pri ich tvorbe – nekonzistentnosť a rozvláčnosť a ich jazykové a štylistické nedostatky.

V kapitole *Jazyková a pomenovacia štruktúra termínov* (s. 76–109) sa opisuje jazykovoformálna stránka termínov. Je to jednak charakteristika termínov synchronne rozložiteľných ako binárne pomenovacie štruktúry na onomaziologickú bázu a príznak (na niekoľkých úrovniach rozkladu takýchto pomenovaní) a jednak charakteristika nominačných postupov čiže spôsobov tvorenia termínov. Za ne autor pokladá terminologizáciu (preberanie slov zo základného [neodborného] slovného fondu), odvodzovanie, tvorenie kompozít, tvorenie združených pomenovaní, sémantické tvorenie a skracovanie. Nechýba tu ani opis paradigmatických vzťahov pomenovaní v odbornej terminológii (polysemia, homonymia, synonymia, antonymia a hyponymia). Bolo by však vhodné pri hodnotení týchto javov vychádzať z konkrétnych terminologických sústav, kde sa polysemia, synonymia a homonymia môžu ukázať skutočne z terminologického hľadiska, pretože inak ide iba o všeobecnolexikologický opis týchto vzťahov v odbornej slovnej zásobe.

Preberaniu cudzojazyčných termínov autor venuje ďalšiu kapitolu. Ich prijímanie neodsudzuje, ale upozorňuje na to, aby sa zbytočne neprijímali cudzojazyčné termíny tam, kde pre pojmy jestvujú domáce pomenovania. Kladne sa tu hodnotí prínos grécko-latinských lexikálnych prvkov pri formovaní modernej európskej terminológie.

Jazykovedne zamerané sú aj 9., 11., 12. a 13. kapitola, v ktorých sa autor zaoberá neterminologickými prvkami odbornej slovnej zásoby (profesionalizmami a slangovými pomenovaniami), fungovaním termínov v rozličných typoch textov, dynamickými javmi v odbornej slovnej zásobe a jazykovou kultúrou v terminológii. Kapitoly 10 a 14 – 16 sú na druhej strane zamerané na vlastnú terminologickú prácu. Ide v nich o opis procesu hľadania termínu, o charakteristiku koordinácie terminologickej práce v jedno-

jazykovom, viacjazykovom i medzinárodnom prostredí, o informáciu o možnostiach počítačovej techniky v terminologickej práci a opis práce terminologickej komisie.

Na konci autor upozorňuje na problémy terminologickej práce v posledných rokoch a na potrebu neformálne tuto prácu koordinovať.

Na záver možno konštatovať, že recenzovaná terminologická príručka vyplňa medzeru, ktorú slovenská praktická terminológia i terminologická teória už dlhšie pociťovali. Vyzdvihnúť treba najmä širokospektrálny pohľad tejto knihy na problematiku terminológie i jazykové otázky, ktoré sa s touto problematikou spájajú. Na druhej strane by v knihe bolo potrebné, hlavne ak má byť chápaná ako príručka, uviesť viac ucelených praktických ukážok terminologickej práce i jej výsledkov.

Emil Pícha

LINGUISTIC CATEGORIZATION. Red. R. Corrigan - F. Eckman - M. Noonan. Amsterdam - Philadelphia, John Benjamins 1989. 348 s.

Zborník obsahuje výber z referátov prednesených na 16. výročnom lingvistickom sympóziu, ktoré usporiadala 10.-11. apríla 1987 univerzita Wisconsin - Milwaukee. Účastníci sa zamýšľali nad dvoma základnými otázkami: (1) Aká je povaha kategórií skrývajúcich sa za jazykovými štruktúrami. (2) Aká je povaha mimojazykových kategórií odrážajúcich sa v jazyku. Tieto dve otázky sa posudzovali z hľadiska viacerých disciplín a multidisciplinárnosť dopĺňal metodologický pluralizmus vo všetkých jazykových rovinách.

Rozsiahtlu úvodnú štúdiu pripravila R. Corriganová (Jazyková a mimojazyková kategorizácia: Štruktúra a proces, s. 1-28). Vychádza z klasickej problematiky vzťahu jazyka a myslenia; stavia oproti sebe názory predpokladajúce rozdielnosť jazykových a nejazykových kognitívnych sústav (porov. s N. Chomského) a názor, že poznanie a kognitívne štruktúry sa nedajú oddeľovať od jazyka (ako napr. R. Cromer). Autorka sa prikláňa k druhému stanovisku; kategorizácia je pre človeka životne dôležitou operáciou, ktorú uskutočňuje od skorého detstva. Hoci o povahe kategorizačnej schopnosti nevieme veľa, zdá sa, že ľudia štruktúrujú kategórie pravdepodobnostne, ako to poznáme z prototypického modelu. Predsa však univerzálnosť tohto modelu a jeho nezávislosť od analýzy na sémantické zložky je stále otvorená. Takisto sa nedá a priori, nezávisle od používateľov jazyka definovať takzvaná základná taxonomická rovina. Ak sa napríklad slová *pes, mačka, sliepka a pod.* zaraďujú do základnej roviny, kým slová ako *cicavec, vták* do nadradenej roviny a slová typu *vĺčiak, puďlík, chr, siamská mačka či leghornka* zasa do podradenej roviny, nemusí to platiť pre chovateľa zvierat.

Do prvej časti (Prototypové efekty v jazyku, s. 29-160) zostavovatelia zaradili osem štúdií, z toho až päť sa zaoberá problematikou prototypu vo fonológii, predovšetkým na materiáli slabičnej štruktúry (G. Nathan. Predbežné poznámky k teórii fonologickej substance: Substance sonórnosti; D. Malsch - R. Fulcher, Kategorizácia fonologických segmentov: Neadekvátnosť hierarchie sonórnosti; M. Dow - B. Derwing, Experimentálne dôkazy týkajúce sa vnútornej slabičnej štruktúry; G. Iverson - D. Wheeler, Fonologické kategórie a konstituenty; J. Gundel - R. Houlihan - G. Sanders, Kategoriálne reštrikcie vo vzťahoch príznakovosti). Z hľadiska pravdepodobnostnej kategorizácie je už klasickou témou analýza terminológie farieb. J. Archibald do nej prispel prácou *Lexikálny model farebného poľa*. - V štúdií *Akvizícia minulého prídavia C. Mordet* odôvodňuje význam komunikačného prístupu pre správne pochopenie morfológických kategórií; formálna identita kategórií nevedie k najlepším výsledkom. - Zo syntaktického hľadiska si zasluží pozornosť príspevok B. Rozwadowskej, ktorá uprednostňuje analýzu tematických vzťahov na jednotlivé črty pred ich chápaním ako nerozložiteľných elementárnych celkov (*Sú tematické vzťahy diskrétné?*).

Druhá časť (Kategorizačné procesy, s. 29-242) obsahuje iba dva príspevky. R. Taraban - J. McDonald - B. MacWhinney sa pokúšajú dať odpoveď na otázku, ako je možné, že deti používajú jazyk, akoby poznali jeho pravidlá, hoci sa ich neučili ako diskrétny entity (demonštrujú to na skloňovaní nemeckého určitého člena). - Teoreticky pozoruhodný je článok B. MacWhinneyho *Konkurencia a lexikálna kategorizácia*. Autor stručne charakterizuje klasicke aristotelovské teórie kategorizácie, úzko spätú s rozvojom analytickej filozofie. V duchu tejto teórie substantia nepripúšťa variáciu čo do miery, takže kategórie majú ostré a neprekrývajúce sa hranice. Naproti tomu teória

prototypov neuznáva ostré hranice medzi kategóriami a príslušnosť k nim sa určuje podľa najreprezentatívnejších prípadov na základe hlavných tendencií a pod. B. MacWhinney sa neuspokojuje s teóriou prototypov, pretože nekladie dostatočný dôraz na vzťahy medzi pojmami, nezaobera sa kategorizáciou v kognitívnej praxi a ani nepodáva teóriu reprezentácie – prichádza s tzv. konkurenčnou teóriou. Táto teória vychádza z toho, že mentálne spracúvanie sa opiera o neprestajný rozhodovací proces, pri ktorom si veľa možných kandidátov konkuruje pri každom kategorizačnom rozhodovaní a používateľ jazyka musí byť schopný zhodnotiť vhodnosť všetkých alternatív.

Tretia časť (s. 243–333) má konfrontačný charakter. S. Thompsonová rozoberá obsah kategórie adjektíva v rozličných jazykoch a vysvetľuje, ako jazyky kategorizujú vlastnosti (vychádza z koncepcie R. M. W. Dixona). Jej analýza umožňuje pochopiť, prečo v niektorých jazykoch adjektíva majú menný a v iných skôr slovesný status. – N. Sugaomová konfrontuje kategóriu zámen v japončine a v angličtine; hovorí pritom o rozličných stupňoch zámennosti. Zborník uzatvára F. Plank štúdiou venovanou Humboldtovým názorom na kategóriu duálu.

Publikáciu dopĺňa index mien, index jazykov a tematický index (s. 335–348). Bibliografia sa uvádza osobitne za každou štúdiou. Zborník si so záujmom prečítajú jazykovedci, psycholingvisti a psychológovia.

Viktor Krupa

LEXIKOLOGICKÉ SYMPOZIUM V HEIDELBERGU

Medzinárodné vedecké stredisko v Heidelbergu za podpory Nemeckej bádateľskej spoločnosti usporiadalo v dňoch 7.–10. októbra 1991 v Heidelbergu lexikologické sympóziu. Ústrednou témou sympózia bola *Výstavba, vývin a štruktúra slovnej zásoby v európskych jazykoch; motívy, tendencie, prúdy a ich dôsledky*. Významnú časť účastníkov sympózia tvorili členovia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov, pretože v priebehu sympózia sa uskutočnilo 8. zasadnutie tejto komisie. Na heidelberskom sympóziu sa zúčastnili aj niektorí jazykovedci z iných univerzít. Celkove sa tu stretli bádatelia z 8 štátov. Zo zahraničných účastníkov bola najpočetnejšia delegácia z ČSFR (SR: V. Blanár, K. Buzássyová, J. Kačala, E. Sekaninová, ČR: J. Filipce, J. Janyšková, P. Peňáz, D. Šlosar). Hlavným organizátorom lexikologického sympózia bol člen komisie prof. Baldur Panzer, riaditeľ Slovanského ústavu Heidelbergskej univerzity. Hostitelia pripravili účastníkom veľmi dobré pracovné podmienky.

Program rokovania bol takýto: (1) B. Panzer (Heidelberg): Diferencovanie slovnej zásoby v európskych jazykoch; (2) G. Steinová (Heidelberg): Rozvrstvenie a štruktúracija anglickej slovnej zásoby; (3) O. Reichmann (Heidelberg): Europeizmy v slovnej zásobe; (4) H. P. Kromann (Kodaň): Židovská menšina vo svetle slovnej zásoby nemčiny a iných európskych jazykov; (5) K. Buzássyová (Bratislava): Koexistencia domácich a internacionálnych lexikálnych jednotiek ako odraz kultúrnych a politických prúdení; (6) O. N. Trubačov (Moskva): Praslovančina vo svetle slovnej zásoby (jazyk a kultúra v širokých súvislostiach); (7) V. Blanár (Bratislava): K vývinu čiastkových lexikálnych systémov v slovanských jazykoch; (8) J. Kačala (Bratislava): Štruktúra slovnej zásoby a gramatika; (9) J. Filipce (Praha): Vývinové tendencie dnešnej českej lexiky z porovnávacieho a sociolingvistického hľadiska; (10) O. Kronsteiner (Salzburg): Prvky starobulharskej slovnej zásoby; (11) P. Peňáz (Brno): Rozličné vrstvy gréckych a latinských prevzatých slov v staroslovenčine; (12) R. Eckert (Berlín): Odborná lexika lesného včelárstva v slovanských jazykoch (vývin a členenie); (13) I. Janyšková (Brno): K názvom stromov v slovanských jazykoch (etymologické výskumy); (14) D. Šlosar (Brno): Vývin českej hudobnej terminológie so zreteľom na prevzatia; (15) O. P. Jermakova (Kaluga): Sémantické procesy príznačné pre ruskú lexiku 60.–80. rokov v súvislosti so spoločenskými a politickými procesmi; (16) E. A. Zemskaja (Moskva): Aktívne procesy dopĺňania lexiky ruského jazyka 80.–90. rokov 20. storočia; (17) E. Jordanova (Sofia): Demokratické spoločenské zmeny a vývin bulharčiny v rokoch 1889–1991; (18) H. Schuster-Šewc (Lipsko): Členenie lužickosrbskej lexiky s osobitným zreteľom na 19. storočie; (19) J. Palionis (Vilnius): Lexikálne internacionalizmy spisovnej litovčiny počas národného hnutia koncom 19. storočia.

Predmetom rokovania boli tri tematické okruhy: 1. vývin slovnéj zásoby v európskych jazykoch, charakterizovaný na niektorých skupinách jazykov z lexikologického hľadiska (a), z historiko-etymologického hľadiska (b); 2. klasifikácia a postavenie lexikálnych prevzatí, najmä internacionalizmov v lexikálnom systéme; 3. sociolingvistická problematika novšieho vývinu jazyka a jazyka v terajších podmienkach.

1.(a) Rokovanie lexikologického sympózia začlenil do všeobecnejšieho rámca úvodným referátom B. P a n z e r (1). Zmienil sa o rozličnej úlohe interných a externých činiteľov v lexikálnom vývine európskych jazykov. Pokiaľ ide o vývin slovanskej slovnéj zásoby, naznačil úlohu staroslovienciny a cirkevnej slovančiny, úlohu nárečového základu pri formovaní spisovných jazykov (tu by sa bolo žiadalo vziať do úvahy aj pojem kultúrneho jazyka) a puristické tendencie pri kodifikácii. – V. B l a n á r (7) sa zaoberal otázkou porovnávania lexikálno-sémantických čiastkových systémov z diachrónneho hľadiska. Vývinovú dynamiku slovnéj zásoby chápe ako jednotu všeobecných a špecifických zákonitostí. Vo vývine čiastkových lexikálno-sémantických systémov sa uplatňuje ďalšia všeobecná zákonitosť: vývin mikrosystému je podmienený jednotným stimulom, podnet na isté vývinové smerovanie vychádza zo spoločného ohniska. Túto zákonitosť ukázal na analýze čiastkových systémov LAUS-LAUDARE, GRATIA-GRATIAS AGERE a poľ. ZNACZYC-ZNAK, slov. ZNAČIŤ-ZNAK v slovanskom kontexte. Jednotný vývinový stimulus môže byť príznačný aj pre čiastkové systémy celého jazykového zväzu (STARE-SEDERE-(AD)LACERE v balkánskom jazykovom zväze). – O. R e i c h m a n n (3) predložil podnetný pokus o porovnávací semaziologický slovník. Zameral sa na zhody a rozdiely európskych jazykov, resp. jazykov jednej genetickej skupiny nie vo výrazovom pláne, ale v rovine sémantickej štruktúry. Takéto východisko umožňuje skúmať semaziologické polia vo väčších, napr. aj európskych areáloch. Pri skúmaní lexikálno-sémantickej príbuznosti treba odlišovať významové vzťahy domácich a prevzatých slov. Ostáva však premyslieť spôsob lexikografického spracovania všetkých relevantných ukazovateľov. Vypracovanie semaziologického slovníka sa musí podrobnejšie vyrovnáť s mnohými problémami, ktoré súvisia s ontologickou povahou lexiky a jej poznaním. Štruktúra sémantického spektra závisí od postavenia lexikálneho prvku v celom mikrosystéme, do ktorého sa lexikálny prvok začleňuje. Pri takomto prístupe možno odhaliť charakteristické semaziologické rozdiely aj v blízko príbuzných jazykoch. Treba totiž pokročiť ďalej od číreho registrovania výskytu/nevýskytu niektorých semém pri výrazových pendantoch istých myšlienkových obsahov. – Hraničnou problematikou lexiky a gramatiky sa zaoberal J. K a ě a l a (8). Zdôraznil úzku zviazanosť kategoriálneho komponentu v sémantike slova s gramatickým významom. Spätosť lexikónu a gramatiky dokumentoval na troch vybraných skupinách javov: 1. jestvovanie prechodných lexikálno-gramatických javov na slovese; 2. schopnosť slovesných tvarov byť východiskom slovnoodruhových prechodov, ktoré majú vyústenie vo vzniku osobitných prvkov lexikálneho systému jazyka; 3. schopnosť slovesa byť zdrojom mnohotvárných derivačných procesov, ktoré majú veľký dosah na sémantickú i gramatickú štruktúru vety.

1.(b) Systematické a hlboko koncipované etymologické štúdium praslovanskej slovnéj zásoby umožnilo O. N. T r u b a ě o v o v i (6) podať obraz o kultúre Prastovanov v širokých indoeurópskych a balto-slovanských súvislostiach (antropocentrizmus starej psl. kultúry; kľúčové slovo *svojs; poľnohospodárstvo; kmeňová psychológia; prírodné javy; božstvo; druhotnosť balto-slovanského jazykového zväzu; primitívny obchod; kovy; oheň; zemné obydlie; dávne etnické vzťahy; dávne nadnárečové jazykové formy; otroctvo u Slovanov). Podľa svojich novších výskumov za centrum slovanskej pravlasti pokladá oblasti stredného Dunaja. – R. E c k e r t (12) rekonštruoval staré názvoslovie lesného včelárstva v slovanských jazykoch. Z psl. termínov ako napr. *uljb, *uljb, *brъb, -i a i. vychádzala stará, v slovanských jazykoch sčasti zachovaná včelárska ľudová terminológia a frazeológia. Treba si všimnúť, že aj v starej slovenskej slovnéj zásobe majú svoje pendanty viaceré zo starých včelárskych termínov, ktoré sa vyskytujú na Morave, v Poľsku a na Ukrajine, napr. *úl, klát; brt, brtník* nie je celkom jednoznačné. – H. S c h u s t e r - Š e w c (18) zdôvodnil dôležitosť lužickosrbskej lexiky

* Podľa výskumov J. N i ž n a n s k é h o (Slovenské pomenovanie úľov a ich slovanské súvislosti. In: *Studia linguistica Polono-Slovaca*. 1. Wrocław 1988, s. 165–174) i niektorých etnografov na sloven-

pre poznanie najstaršej slovanskej slovnej zásoby. Prizeranie na slovenskú historickú a nárečovú lexiku by ukázalo isté jazykové paralely nielen s východnými južnoslovanskými jazykmi (tak už O. N. Trubačov), ale aj so slovenčinou, ako sa už upozornilo napr. v slovanskej jazykovede. Zaujímavé bude analyzovať konkurenciu starých lužickosrbských lexikálnych prvkov s novšími sémantickými kalkami a lexikálnymi prevzatiami z nemčiny; porov. napr. *modlí se* 1. "bitten", 2. "beten" a novšie prevzatie *biatować* "beten". Ako pripomenul H. Schuster-Šewc, namiesto doterajšieho vplyvu nemčiny sa dnes výraznejšie prejavuje vplyv češtiny (porov. *hodžina* a staršie *štunda*). – V dobrom svetle sa predstavili jazykovedci z Brna. I. J a n y š k o v á (13) sledovala, aké motivácie sú základom preberania stromov v praslovanine. – Pri osvetľovaní vývinu českej hudobnej terminológie (D. Š l o s a r [14]) zaujalo, že popri známych západných kultúrnych vplyvoch na stredoeurópske jazyky preberanie hudobnej terminológie postupovalo do strednej Európy aj z Baikánu (napr. *hobza*, *fujara*, *gajdy*).

2. Z rozličných stránok sa osvetľovali prevzaté slová. G. S t e i n o v á (2) predstavila minucióznu štatistickú distribúciu jednak prevzatých slov, jednak nových lexikálnych prvkov vôbec v historickom vývine angličtiny. Názorne ukázala, ako výrazný rast nových slov v istých významových okruhoch súvisí s kultúrnym, vedeckým, technickým a hospodársko-spoločenským rozvojom nositeľov jazyka. – V referáte s cenným teoretickým nábojom P. P e ř š z (11) naznačil, ako možno analýzou procesu preberania cudzích slov do staroslovienciny a na základe ich klasifikácie a typológie hlbšie charakterizovať staroslovienskú lexiku i samotnú povahu staroslovienského jazyka. Tým dával odpoveď viacerým tézám, ktoré odzneli v predchádzajúcom referáte O. Kronsteinaera. – Cieľom príspevku K. B u z á s s y o v e j (5) bolo (na materiáli slovenského jazyka) poukázať na funkcie internacionalizmov, ktoré vyplývajú z koexistencie domáчих a internacionálnych lexikálnych prostriedkov. Popri štruktúrnych (vnútrojazykových) faktoroch prizerala aj na funkcie, ktoré sa dajú jasnejšie identifikovať vďaka vonkajším činiteľom, a to zmenám v komunikácii, ktoré sú dôsledkom súčasných spoločenských a politických zmien v krajinách strednej a východnej Európy. Okrem sémantickej a/alebo štylistickej funkcie na úrovni jazykového systému internacionalizmy môžu mať rozličné komunikačno-pragmatické funkcie (eufemizačnú, pejoratívačnú, intenzifikačnú). – Všeobecný pohľad na úlohu internacionalizmov v spisovnej litovčine na sklonku minulého storočia podal J. P a l i o n i s z Vlniusu (19). – V rámci výkladov o "prvkoch starobulharskej slovnej zásoby" O. K r o n s t e i n e r (10) obhajoval – v súlade s názormi I. Bobu – diskutabilnú teóriu o pôsobení slovanských vierozvestcov Cyrila a Metoda v oblasti juhoslovanského Sirmiu (sídlo Sirmium, dnešná Srijemska Mitrovica): *języк словѣнскъ* interpretuje ako "starobulharský jazyk" a tzv. moravizmy v staroslovienskych textoch sú podľa jeho názoru bulharizmy. O. Kronsteiner tieto názory už publikoval a slovenskí historici, archeológovia a jazykovedci k nim musia zaujať zásadné stanovisko.

3. Najviac styčných bodov mali referáty so sociolingvistikou tematikou. Keď sa spomenulo (N. O. Trubačov v diskusii), že revolučná epocha neznamená revolučnosť reči, lebo zmeny sa nedotýkajú jadra jazyka, nemôže to zastierať skutočnosť, že nové hospodársko-spoločenské a politické podmienky dynamizujú, a to veľmi výrazne, mnohé stránky reči. J. F i l i p e c (9) vo svojom referáte naznačil teoretickú problematiku tejto otázky (prejavy makrodynamiky a mikrodynamiky na rovine komunikácie a v systéme) a podrobnejšie sledoval, ako sa nové spoločenské podnety prejavujú v dubletných formách a v ich sankcionovaní, v nových významoch a významových odtienkoch (*bratská pomoc* "nepriateľská okupácia"), v nových lexikálnych prvkoch (*dvanáctka*, *pragocentrizmus*), v lexikalizácii nových spojení (*sametová revoluce*), v hybridných spojeniach (*hudba kantry*) a pod. V nových sociolingvistických procesoch sa výrazne uplatňujú nové konotácie a čiastočná (najmä štylistická) prestavba čiastkových lexikálno-sémantických systémov. – O. P. J e r m a k o v a (15) ukázala na depolitizácii a deideo-

skom území sa nerozvinul lesný druh včelárstva brtníctvo. – J. M j a r t a n (Príspevok k výskumu ľudového včelárstva na hornej Nitre. In: Etnografia Polska. III. Red. M. Gładysz. Warszawa 1960, s. 294–308) však brtníctvo predpokladá z nepriamych dokladov. – Slová *brtník*, *brtníctvo* ako zastarané zaznamenáva Slovník slovenského jazyka I. M. K á l a l uvádza *brt*, *brtiť*, J. S t a n i s l a v pozná názov hory v Liptovskom Jáne *Brť* (Dejiny slovenského jazyka I. Bratislava 1958, s. 54). Podrobnejšie treba preskúmať onomastický materiál (porov. priezviská *Brťko*, *Brtko*, *Brtiš*, *Brtek*, *Bartnický* a i.).

logizácii lexiky rozličné typy sémantických a slovotvorných neologizmov príznačných pre ruskú lexiku ostatných dvoch desaťročí, ktoré však majú v národnom jazyku rozličnú stratigrafiu. – Z aktívnych procesov dopĺňania lexiky v tomto období prvé miesto patrí odvodeným a zloženým slovám, až potom nasleduje preberanie. Najviac sa preberá z angličtiny. Tieto myšlienky podrobne dokumentovala E. A. Zemskája (16). – Podobné tendencie sa prejavujú v posledných rokoch demokratizačných premien v bulharčine (L. Jordanova [17]). – Do tohto okruhu patrili aj Kromannove (4) výklady o pomenovaní Židov a židovskej menšiny v nemčine a v niektorých iných európskych jazykoch. Sémantiku slov (židovskej) menšiny nemožno interpretovať bez zreteľa na jazyk väčšiny. V súvislosti s menami charakteristickými len pre židovské osoby (napr. *Abrahamson, Blumental, Itzig, Sara, Israel, Isaksen, Levinsen*) sa dá uviesť jedna myšlienka, ktorá má širší antroponomastický dosah: <pomenovanie osoby ako Žida> sa v takýchto prípadoch stáva špecificky antroponomastickým príznakom.

Spomenuté referáty svojou aktuálnosťou vyvolali živú diskusiu. Vyslovila sa myšlienka, že v meniacom sa a neustálenom spoločenskom úze pri uvedených sémantických posunoch existuju vedľa seba niekoľké sémantiky (H. Keiper – Bonn), vlastne sémantické štruktúry. Nadhodila sa aj otázka, aké stanovisko má pri týchto sémantických inováciách zaujať lexikograf. Zdá sa, že ako osobitné semémy (t.j. prvky na rovine systému) treba hodnotiť sémantické posuny, ktoré sa uplatňujú v širšom spoločenskom úze. Významové posuny, ktoré sa neopierajú o nové sémanticko-pragmatické príznaky a neprenikli do širšieho spoločenského úzu, predstavujú osobitné kontextové použitie danej semémy. Sémantické posuny a lexikálne novotvary, ktoré majú funkčne alebo časovo obmedzenú komunikačnú platnosť, sa spracúvajú v špecializovaných slovníkoch, resp. v lexikologických prácach (porov. napr. G. Strauss – U. Hass – G. Harras: *Brisante Wörter von Agitation bis Zeitgeist. Ein Lexikon zum öffentlichen Sprachgebrauch*. Berlin – New York 1989). V rámci diskusie o vývine slovnej zásoby v súčasnom jazyku sa mohla slovenská jazykoveda pochváliť významným dielom z tohto tematického okruhu (*Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, 1989).

Na 8. zasadnutí Lexikologicko-lexikografickej komisie pri MKS sa uvažovalo (v zmysle odporúčania 7. zasadnutia tejto komisie v Nových Vozokanoch r. 1989) o publikačných možnostiach nového vydania zborníka prehľadov slovanskej historickej a etymologickej lexikografie, v ktorom by sa spracovala aj produkcia z ostatného desaťročia a dodali by sa charakteristiky historicko-lexikologických výskumov. Zborník sa pripravuje v Moskve (G. A. Bogatovová). S vysokým uznaním sa vzalo na vedomie, že predseda komisie prof. H. Schuster-Šewc dokončil etymologický slovník lužickej srbčiny. Viacerí účastníci zasadnutia ocenili vyjdenie 1. zväzku *Historického slovníka slovenského jazyka*, ktorý slovenskí účastníci doniesli do Heidelbergu. Budúce zasadnutie komisie bude v r. 1993 v Bratislave pri príležitosti 11. slavistického zjazdu.

Slovenskí účastníci zasiahli do rokovaní na heidelberskom sympóziu úspešne.

Vincent Blanár

VEDECKÁ KONFERENCIA O KOMUNIKÁCIÍ

V dňoch 3.–5. septembra 1991 sa na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici stretli účastníci celoštátnej vedeckej konferencie *Všeobecné a špecifické otázky komunikácie*, ktorú usporiadala katedra slovenského jazyka a literatúry. Prítomní predstavovali reprezentatívne zastúpenie jazykovedných a vysokoškolských pracovísk z obidvoch republík. Účastníkov privítal a rokovanie konferencie otvoril dekan fakulty J. Findra.

Prvý poldeň bol vyhradený všeobecným teoreticko-metodologickým otázkam komunikácie. Uvedol ho J. Horák, ktorý vo svojom vystúpení odôvodnil potrebu chápania jazyka ako systému verbálneho správania. – J. Korňak sa zaoberal vymedzením vedeckého kontextu pri výskume reči a jazyka. Cez dominujúce teórie a tendencie v slovenskej a českej jazykovede v 20. stor. poukázal na

napätie, ktoré sa tu vytvorilo medzi tradičným "langovým" chápaním a pragmatickým prístupom k reči a k textu. Vyslovil názor o potrebe vypracovať komplexný program výskumu reči a jazyka, založený na procesualnosti produkcie a recepcie textu. – J. F i n d r a prezentoval vlastné systémové videnie jazyka, ktoré spolu s komunikačným prístupom pokladá za možné metodologické východiská pri hodnotení komunikátov. Konfiguráciu súboru vlastností vymedzil textový model, špecifikoval pojem textový typ a formuloval vzorce obidvoch pojmov.

Utorkové popoludnie otvoril blok venovaný otázkam komunikácie zo psycholingvistikého pohľadu. Vychádzajúc z individuálnych predpokladov komunikantov, I. N e b e s k á zdôraznila potrebu globálneho prístupu v skúmaní rečovej komunikácie. – Na možnosť konotácií expresívnej lexiky pri jej využití v citovo zafarbených prejavoch poukázala R. B r a b c o v á . – M. N á b ě l k o v á si na viacerých príkladoch všimla, ako sa v hodnotiacich postojoch produktorov textov prejavuje ich jazykové vedomie. – S. M a c h o v á sledovala podobu odpovedí na otázky v prejavoch kooperatívneho správania (pri komunikácii s počítačom). – K. K a m i š na príkladoch dokumentoval, ako intoxikácia môže ovplyvniť mozgovú činnosť a ako sa tento "stav" premieňa do konštituovania gramatickosti.

Ďalší tematický blok tohto programovo náročného poldňa bol vymedzený otázkami gramatiky v komunikačnom procese. O komunikačných činiteľoch vo vete hovoril J. K a ě l a . Za dôležité komunikačtovorné činitele označil gramatiku a sémantiku; ukázal, ako sa pôsobenie jazykových a mimojazykových činiteľov v komunikácii premieňa do vety ako komplexnej systémovej a komunikačnej jednotky. – K. B u z á s s y o v á sa zaoberala gramatickou kategóriou životnosti maskulín, pričom túto kategóriu pokladá za jazykovú, nie za gramatickú kategóriu. Vyslovila názor, že štylistický účinok životnosti robí z tejto kategórie štýlém. – Fungovaním ustálených obrazných pomenovaní v reči sa zaoberal J. G l o v ň a . Konštatoval, že expresivnosť je služba referencií a že tento vzťah platí aj opačne; vo frazémach sa preláina emotívno-expresívny a referenčný kód. – O tom, ako sa utvárajú sekundárne funkcie slovesnej osoby v ústnej komunikácii, referovala E. J a n d o v á . – Nárečovou a interdialektovou motiváciou distribúcie morfológických koncoviek v bežnom hovorenom jazyku v poľsko-českej jazykovej oblasti sa zaoberala D. D a v i d o v á . – Výsledky sociolingvistikého výskumu pri zisťovaní komunikatívnej efektívnosti českých kontaktných javov v súčasnej slovenčine predstavila M. S o k o l o v á ; vo svojom vystúpení priblížila skutočný stav vo využívaní nekodifikovaných jazykových prostriedkov v bežnej hovorenej slovenčine na východnom a strednom Slovensku.

Streda dopoludnia bola vyhradená prevažne teoretickým sociolingvistikým aspektom komunikácie. Rokovanie otvoril J. B o s á k , ktorý poukázal na niektoré pretrvávajúce problémové okruhy v štylistike, za aké pokladá vzťah funkčných jazykov, resp. podjazykov a štýlov, autonómnosť hovoreného a písaného jazyka, ako aj kritériá na vymedzenie komunikačných sfér. – J. Š i k r a predstavil využívanie jazykových prostriedkov z jednotlivých útvarov národného jazyka vo vybraných komunikačných sférach. – M. K r ě m o v á sledovala odraz komunikačných faktorov pri konštituovaní istých typov komunikátov, pričom pojmy z teórie komunikácie usúvzťažňovala so štylistickými pojmami. Poukázala na fakt, že pri jednotlivých žánroch badať rozpor medzi skutočnými faktormi komunikácie a ich zámernou štylizáciou. Vyslovila názor, že štylistika nemôže petrifikovať funkčné chápanie a bude treba prehodnotiť klasifikáciu funkčných štýlov. – O vlastný bohatý výskumný materiál sa opieral V. P a t r á š ; predstavil exponovanie komunikačných noriem v hovorenej podobe slovenčiny v meste. – Vzťahom spisovnosti a nespisovnosti v neverejných dialogických prejavoch sa zaoberala O. M ũ l l e r o v á . Na autentickom materiáli z priateľskej návštevy podala komplexnú analýzu konkrétnej komunikačnej udalosti a zdôraznila, že tieto prejavy sú jednoliatejšie ako verejné prejavy. – J. S k á c e l a J. M e z u l á n i k poukázali na bariéry vo verbálnej komunikácii. – Komunikáciu v ústavoch nápravnej výchovy priblížil P. O d a l o š . – Sociolingvisticky orientovaný blok uzavrel S. O n d r e j o v i ě svojím komunikátom Bratislava versus stredné Slovensko.

Tretí deň konferencie bol orientovaný na špecifické otázky komunikácie. Rokovanie otvoril J. C h l o u p e k výkladom o komunikačných aspektoch funkčných štýlov, v ktorom riešil ich charakteristiky a zaoberal sa kritériami ich vyčlenenia, uplatňujúc pri tom komunikačné hľadisko. Za diskutabilné pokladá vymedzenie hovorového štýlu. Vyslovil názor, že funkčné štýly závisia od oblastí, v ktorých sa využívajú; za dôležitý faktor pri klasifikácii komunikátov pokladá protiklad ústnosť – písomosť. –

J. B a r t o š e k sa venoval otázkam zrozumiteľnosti rozhlasových športových správ. – O vymedzovaní druhov komunikačných funkcií a terminologických otázkach s tým súvisiacich hovorila M. H i r s c h o - v á . – Umelecký text a literárnu komunikáciu aktuálne hodnotila J. H o f f m a n n o v á . Poukázala na špecifickosť literárnej komunikácie, jej viacvrstvnosť, upozornila na nové typy textov a tým aj na potrebu nových prístupov k ich analýze. – J. M a r t i n e c sa zamerail na špecifické prvky detskej reči v bežnej komunikácii a v umení. – J. K l i n c k o v á predstavila štruktúru nového žánru rozhlasovej publicistiky – rozhlasový inzerát.

J. Z e m a n príspevkom o intonácii spätnej väzby v dialógu v materskej škole uviedol prvý z príspevkov bloku zameraného na pedagogickú komunikáciu. – Rečovým prejavom učiteľky v materskej škole sa zaoberala D. S l a n č o v á , ktorá analyzovala komunikačné funkcie v konkrétnej komunikačnej udalosti. – Komunikácii na 1. a 2. stupni základnej školy so zameraním na výskum recepcie a preferencie výzvy, zohľadňujúc pragmatické, psychologické a sociolingvisticke aspekty výzvy, sa venovala J. S v o b o - d o v á . – Asertivita v pedagogickej komunikácii začínajúceho učiteľa bola obsahom vystúpenia K. Z e - l i n k o v e j . – Tento rokovací blok uzatvorila M. S t e j s k a l o v á komunikátom o verbálnej kreativite na 1. stupni základnej školy.

Po diskusii, ktorá rámcovala rokovania všetkých tematických okruhov a počas štyroch rokovacích poľdní v nej vystúpilo 29 diskutérov, J. Findra v záverečnom slove zhrnul význam konferencie nielen ako jazykovedec, ale aj ako dekan hostiteľskej fakulty. Vyzdvihol fakt, že konferencia pomohla prehliť pohľad na teoreticko-metodologické princípy komunikácie a ukázala na potrebu konkrétnych výskumov textov. Vyslovil názor, že táto konferencia by mala začať tradíciu podobných konferencií na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici. V mene účastníkov konferencie sa usporiadateľom za vytvorenie príjemnej a tvorivej atmosféry poďakovala K. Buzássyová.

Materiály z tejto vedeckej konferencie o komunikácii vychádzajú v osobitnom fakultnom zborníku.

Jana Klincková

ZA PROFESOROM D. VIEHWEGEROM

Smrť si začína vyberať svoje obete aj medzi lingvistami strednej generácie. Svedčí o tom aj posledná obeť, ktorou sa stal päťdesiatpäťročný vedúci predstaviteľ jazykovedy v bývalej Nemeckej demokratickej republike – prof. Dr. Dieter Viehweger. Táto smutná zvesť zastihla slovenských účastníkov heidelberského lexikologického sympózia začiatkom októbra 1991 v jeho rodnom Nemecku. Neskôr ju potvrdil Ústredný jazykovedný ústav bývalej Akadémie vied NDR v Berlíne v oficiálnom oznámení. Dozvedáme sa z neho, že D. Viehweger umrel po ťažkej chorobe 19. septembra 1991.

Profesor D. Viehweger bol a zostáva výraznou osobnosťou nemeckej jazykovedy posledných dvoch desaťročí. Okrem vlastnej vedeckej činnosti sa zapísal do dejín nemeckej jazykovedy aj ako organizátor vedeckého života. V Ústrednom jazykovednom ústave v Berlíne, v ktorom pracoval takmer štvrtstoročie, bol vedúcim vedeckého kolektívu, vedúcim odboru a krátko pred smrťou aj riaditeľom ústavu. Svojou organizačnou prácou sa zaslúžil o vysokú vedeckú, organizačnú aj spoločenskú úroveň XIV. medzinárodného kongresu lingvistov, ktorý sa konal v auguste r. 1987 v Berlíne. D. Viehweger bol jedným z generálnych tajomníkov kongresu a členom redakčného kolektívu, ktorý pripravil materiál z tohto kongresu na vydanie (zborník vyšiel r. 1991). Ako vedúci pracovník východonemeckej jazykovedy mal príležitosť veľa cestovať do zahraničia. Bol častým hosťom vedeckých a vedecko-pedagogických inštitúcií najmä v severských krajinách Európy, v Rakúsku, v bývalom Sovietskom zväze a v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike, a to v oboch jej častiach. Za nemeckú stranu organizoval viaceré medzinárodné lingvistické projekty, zúčastňoval sa aktívne na medzinárodných vedeckých podujatiach a pri týchto príležitostiach si pomerne ľahko získaval nielen partnerov na medzinárodnú vedeckú spoluprácu, lež aj úprimných a trvalých priateľov. Jeho vedecké dielo preniklo do mnohých krajín v zahraničí aktuálnosťou spracúvanej problematiky, hlbokou analýzou jazykového materiálu i systematickosťou podania dosiahnutých pracovných výsledkov.

Zo životných míľnikov D. Viehwegera sa žiada v našom posmrtnom medailóne uviesť aspoň najzákladnejšie. Dieter Viehweger sa narodil 5. marca 1936 v Meinersdorfe v Krušných horách ako syn obchodného zamestnanca. Germánsku a slovanskú filológiu študoval na univerzite v Lipsku, skončil ju po absolvovaní štátnych skúšok r. 1959 získaním diplomu. Po roku pôsobenia vo funkcii vedeckého asistenta v Lipsku sa na 10 rokov stáva vedeckým asistentom na Humboldtovej univerzite v Berlíne a od r. 1969 do svojho skonu pracuje ako vedecký pracovník akademického Ústredného jazykovedného ústavu v Berlíne. R. 1960 sa D. Viehweger oženil s Elke Viehwegerovou, r. 1966 sa im narodila dcéra Dana, ktorá r. 1989 skončila Banskú akadémiu vo Freibergu a nasleduje otca na vedeckej ceste vo svojom odbore.

Celoživotnú vedeckú tému D. Viehwegera predstavuje lingvistika textu; vyznával predovšetkým textovú analýzu orientovanú na jazykové správanie. Tejto problematike venoval väčšinu svojich štúdií publikovaných počas pôsobenia v akademickom jazykovednom ústave. Skúmal v nich štruktúru textu, rozmanité typy textov, vzťahy vety a textu, ilokučné štruktúry v rozličných typoch textov, problematiku interpretácie textu, pojem koherencie textu a ďalšie čiastkové otázky. Takýto postup mu umožnil zhrnúť pracovné výsledky z tejto oblasti do dvoch kníh o lingvistike textu: jedna vyšla ako študijný materiál r. 1978 v Tampere, druhú (v spoluautorstve s W. Heinemannom) publikoval v Tübingene r. 1991. D. Viehweger predložil odbornej jazykovednej verejnosti dobre premyslenú a moderne koncipovanú predstavu textovej lingvistiky založenú predovšetkým na dôkladnej a jemnej sémantickej analýze textových jednotiek. Na takýto prístup mal vynikajúce predpoklady, lebo na začiatku vedeckej činnosti v Ústrednom jazykovednom ústave v Berlíne sa intenzívne venoval práve otázkam sémantickej analýzy. Výsledkom tejto jeho práce, ako aj kolektívu, ktorý viedol, je monografia *Problémy sémantickej analýzy*, ktorá vyšla ako XV. zväzok radu *Studia grammatica* r. 1977 v Berlíne v rozsahu 405 strán. Napriek intenzívnemu a všestrannému bádaniu v okruhu sémantiky v ostatných desaťročiach v celosvetovom rozsahu zostáva táto monografia jednou zo základných.

Najmä v 80. rokoch sa D. Viehweger venoval aj otázkam sémantiky a gramatiky vo výkladovom slovníku. Zaoberal sa napríklad vzťahom sémantickej teórie a praktickej lexikografie, problematikou výkladu významu vo výkladovom slovníku, opisom spätateľnosti spracúvaných lexikálnych jednotiek, zobrazením slovnej zásoby v tzv. sématickom slovníku, ale aj vzťahom používateľov k slovníku a ďalšími témami. Do tohto okruhu patrí aj príspevok s názvom *Zobrazenie syntaktických sémantických vzťahov v modernej lexikografii*, ktorý D. Viehweger skoncipoval spolu s G. Kempckem a publikoval ho po nemecky v zborníku *Obsah a forma v slovnej zásobe*, vydanom Jazykovedným ústavom L. Štúra SAV r. 1984.

Vedecký profil D. Viehwegera dokresľuje aj záujem o aplikačnú zložku svojej dominantnej vedeckej témy: zamýšľal sa napríklad nad vzťahom lingvistiky textu k vyučovaniu nemčiny ako cudzieho jazyka, ako aj k vednej disciplíne zaoberajúcej sa prekladom.

V rámci širokej vedecko-organizačnej činnosti sa poili medzinárodnej vedeckej spolupráce neobišiel D. Viehweger ani Slovensko a slovenskú jazykovedu. Aktívne sa zúčastnil na vedeckej konferencii o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny r. 1983, viac ráz prednášal o svojich vedeckovýskumných výsledkoch v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV a za nemeckú stranu bol koordinátorom pri príprave spoločného slovensko-nemeckého zborníka o sématických procesoch v súčasnej nemčine a slovenčine. Svoje priateľské vzťahy so slovenskými jazykovedcami podopieral aj skutkami (napríklad pomocou pri úprave jazykovedných textov preložených zo slovenčiny do nemčiny).

Vedecké dielo prof. DrSc. Dietera Viehwegera sa uzavrelo. Už sa nevráti k lexikálnej sémantike, ako bol sľúbil kedysi v polovici 80. rokov v rozhovore s autorom tejto spomienky. Napriek krátkosti bol jeho život intenzívny; bol naplnený nielen vedeckým poznávaním, zodpovednými organizačnými povinnosťami; bol plný aj úsilia o korektné vzťahy medzi jazykovedcami rozličných európskych národov, tolerancie k presvedčeniu druhých, ľudskej dobrosrdečnosti a priateľstva. V D. Viehwegerovi odišiel vynikajúci jazykovec a dobrý človek.

Ján Kačala

CONTENT

Ján Kačala: Syntactic System of Language	3
Juraj Šikra: Lexical Homonymy	13
Viktor Krupa: Acoustic Iconicity in Lexicon	26
Ella Sekaninová: On the Relation between Confrontative Lexicology and Bilingual Lexicography	34

Discussion

Ján Findra: Standard Spelling as an Individual and Social Phenomenon. On the <i>New Rules of the Slovak Orthography</i>	48
---	----

Review articles

Slavo Ondrejovič: Nicolai Sergeewitch Trubetzkoy – Classic of Modern Linguistics	56
--	----

Reports and reviews

The 60 th Birthday of Docent Ábel Kráf. By J. Kačala	65
Bibliography of the Writings of Doc. Ábel Kráf for the Period 1982–1991. By L. Dvonč	67
Šikra, J.: The Semantics of Slovak Adverbs. By J. Horecký	70
Masár, I.: A Handbook of Slovak Terminology. By E. Pícha	71
Linguistic Categorization. By V. Krupa	73
Symposium on the Lexicology in Heidelberg. By V. Blánár	74
Conference on the Problems of Communication. By J. Klíncková	77
Obituary for the Professor D. Viehweger. By J. Kačala	79

Vážení čitatelia,

vydavateľstvo Obzor v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri SAV vydá v lete 1992 kolektívne dielo slovenských jazykovedcov spracované pod vedením prof. PhDr. Jozefa Mistríka, DrSc.

ENCYKLOPÉDIA JAZYKOVEDY

Dielo obsahuje informácie o otázkach všeobecnej jazykovedy, fonetiky, lexikológie, štylistiky, teórie komunikácie, slovenskej morfológie a syntaxe, údaje o osobnostiach domácej a zahraničnej jazykovedy, výstižné charakteristiky najdôležitejších diel slovenskej a všeobecnej jazykovedy.

Zabezpečte si včas toto cenné dielo vo vydavateľstve Obzor, odfyt, Špitálska 35, 815 85 Bratislava.

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 43, 1992, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Ján Bosák, CSc.

Redakčná rada:

PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., doc. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., člen korešpondent Ján Kačala, prof. PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc., doc. PhDr. Ábel Kráľ, DrSc., PhDr. Viktor Krupa, DrSc., prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc., PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc., PhDr. Ivor Ripka, CSc., prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc., doc. PhDr. Ella Sekaninová, DrSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26

Technický redaktor: Vladimír Radik

Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P.O.Box 57,
Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

Distributed by Slovak Academic Press Ltd., P.O.Box 57, Nám slobody 6, 810 05 Bratislava

Distribution rights are held by KUBON und SAGNER, P.O.B 34 01 08, D-8000 München,
Germany

Ročné predplatné Kčs 58,-, jednotlivé číslo Kčs 29,-